

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

PEYGAMBERİMİZ VE AİLE AHLAKI

Genel Yayın No: **2817**

Halk Kitapları: **813**

Yayın Yönetmeni: **Cafer Tayyar DOYMAZ**

Yayın Koordinatörü: **Önder ÖZKAN**

Editörler: **Dr. Rukiye AYDOĞDU DEMİR**

Dr. Ulviye EZERBOLATOĞLU

Tashih: **Kürşat ASLAN**

Grafik&Tasarım: **Ali YÜCEER**

Baskı: Ayrıntı Basım

Saray Mahallesi 126. Cadde No: 20/A

Kahramankazan/ANKARA

Tel: (0 312) 802 00 53-54

Sertifika No: 49599

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Sertifika No: 46325

4. Baskı, Eylül 2025

ISBN: 978-625-5792-03-7

Eser Yayın Kurulu Kararı: 10.07.2025/79

2025-34-Y-0003-2817

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 294 43 93 Faks: (0 312) 294 42 57

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

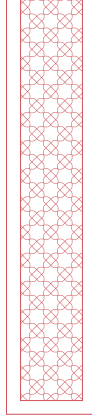
Döner Sermaye Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 71 53 - 295 71 56 Faks: (0 312) 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

PEYGAMBERİMİZ VE AİLE AHLAKI

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
<i>Prof. Dr. Ali ERBAŞ</i>	
MEDENİYETİMİZİN TEMELİ AİLEMİZ.....	11
<i>Prof. Dr. Saffet KÖSE</i>	
KUR'AN'DA NİMET-MİHNET DENGESİ AÇISINDAN PEYGAMBER TECRÜBELERİ -AİLEYLE SINANMAK-	23
<i>Prof. Dr. Hülya TERZİOĞLU</i>	
HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE AİLE AHLAKI.....	37
<i>Prof. Dr. Halis AYDEMİR</i>	
İSLAM FELSEFESİNDE AİLENİN HİKMETİ.....	57
<i>Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN</i>	
İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE AİLE AHLAKI VE EV YÖNETİMİ . 77	
<i>Prof. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY</i>	
AHLAK VE HUDUTLAR.....	87
<i>Ayşe BÖHÜRLER</i>	
AİLEYİ GÜÇLENDİREN DEĞERLER.....	95
<i>Kadir DİNÇ</i>	

DEĞİŞEN DÜNYADA ANNE-BABA OLMAK	115
<i>Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN</i>	
BEN'İ BÜYÜTEN, YAŞATAN, GELİŞTİREN AİLE	125
<i>Eminhan SUNA</i>	
<i>Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR</i>	
ERDEMLİ ÇOCUK YETİŞTİRMEYİ ÖĞRENMEK	141
<i>H. Salih ZENGİN</i>	
DİJİTAL ÇAĞDA BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ VE EBEVEYNLERİN ROLÜ	147
<i>Doç. Dr. Mehmet DİNÇ</i>	
AİLE İÇİ ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE MANEVİ DEĞERLERİN ROLÜ	155
<i>Dr. Rukiye KARAKÖSE</i>	
KRİZ DURUMLARINDA AİLE AHLAKINI KORUYABİLMEK	165
<i>Dr. Elif ARSLAN</i>	

TAKDİM

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

Diyanet İşleri Başkanı

Hayat rehberimiz Kur'an-ı Kerim, aileyi insanlığın en köklü sosyal kurumu olarak takdim eder. İlk ailenin Hz. Âdem ve Hz. Havva ile teşekkül ettiğini “*Sen ve eşin cennette kalın.*”¹ ayetiyle haber verir. İlk insandan bu yana her toplumda tabii bir sosyal kurum olarak vücut bulan aile, bir huzur ve sakinet kaynağı olarak var olagelmıştır.

Aile, insani ve ahlaki değerlerin öğrenildiği bir eğitim yuvasıdır. Dünyaya gelen her insan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik gelişimini ailede tamamlar. İlk eğitimini aile yuvasında alır; dinî ve ahlaki değerlerini, sevgiyi, saygıyı, adaleti, merhameti, ahde vefayı öncelikle ailede öğrenir ve aile ortamında özümser. İnsanın inanç, fikir, vicdan ve ahlak dünyası, kişilik ve karakter yapısı, içinde doğup büyüdüğü ailenin değerleriyle şekillenir. Bu sebeple aile, İslam'ın erdemli insan faziletli toplum idealinin daima merkezinde yer almıştır. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber Efendimizin sünnetinde aileye büyük önem atfedilmiş; kuruluş aşamasından işleyişine, hukuki çerçevesinden ahlaki boyutuna, iletişim dilinden muaşeret biçimine kadar ailenin her alanıyla ilgili hükümler, ilkeler ve ölçüler vazedilerek bu önemli kurum bütün ayrıntılarıyla güvence altına alınmıştır.

1 Arâf, 7/19

Bugün küresel iletişim ağlarının etkisiyle dünya genelinde yaşanan hızlı değişim, hukuki, ahlaki ve içtimai alanda ciddi sorunlara yol açmaktadır. Çağın getirdiği tüm olumsuzluklar doğrudan ya da dolaylı bir şekilde en fazla da aile kurumunu etkilemektedir. Aile kurumunun zayıflamasında, ailevi sorunların yaygınlaşmasında ve bu alanda bir değer erozyonunun yaşanmasında medyadaki özensiz yayınların önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Özellikle birçok ideolojik yaklaşımı kısa sürede küresel boyutta bir tehdit hâline dönüştüren iletişim ve etkileşim araçlarının hayatı büsbütün kuşattığı günümüzde bu erozyonun yıkıcı etkisi, tüm zamanlardan daha büyük ve kapsamlı olmaktadır.

Esasen dönem fark etmeksizin sosyal bakımdan yaşanan her türlü değişim ve dönüşümün aile ile yakın ilişkisi olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Aile sağlam ve güçlü olduğunda topluma huzur, iyilik ve güzellikler egemen olurken, ailevi değerler ihmal edildiğinde insan çok yönlü bir karmaşa ortamına sürüklenmekte ve ailede yaşanan her türlü olumsuzluk zaman içinde toplumun genel problemleri hâline gelerek aile-toplum sarmalında hayatı kuşatmaktadır. Bu sebeple geçmişten bugüne ailevi değerleri örseleyen, aile kurumunu sarsan ve insanların aile kurma isteklerini hedef alan pek çok yıkıcı etken karşısında güçlü bir duyarlılık ve farkındalık geliştirmek gerekmektedir. Bilhassa teknolojik gelişmelerle birlikte sosyal ilişkilerin farklı mecralara taşındığı günümüzde aileyi ve fitratı koruma noktasında daha büyük bir hassasiyet ve gayrete ihtiyaç vardır. Fert ve toplum açısından huzurlu ve güvenli bir geleceğin yolu, bütün unsur ve değerleriyle aile kurumunun sağlam temeller üzere inşa ve ihyasından geçmektedir.

Bu noktada Hz. Peygamber'in örnekliği, insanlık için son derece değerli bir imkândır. Zira Kur'an'ın ahkâm ve ahlakını hayata dönüştüren Sevgili Peygamberimiz, her alanda olduğu gibi aile konusunda da yaşantısıyla en güzel örnekliği ortaya

koymuştur. Dolayısıyla onun çağları aşan örnekliğinde hukuki ilkelerle çerçevenilmiş ve ahlaki erdemlerle bezenmiş muhkem bir aile yapısı inşa edilmesi, çağın sorunlarına karşı güçlü bir mukavemet imkânı sağlayacak ve insanlığa huzur ve esenliğin yolunu açacaktır.

Medeniyetimizin temeli olan aile kurumunun bekası ve milletimizin geleceği için samimi niyet ve gayretle gerçekleştirilen çalışmalardan olan elinizdeki eseri, İslam dininin aileye ve onun bireylerine verdiği değeri anlama noktasında önemli bir katkı olarak görüyor, eserin istifadeye medar olmasını diliyorum.

MEDENİYETİMİZİN TEMELİ AİLEMİZ

Prof. Dr. Saffet KÖSE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

Aile ve Medeniyet

Kurumsal yapılar toplumun kodlarına göre şekillenir ve işlenirler. İslam toplumu bir ahlak toplumdur ve medeniyetinin ana dinamiğini de ahlakı oluşturur. Ahlakın da iki ana unsuru vardır:

Birincisi, Allah'ın emirlerine saygı,

İkincisi, yarattıklarına şefkattir.¹

Aileyi kuran bu ahlaktır. Allah'ın emri, peygamberin kavli ile başlayan süreç bu iki kavrama yapılan bilinçli vurgunun ifadesidir. “Allah'ın emri” O'nun, hayatın merkezinde olduğu bir dünyayı; “peygamberin kavli” nikâhın onun sünneti olduğuna² delalet etse de aynı zamanda onun ahlakını esas alan bir yaşama işaret eder. Çünkü o güzel ahlakı tamamlamak üzere gelmiştir.³ Onun ahlakının merkezinde yer alan ana değer şefkattir. Müfessirlerin ifadesine göre Allah Teâlâ şefkate vurgu yapan “raûf” ve “rahîm”

1 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1420/1999, VII, 167; VIII, 265; XX, 331.

2 Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5.

3 Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr* (nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah v.dğr.), Medine 1988-2009, XV, 364; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1407/1986, II, 192; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut 1424/2003, X, 323.

şeklindeki iki sıfatını⁴ beraberce sadece Hz. Peygamber'e vermiştir.⁵ Bir işe başlarken çekilen besmeledeki rahman-rahim sıfatlarının hatırlanması da yapılan işe rikkatten/kalp inceliğinden doğan nezaket ve zarafetin yansıtılacağı, incitici tutumlardan kaçınılacağına taahhüdü anlamına gelir. Bu açıdan Allah'ın zikri olmaksızın başlanan işin sonuçsuz (ebter, akta', eczem) kalacağına dair hadisteki⁶ "zikir" kavramının besmele olarak anlaşılması anlamlıdır.⁷

Müslüman'ın varlıkla kuracağı ilişkideki ana dinamik şefkat-merhamet ve ondan doğan pozitif enerjidir. Doğal olarak bu kavram İslam medeniyetinin odağında yer alır. Bu tezi destekleyen ana unsur Allah Teâlâ'nın kendisini âlemlerin rabbi⁸ olarak takdim ettikten hemen sonra rahmân-rahîm sıfatlarına⁹ vurgu yapması, merhametle muamele etmeyi kendisine ilke edindiğini haber vermesi,¹⁰ merhamet edenlerin en merhametlisi¹¹ ve hayırlısı¹² olduğunu ilan etmesi, peygamberini Rahmet Peygamberi olarak göndermesi,¹³ müminleri de merhametli olarak tanımlamasıdır.¹⁴

4 Tevbe, 9/128.

5 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, IV, 2654.

6 Ahmed b. Hanbel, II, 359.

7 Kastallâni, *İrşâdü's-sârî*, Kahire 1323, I, 47; Azîmâbâdi, *'Avnu'l-Ma'bûd*, Beyrut 1415, XIII, 130-131; Mübârekfûri, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye), I, 9.

8 Fâtiha, 1/2.

9 Fâtiha, 1/3.

10 En'âm, 6/12.

11 Yûsuf, 12/64, 92.

12 Mü'minûn, 23/109, 118.

13 Enbiyâ, 21/107.

14 Fetih, 48/29.

İtalyan seyyah Edmondo de Amicis Osmanlı topraklarında gördüğü şefkat ve merhameti hayranlıkla anlatır; bu şefkatin inkâr edilemeyecek bir gerçeklik ve cemiyetin binbir derdine şifa olduğuna, bunun getirdiği huzur ve sekinete, iyiliğe karşı kadirşinaslığa, misafirperverliğe, ölmüslere saygıya vurgu yapar.¹⁵

İnsanın ameli cinsinden karşılık göreceği¹⁶ yani varlığa nasıl davranıyorsa Allah'ın da kendisine o şekilde davranacağı birçok ayet ve hadisten çıkan bir ilkedir. Bunlardan bir tanesi merhamet etmeye merhametle muamele edilmeyeceğini bildiren hadistir.¹⁷ Allah'ın merhametini hak etmenin kendisi dışındakilere merhametle davranma şartına bağlı olması özellikle gücü ve otoriteyi elinde bulunduranlara hitap etmektedir.

Medeniyetin kurucu ilkesi ve ailenin işleyişinde belirleyici olan merhametin iki ana unsuru vardır.¹⁸ Birincisi şefkat, nezaket, zarafetle muamele etmek, incitmemek anlamına gelen *rikkat*; ikincisi de istenileni fazlasıyla ve gönülden yapmak manasındaki¹⁹ *ihsandır*. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde iyilik için özellikle *hüsn* (güzel) kökünden türemiş olan *hasene* (ç. hasenât) kelimesinin kullanılması²⁰ buna işaret içindir. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim incitmenin, bir eylemi iyilik olmaktan çıkardığını açıkça

15 İsmail Hami Danişmend, *Garp Menbalanna Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı*, İstanbul Yayınevi, s. 84.

16 Bıkâ'î, *Nazmü'd-dürer*, Kahire, ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî), V, 306, 501; VII, 268; VIII, 85, 554; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrut 1379/1959, X, 177; XII, 429; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), VI, 208; VIII, 190, 192, 277.

17 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Buhârî, Tevhîd, 2; Müslim, Fezâil, 66; Buhârî, Edeb, 18, 27; Müslim, Fezâil, 65; Ebû Dâvûd, Edeb, 145.

18 Râğıb, *el-Müfredât*, "r.h.m." md.

19 bk. Râğıb, *el-Müfredât*, "h.s.n." md.

20 M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "h.s.n." md.; Wensinck, *Concordance*, "h.s.n." md.

belirtir.²¹ Bundan dolayı Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın varlıkla ilişkide *ihsan* hassasiyetinin gözetilmesini istediğini bildirir.²² İhsan, iyiliği güzellikle süslemeyi ifade eder. Zira iyilik adına yapılan eylemdeki gönülsüzlük ona negatif enerji yüklediği gibi davranışlarda kabalık, ilişkilerde sertlik, sözlerde kırıncılık, hata da hoşgörüsüzlük kısacası taş kalplilik (*fazz ve galizu'l-kalb*) ve merhametsizlik de sağlıklı bir iletişimi engeller, kurumsal yapıyı yıkıcı etkide bulunur.²³ Bu sebeple Kur'an-ı Kerim boşamada bile *ihsan* duyarlılığının gösterilmesini ister.²⁴

Aile Kurumunun Sürekliliğini ve Mutluluğunu Sağlayan Ana Dinamik: Merhamet

Kur'an-ı Kerim aile kurumunun sürekliliğini ve mutlu şekilde devamını merhamet kavramının işlerliğine dayandırır:

“*Sekinete eresiniz diye size kendi cinsinizden eşler yaratıp da aranızda meveddet ve rahmet meydana getirmesi O'nun varlığının delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ders alınacak çok şey vardır.*”²⁵

Aileyi ve medeniyeti inşa eden bu ayette bahsedilen insanlık değeridir. Bir aile içinde doğup büyüyen bir insan aile ocağında aldığı terbiye ile diğer insanların içine çıkar ve orada bunlarla yaşar. Az önce yer verilen Rûm suresinin 21. ayetinde ifadesini bulan bu değerler *rahmet*, *meveddet* ve *sekinettir*. Rahmet ve onun davranıştaki ifadesi olan merhamet önce evi sonra arzı (yeryüzünü) *rikkat* yani zarafet-nezaket ve *ihsanı* (iyiliği) merkeze alarak

21 Bakara, 2/262-264.

22 Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Edâhî, 11; Tirmizî, Diyât, 14; Nesâî, Dahâyâ, 22, 26; İbn Mâce, Zebâih, 2.

23 Âl-i İmrân, 3/159.

24 Bakara, 2/229.

25 Rûm, 30/21.

imar ve *islah* etmeyi, tersinden bakıldığında da *fesattan* kaçınmayı; önce aileyi sonrasında bu terbiye ile varlığı karşılıksız ve kesintisiz *sevgi* ve *şefkatle* kuşatmayı (meveddet), peşinden de tüm insanlığa *kardeşçe* muamele etmeyi ifade eder. Huzurun (sekinet) itici gücü de bunlardır.²⁶

Devlet Olarak Aile, Aile Olarak Devlet

Aile sosyolojik olarak toplumun örgütlenme modeli kabul edilir. Dolayısıyla toplumun en büyük ve en kapsamlı organizasyonu olan devlet aile üzerinden, onun yapı taşlarını ya da hücrelerini oluşturan aile de devlet üzerinden tanımlanır. Her iki yapının da bazı benzerliklerini şöyle ifade edebiliriz:

Devlet, vatan üzerinde; aile, mesken içindedir. Her ikisi de güven ve huzuru anlatır. Mesken, kelime olarak ‘huzur yurdu’ demektir. Devlet ve aile huzur ve güven sağlayan vazgeçilmez iki ana yapıdır.

Devletin ve ailenin koruyucu özelliği vardır. Ehl-i hikmetten bazıları ferdi soğanın içindeki daha lezzetli ve yoğun olan küçük kısmına benzetmişlerdir. Soğanın merkezinde yer alan bu küçük ve lezzetli yapının üstündeki ilk tabaka ana-baba sonra her bir tabaka yakınlarla göre akrabaları ve en sonuncusu da hepsini saran devlet olarak anlatılmıştır. Dolayısıyla fert, bir taraftan ailenin üyesi diğer taraftan devletin vatandaşdır. Her ikisinde de insanlar bu statüleriyle sorumluluk bilinci (emanet) içinde hareket etmek zorundadırlar.

Ailede kadın-erkeğin birbirine elbise²⁷ ve birbirlerini tamamlayıcı²⁸ oluşu aralarındaki eşdeğerliliğe ve birbirlerine ne kadar

26 Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya 2014, s. 59.

27 Bakara, 2/187.

28 Nisâ, 4/34.

muhtaç olduklarına işaret eder. Bu karı-kocanın birbirlerinin değerini bilmeleri yönünde bir bilince sahip olmaları gerektiğini de gösterir. Özellikle tarihî süreç içinde Osmanlı topraklarına gelmiş gezginlerin kadına olan saygıyı hayranlıkla anlatmalarını pratik değer açısından önemlidir.²⁹ Burada anahtar kavram kadın-erkek olarak namusu korumaktır. Saygı ve sevgiyi hak ettiren ana kavram namustur. Namus ahde vefa, aldatmaktan kaçınma, emniyeti suistimal etmekten uzak durma... gibi İslam ahlakının ana ilkelerine bağlılıktır.³⁰

Devletin ve ailenin gelir giderler açısından belli ilkelere bağlı olarak yönetilmesi gereken bir bütçesi vardır. Bu bütçenin oluşumunda meşruiyet, yönetiminde israf ve savurganlıktan kaçınma esastır. Aksi takdirde yapının mali düzeni bozulur ve dağılmasına sebep olur.

Her iki kurumun komşuları ve onlarla olan ilişkileri vardır. Bu ilişkinin anahtar kavramı da barış içinde yaşamaktır. Komşuluk hukukunun ihlali devletler arasında savaşa sebep olduğu gibi aileler arasında da kavga sebebidir. Hz. Peygamber, insanların en şerlisinin kötülüğünden dolayı komşusunun bulunduğu yeri terk etmesine sebep olan kişi olduğunu haber vermiştir.³¹ Komşular arasında iyi ilişkiler her zaman dayanışmanın ifadesidir. Ehl-i hikmet der ki: “Üzüm asması en yakınındaki ağaca sarılır.” İyi komşuluğu en güzel ifade eden sözlerden birisi de budur.

Devlet ve aile belli bir hiyerarşik düzen içinde işler. Kurumsal yapılar sadece hiyerarşi ile ayakta kalabilir. Ancak ailede hiyerarşi³² bürokratik kurumlara göre daha esnek bir özelliğe

29 İsmail Hami Danişmend, s. 33.

30 bk. İsmail Hami Danişmend, s. 17 vd.

31 Tirmizî, Birr, 59.

32 Bakara, 2/228; Nisâ, 4/34.

sahiştir³³. Müslüman ahlakçıların üzerinde durduğu üzere hiyerarşik düzende *adalet*, o yapı içinde yaşayan fertler arasında *mahabbet* esastır. Adalet, formel anlamda dengeyi, mahabbet de ahengi ve kaynaşmayı sağlar. Bu sebeple Müslüman ahlakçıları muhabbeti birleşmenin tabii eğilimi sayar ve bu yönüyle insanların sunî olarak bir arada bulunması anlamına gelen adaletten daha üstün tutarlar. Bu özelliğinden dolayı muhabbet yapıyı ayakta tutan özdür. Muhabbete göre adalet kabuk mesabesindedir.³⁴

Büyüklerle Saygı Küçüklerle Sevgi

Aile olarak tüm toplum kesimlerindeki ilişkinin mahabbet üzerine kurulmasının doğal sonucu büyüklerle saygı, küçüklerle sevgi ile örülmüş bir toplum modelini anlatır. Hz. Peygamber'in, "büyüklerimize saygılı olmayan (hakkına saygı göstermeyen),³⁵ küçüklerimize şefkatle davranmayan bizden değildir"³⁶ hadisi bunu ifade eder.

Müslüman toplumlarında aile içindeki baba, anne, dayı, amca, hala, teyze, kardeş gibi hısımlıktan doğan statüler toplumda da aynı şekilde gayr-ı resmî olarak işler. Bundan dolayıdır ki bir gencin hiç tanımadığı birisine amca, dayı, hala, teyze ya da ağabey, kardeş gibi hitapları bu ailenin bir üyesi olmasının ifadesidir. Bunun arka planında yer alan ana kavram ise "mahabbet"³⁷ tir.

33 Rûm, 30/21.

34 bk. Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, s. 249; Tüsî, *Ahlâk-ı Nasîrî* (Farsça'dan Azerbaycan diline çeviren: Rahim Sultanov), Bakı 1989, s. 180 (Kiril harfleriyle). Aynı görüşler *Ahlâk-ı Alâî* gibi diğer ahlak kitaplarında da mevcuttur.

35 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Ahmed b. Hanbel, II, 185, 207, 222.

36 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, I, 257; II, 207.

37 Bir toplumda muhabbetin örgütlediği ilişkilerin nasıl yürüdüğünü ve yozlaşma ile neyin kaybedildiğini görmek en azından bir fikir sahibi olmak

Türklere ve Müslümanlara düşmanlığı ile şöhret bulmuş Fransız yazar Guer XVIII. yüzyılın ikinci yarısında neşrettiği eserinde bu durumu hayranlıkla ifade eder:

“Türkler birbirlerine karşı mükemmel bir muaşeret usulünün bütün kaidelerine riayet ederler. Bir yerde karşılaştıklarında başlarını eğip sağ ellerini göğüslerine ve sol ellerini de sankilerine götürmek suretiyle selamlaşırlar. Birbirlerini muhteşem ünvanlarla tebcil ederek rütbeleriyle mevkilerine göre “paşa”, “ağa”, “bey” ve “sultan” lakaplarıyla hitap ederler.”³⁸

Müslüman ahlakçılar bürokratik kurumlardaki ilişkileri “adalet”, toplumun fertleri arasındaki ilişkileri mahabbet üzerine kurarlar. Çünkü adalet hak edene hak ettiğini vermeyi gerektirir ve ilişkilerdeki son noktayı belirler sonrası kınılmadır. Oysa mahabbetin olduğu yerde hak davası olmaz. İnsan bazen hak eder, hakkından feragat eder, hak eder fazlası verilir. Faziletli toplumun ilişkilerini belirleyen ana kavram işte budur. Bu yapı içinde herkes gücü oranında iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemekle yükümlüdür.

Vatan-Ev: Sıla

İslam’ın iki ana kaynağı Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti akrabalar arası ilişkiyi “sıla-i rahim” kavramıyla ifade eder. Bu o kadar önemli bir yükümlülüktür ki akrabaları ile bağını kesen Allah ile bağını kesmiş demektir³⁹ ve cezası cennetten mahrum kalmaktır.⁴⁰ Bizim dilimizde vatana da “sıla” denilmiştir.

için bk. Abdülbaki Gölpinarlı, “Mazi Özlemi veya Dün-Bu Gün” (haz. Saffet Köse), *Marife*, yıl: 6 sy. 2, Konya 2006, s. 249-254.

38 *Moeurs et usages des Turcs*, Paris 1746-47, s. 392-393’den nakleden İsmail Hami Danişmend, *Garp Menbalarna Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı*, İstanbul Kitabevi, s. 32.

39 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.

40 Buhârî, Edeb, 11; Müslim, Birr, 18, 19; Ebû Dâvûd, Zekât, 45.

Sıla, önce ana-babanın ve kan bağından diğer akrabaların sonra da büyük ailenin üyelerinin yaşadığı vatan toprağının adıdır ve ondan kopup gidilen toprağın adı da gurbettir. Gurbet, sıladan, vatandan, yardan ayrı düşülen, garib kalınan yabancı topraklardır. Şiirlerde, türkülerde, şarkılarda gönül hep sılanın ateşiyle yanmıştır.

“Sıla”, aile ile vatanın ne kadar bütünleştiğini gösteren anahatar kavramlardan birisidir.

Evin Geçimi, Tertip-Düzeni ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Sorunu

Günümüz dünyasında “toplumsal cinsiyet eşitliği” ideolojisiyle cinsiyetin biyolojik değil toplumsal olduğu fikrini yaymaya çalışan ve bu yolla insanı cinsiyetsizleştirme, toplumu ailesizleştirme, cinsel hayatı nikâhtan bağımsızlaştırma, aile içi rolleri ve statüleri değiştirmeyi amaçlayan bir projeyi yaygınlaştırmak isteyen ve bunun için ciddi fonlar ayıran sapkın bir yapılanmanın varlığı bilinmektedir. Bu yöndeki ifsat çalışmaları birçok ülkenin sapkın ilişkileri evlilik kapsamına almasıyla sonuçlanmıştır. Oysa tüm canlılar açısından cinsiyetin biyolojik bir gerçeklik olduğu bilinmektedir. Bu bir yaratılış yasağıdır ve insanın yapısı da buna göre şekillenmiştir. İnsan, varlıkla ilişkisini cinsiyete göre belirlemekte, tepkisini buna göre vermektedir. Bunu anlamak için bilimsel verilere bile ihtiyaç yoktur, insanın çevresine ve kendisine bakması yeterlidir.⁴¹

Müslüman ailesinde rol organizasyonu kadın ve erkeğin yaratılış gerçekliğine (fıtrat) bağlı şekilde cinsiyete göre belirlenmiştir. Doğal olan bu biyolojik cinsiyettir. Buna göre evin geçimi kocaya, tertip-düzeni kadına verilmiş, yapı buna göre

41 Bu konuda bk. Saffet Köse, “Ömer Nasuhi Bilmen Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Esas Alan Bir İlmihal Yazabilir miydi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2024, sy. 44, s. 1-58.

şekillenmiştir. Hz. Peygamber hadisinde ailede görev paylaşımını açık bir biçimde buna göre belirlemiş, kızı Hz. Fatıma'yı (ra) Hz. Ali (ra) ile evlendirdiğinde onları karşısına alıp damadı Ali'nin evin geçiminden, kızı Fatıma'nın da evin tertip-düzeninden sorumlu olduğunu bildirmiştir.⁴²

Kur'an-ı Kerim ailede karı-kocanın rollerini ve statülerini erkeklik ve kadınlık normlarına göre belirledikten sonra bu noktada birbirlerine imrenmemelerini istemiştir:

“Allah'ın birbirinizden farklı yarattığı şeyleri iç geçirerek/ah çekerek/imrenerek arzu etmeyin.”⁴³

Türk aile yapısı da bu doğal gerçekliğe göre şekillenmiş, mahabbet onun mayası olmuştur. Baba evin içinde kral ve ana da kraliçe vaziyetindedir. Küçükler onlara karşı hem hürmet ve itaat hem de her türlü hizmetle mükelleftir. Farklı şehirlerde yaşamak sıla-i rahim görevini ifa etmek üzere onların yanına gitmek mecburiyeti vardır.⁴⁴ Bu ilişki birçok Batılı seyyahın ilgisini çekmiş ve yazdıkları kitaplarda bunlar üzerinde özellikle durmuşlardır. Bu bağlamda uzun süre siladan uzak kalanların ana-babalarını yahut vatanlarını ziyaret etmelerini dinî bir görev saydıkları, ihmalin Allah'a itaatsizlik sayıldığı, ana-babayı ziyaret etmenin hac için Kâbe'ye gitmek kadar önemli bir görev sayıldığı, çalıştığı yerden böyle bir ziyaret için izin isteyene izni vermeyenin onun günahını üstleneceğine inandıkları, Türk gençlerinin ana-babalarna

42 Nisâ, 4/34; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Beyrut 1989, VI, 10; VII, 101; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, Beyrut 1996, VI104; Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, XVI, 55, 123; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, IV, 24, 192; Burhânüddin el-Buhârî (Burhânüşşerîa), *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, Beyrut 2004, III, 172; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. 'Abdullâh et-Türkî – 'Abdülfeţâh Muhammed), Riyad 1997, VII, 296; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, Kahire 1311, IV, 199.

43 Nisâ, 4/241.

44 İsmail Hami Danişmend, s. 69.

olan saygısı takdire şayan bir davranış olduğu, İstanbul'da yüz kızartacak ölçüde suç işleyen çocukların az görüldüğünün anlatılanlar arasında olduğunu belirtmeliyiz. Bütün bu anlatılanlardaki ilişkiyi belirleyen ana dinamik çocuklara gösterilen sevgi⁴⁵ ve onlara karşı analık-babalık vazifelerinin yerine getirilmesidir.

Bugün özellikle aile içi ilişkilerin sertleşmesi, boşanmaların artması, evliliklerin azalması, evlilik yaşının yükselmesi, nüfus artışının geriye doğru hızla gitmesi, ana-babalar ile çocuklar arasındaki çatışmanın yönetilememesinin öne çıkan sebepleri arasında Müslüman toplumlarda yatay seyreden ilişkilerin, esnek otoritenin, vazifeye dayalı sorumluluk bilincinin yerini Batılılaşma ile birlikte onların tarihinde yer alan sınıfsal yapılardan doğan çatışma kültürünün egemen olmasının, özgürlük adına otoritelerin yıkılmasının, modern iş hayatının getirdiği ilgisizliğin, konfora dayalı oluşturulan özerk alanların genişletilmesinin, doyumsuz hazların, kadınlık-erkeklik normları ve statüleri üzerinde ideolojik oynamaların etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Özellikle Hz. Peygamber'in Cibril hadisinde kıyamet alameti olarak saydığı "cariyenin efendisini doğurması"⁴⁶ durumunun kurumsal yapılardaki düzenin bozulması, toplumun kendi arasındaki ilişkilerde de sevgi-saygının kaybolması olarak yorumlanması mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in kıyamet alameti olarak belirttiği olumsuzluklar kurumsal ya da sosyal yapılardaki denge-düzenin bozulması ile ilgilidir. Bugün ailede yaşanan da budur.

Elbette bunlara eklenebilecek başka birçok faktör de mevcuttur. Ancak bu sayılanların oldukça etkili olduğunu belirtmemiz gerekir.

45 İsmail Hami Danişmend, s. 70-71.

46 Müslim, İmân, 1, 5, 7; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4.

KUR'AN'DA NİMET-MİHNET DENGESİ AÇISINDAN PEYGAMBER TECRÜBELERİ -AİLEYLE SINANMAK-

Prof. Dr. Hülya TERZIOĞLU
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

İslam itikat sisteminin kurucu unsurlarından birisi de hiç şüphesiz nübüvvet müessesesidir. Klasik literatürümüzde usûl-i selâse diye anılan iman ilkelerinin içerisinde uluhiyet ve ahiret ile beraber peygamberlere iman da bulunmaktadır. Uluhiyet bütün cüzleriyle kâinatın hâlikı ve maliki olan Allah'ı, ahiret ise dünya hayatının bir devamı ve mütemmimi olarak tanımlayabileceğimiz nihai hayatı anlatmaktadır. Nübüvveti bu sıralamada farklı kılan husus ise Allah'a ve ahirete imanı kabul için önce peygamberlerin doğru sözlülüğüne (sıdk) imanın gerekliliğidir. Peygamberler ilahi vahyi hem taşıyan, hem yaşayan kimselerdir. Onlar getirdikleri dinlerin ilk mümini, son mührüdür. Bu anlamda imanın amele ve ahlaka dönüşmesi, kültür ve medeniyete kaynaklık etmesi de yine onların insanlar içinde kalarak gösterdikleri örneklikleriyle hayat bulmuştur. Her birinin ayrı yaşanmışlık, adanmışlık ve mücadeleleri bir yana tarihten bugüne insanlığı en fazla etkileyenlerin peygamberler oldukları onlara inanmayanların dahi teslim ettiği bir tarihî hakikattir.

İslam itikat sistemi ilahi olan ile beşerî olanın nasıl harmanlandığını işte bu peygamber kıssaları vasıtasıyla bizlere

aktarmaktadır. İlahi öğretinin ete kemiğe büründüğü hayatlarda Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar verilen misaller onların nübüvvet görevi kadar eş olduklarını, baba, kardeş, evlat hatta enişte (Hz. Zekeriyâ Hz. İsa'nın eniştesidir) veya yeğen (Hz. Yahya Hz. İsa'nın yeğenidir) gibi pek çok ailevî rollerle temayüz ettiklerini de bize göstermektedir. Hz. Peygamber'den önce hissî mucizelerle desteklenerek anlatılan kıssaların son elçiye geldiğimizde bu kâbil mucizelerden ziyade baskın şekilde sosyal, siyasi, hukuki ve ahlaki değerlerle beslendiğini, bunların en etkileyici örneklerinin ise aile rollerinde görüldüğünü fark ediyoruz. Günümüz sosyal gerçeklikleri aile müessesesinin ve aileler arası ilişkilerin (sıla) iyice kınılanlaştığını, değer ve fonksiyonunun zarar gördüğünü bizlere gösteriyor.

Yüce Kitabımızın üçte birini oluşturan peygamber kıssalarında detaylarını bulduğumuz peygamber ailelerinin yaşadıkları olumlu/olumsuz tecrübelerden çıkarılacak derslere bugün çok daha fazla ihtiyacımızın olduğu aşikârdır. Çalışmamızda bu rollerden seçtiğimiz bazı örneklerde önce peygamberlerin iman etmeyen yakınlarıyla imtihanları, akabinde de onlarla yaşadıkları sıkıntılı bazı sosyal meseleleri örneklendirilecektir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise aile müessesesinin hidayet rehberi peygamberlerin hayatındaki etkileyici örneklerinin bizlere verdiği çok yönlü mesajlarına işaret edecek, onların bu mücadeleyi verirken gösterdikleri sebat ile ilahi müdahalelerin detaylarına odaklanacağız. Böylelikle insanlığın bidayetinden son elçinin tecrübesine kadar itikat sistemimizin en önemli uygulama alanlarından birisi olan ailenin sosyal değer üretme kabiliyetine dikkat çekmeyi de umut ediyoruz.

1. Ailede İmanla Sınanmak

Kur'an kıssalarında peygamberlerin kendilerine iman etmeyen bazı yakınlarından söz edilmektedir. Hz. Peygamber'den

başta doğru gittiğimizde Peygamberimizin amcası Ebû Leheb'i, Hz. İbrahim'in babası Âzer'i, Hz. Lut'un karısını, Hz. Nuh'un karısı ve oğlunu bunlar arasında sayabiliriz. Allah'ın elçilerinin insanları imana davet ederken en azılı düşmanlarını dize getirdikleri, en güçlü krallara hükmettikleri, en inatçı inkârcıları ikna ettikleri/susturdukları ve nihayetinde hepsinin hidayetlerine vesile oldukları bilinirken ailelerinden bazı yakınlarına müessir olamamışlardır. Bu durum imanın keyfiyeti ve peygamberlerin hidayetlenmedeki rolü gibi teolojik, İslam toplumunun mukavemeti ve inşası gibi sosyolojik içerikli pek çok mesaj taşımaktadır. Kur'an'ın itikadi konulardaki inkılapçı tavrı da konuyu detaylandırırken ayrıca dikkate alınmalıdır. Şimdi bu isimlerin hikâyelerine kısaca bakalım;

Ebû Leheb İslam'dan önce Hz. Peygamber'in iki kızını (Ümmü Gülsüm ve Rukiyye) Utbe ve Uteybe isimli oğullarıyla evlendiren amcasıdır. Lakin kendisi Müslüman olmadığı gibi Peygamberimizin düşmanlarıyla iş birliği yapmış, putlara hizmet etmeye devam etmiştir. “*Bundan böyle en yakın akrabalarını ikaz et*”¹ ayeti onun için nazil olmuştur. Hz. Peygamber'e evinin önüne pislik atarak, evini taşıyarak fiilî eziyet yaptığı da bilinmektedir. Tebbet suresi bu hadiselerden dolayı inmiş, hem Ebû Leheb hem de ona yardım eden karısı ilahi lanete uğramıştır. Kur'an'da ismi anılarak lanet edilen ilk kişi Peygamberimizin bizzat amcası Ebû Leheb olmuştur. İkincisi Kur'an'da ismi oğlunun onu hak dine daveti sebebiyle anılan Hz. İbrahim'in babası Âzer'dir. Kendisi bir put ustasıdır. Hz. İbrahim puta tapmanın mantıksızlığını babasına anlatmış,² o ise bunu kabul etmediği gibi oğlunu tehdit ederek kendi sapkın dinine davet etmiş, şayet kabul etmezse de yanından ayrılmasını istemiştir.³ Hz. İbrahim bu davete karşı

1 Suarâ, 26/214.

2 Meryem, 19/42-45; Enbiyâ, 21/52-57.

3 Meryem, 19/46.

çıkarak babasının yaptığı putları kırmıştır.⁴ Şüphesiz bu kıssanın konumuz açısından en mühim detayı Hz. İbrahim'in babası için Allah'tan af dilemesi ve bu talebin Allah Teâlâ tarafından reddedilmesidir.⁵ Hz. İbrahim babasının yaklaşımından sonra artık ondan uzaklaşmıştır.⁶ Hz. Lut, Hz. İbrahim'in çağdaşı bir peygamberdir. Kur'an'da kendisine hüküm ve ilim verildiği, salihlerden olduğu, ilahi rahmete kabul edildiği gibi övgü ifadeleriyle anılmaktadır.⁷ Ancak Hz. Lut'un asıl sapkın kavmi ile bilindiğini hatırlayalım. Yaşadığı yere gelen meleklerle kavminin kötülük yapabileceğini düşünerek kaygılanan Hz. Lut ne acıdır ki ilkin karısı tarafından yalnız bırakılmıştır. Neticede Allah Teâlâ Lut'un inançsız karısı da dâhil bu azgın kavmi ilahi gazaba uğratarak helak etmiştir.⁸ Bu başlıkta son örneğimiz Hz. Nuh'un karısı ve inançsız oğludur. Hz. Nuh Kur'an'da kıssası uzunca anlatılan mücadelesi çetin bir peygamberdir. Yahudilik ve Hristiyanlıkta da önemli bir yere sahip olan Hz. Nuh'un İslam'da pek çok açıdan seçkin bir konumu vardır. Putperestlik ilk defa onun zamanında ortaya çıkmıştır.⁹ Adıyla anılan Nuh tufanı sebebiyle insanlığın ikinci atası kabul edilmiştir. Nuh suresi neredeyse tamamen onun tevhit mücadelesini anlatmaktadır. Kur'an'da 950 sene yaşadığı bildirilen Hz. Nuh'un oğullarından birisi ve karısı onun bu uzun mücadelesinde yanında olmamıştır. Tıpkı Hz. İbrahim'in inkârcı babası için yaptığı duanın kabul edilmediği gibi Hz. Nuh'un tufanda boğulan oğlu için yaptığı dua da ilahi

4 Enbiyâ, 21/57-68; Sâffât, 37/89-96.

5 Meryem, 19/47; Şuarâ, 26/86; Mümtehine, 60/4.

6 Tevbe, 9/114.

7 En'âm, 6/86; Enbiyâ, 21/74-75; Sâffât, 37/133.

8 A'râf, 7/83-84; Hûd, 11/76, 81-83; Hicr, 15/65, 73-74; Ankebût, 29/31-32; Kamer, 54/37-39; Tahrîm, 66/10.

9 "Dediler ki: Tanrılarınızı bırakmayın, ilâhlarınız Ved, Süvâ, Yegûs, Yeûk ve Nesr'den vazgeçmeyin" ayetinde Nuh'un (as) kavminin taptığı putlara işaret edilmektedir. (Nûh, 71/23)

âlemde karşılık bulmamıştır.¹⁰ Kur'an'da, *Nuh Rabbine dua edip dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir..."* ifadesine mukabil "*Allah buyurdu ki; Ey Nuh! O asla senin aileden değildir! Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim*"¹¹ buyurulması oldukça manidardır.

2. Ailede Amelle Sinanmak

Peygamberlerin evlenip yuva kurması peygamberlik gibi ağır bir sorumlulukla beraber aile reisliği gibi örnek bir konumla da sorumluluk almaları içindir. Hatta bu durum onların zaman zaman risaletlerini güçlendirdiği gibi zaman zaman da ayrı bir imtihan alanına dönüşmüştür. Kur'an'da "*Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.*"¹² buyurularak peygamber ailelerine dikkat çekilmiştir. İnsanın en zor imtihanlarından birisi olan ailevi meseleler ağır tebliğ görevi bulunan Allah elçilerini içerden etkileyen ve güçlü mukavemetle örnekliklerini sergiledikleri bir düzleme de dönüşmüştür. Öyle ki ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'le bu sürecin başladığını söyleyebiliriz. Hatırlayalım, Âdem'in yaratılış kıssasında melekler bu yaratılacak varlığın yeryüzünde kan döküp fesat çıkaracağını söyleyerek Allah Teâlâ'ya şaşkınlıklarını ifade etmişlerdi.¹³ Hz. Âdem'in dünya hayatının hemen başında oğullarından birinin ötekini öldürdüğünü anlatan Kur'an ayetleri evvele mirde insanoğlunun fitratına yerleştirilmiş iyi ve kötü hasletlerle yeryüzünü tanıştırmıştır. Mâide suresinde isim verilmeden hadise anlatılır. Kardeşlerin kestiği kurbanlardan birisi kabul edi-

10 Hûd, 11/40-47; Mü'minûn, 23/26-29; Furkân, 25/37; Kamer, 54/10-17.

11 Hûd, 11/45-46.

12 Âl-i İmrân, 3/33-34.

13 Bakara, 2/30.

lirken öteki kabul edilmez. Kurbanı kabul edilmeyen (Kâbil) de hasetle kardeşini öldürür. Ölümünden önce kurbanı kabul edilen kardeşin (Habil) cümleleri çok kıymetlidir: “*Andolsun ki sen öldürmek için elini bana uzatsan bile ben sana öldürmek için el uzatacak değilim. Ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben istiyorum ki sen hem benim hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın.*”¹⁴

İkinci örneğimiz Hz. Yusuf’un kardeşleriyle yaşadığı hadiselerdir. Çok iyi bilinen bu kıssanın detaylarına girmeden altını çizdiğimiz husus Yusuf’un çocukluğunda gördüğü rüyanın onun ileride peygamber olacağına işaret sayılması meselesidir. Yusuf’u kıskanan kardeşleri onu ortadan kaldırmak istemişler, götürdükleri ormanda kuyuya atarak bu işi çözeceklerini sanmışlardır. Babası Hz. Yakub’un ahi, evlat acısı ve yaşadığı hüznün baba-oğul peygamberler olarak Hz. Yakub ve Hz. Yusuf’a yönelmemizi ve kıssa üzerinde aile ilişkileri bağlamında yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. Yusuf Peygamber’in Mısır’da köle olduğu ailedeki kadın tarafından içine çekildiği sıkıntılı pozisyonlar da ayrıca aile imtihanının ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır. Yusuf suresinin tamamı bu kıssanın baştan sona akışını verirken ailede yaşanan sıkıntıların bir peygamberin sahip olduğu erdemlerin ortaya çıkması için ciddi bir zemin oluşturduğunu da göstermiştir.

Üç büyük dinin en büyük peygamberlerden saydığı Hz. İbrahim ve İsrailoğulları’na gönderilen bir başka peygamber olan Hz. Zekeriya da Allah’tan evlat isteyen peygamberler arasındadır. Her ikisi de Rabbine tazarru ve niyaz ile dua ederek evlat istemişler, duaları makbul olmuş ve murada ermişlerdir.¹⁵ Hz. Yusuf’un ardından Kur’an’da kıssası anlatılan Hz. Eyyüb’un

14 Mâide, 5/28-29.

15 Sâffât, 37/99; Enbiyâ, 21/89.

amansız hastalıklarla imtihan olduğu, karısıyla da sıkıntılı bir ilişki yaşadığı anlatılmaktadır.¹⁶

Hz. İbrahim'in babasıyla yaşadığı inanç krizine mukabil evlat sahibi olduktan sonra bu yolda yaşadıkları ve nihayet evladını kurban etmekle denenmesi yine aile içinde imtihana dair çok etkin bir örneği oluşturmaktadır. Yahudilikte kurban edilmeye niyetlenen oğul İshak iken,¹⁷ Kur'an'da isim verilmemekle birlikte bu evladın İsmail olduğu ima edilmiş, rivayetler de bu bilgiyi doğrulamıştır.¹⁸

Bir başka örnekte ise Hz. Musa'nın kıssasında onun hayatını olumlu anlamda etkileyen, birisi doğuran, ikincisi büyüten iki anneden söz edilmelidir. Firavunun zulmünden Musa'yı korumak için emzirip sandığa koyan annesi, Musa'ya anne olmanın mihnetini ilk günden yaşamaya başlamıştır. Nehre bıraktığı yavrusunun ardından hüzünlünen bu anneyi Kur'an "*Musa'nın annesinin yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı.*"¹⁹ şeklinde anmaktadır. Sonrasında ise Allah'ın "onu sana döndüreceğiz"²⁰ vaadini bihakkın yaşamış ve evladına kavuşmuştur. Firavunun karısı ise Musa'yı nehrin kıyısında bulup sarayda büyümesine vesile olarak "*Kendileri için göz aydınlığı bir evlat olmasını*"²¹ da sağlamış, lakin kıssanın sonunda Musa'ya iman etmesinin bedelini şehit olarak ödemiştir.²²

16 Sa'd, 38/44.

17 Tekvin, 21/22-23.

18 Sâffât, 37/101-112; Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, Hz. İbrahim-İsmâil ve Kurban, *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları*, (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 17-18 Ekim 1997), 3-11.

19 Kasas, 28/10.

20 Kasas, 28/7.

21 Kasas, 28/9.

22 Tahrim, 66/11.

Şüphesiz aileleriyle yaşadığı sıkıntılı süreçlere dair Hz. Peygamber'in sîreti başlı başına konu edilmeyi hak etmektedir. Son olarak çalışmamızın hacmi el verdiğince bu konuyu örneklendireceğiz. Mekke dönemine baktığımızda Peygamberimizin maruz kaldığı haksız muamelelerden birisi de erkek evladının yaşaması sebebiyle "ebter/soyu kesik" diye anılmasıydı. Kevser suresinin inmesinin sebeplerinden birisi olarak gösterilen bu hadisede Peygamberimiz kendisine "Kevser" verildiği söylenerek teselli edilmiştir. Kevser ise ulema tarafından cennette ona verilecek bir ırmak gibi yorumlansa da daha zengin bir muhtevayla dünya ve ahirette hayır namına verilecek her şey anlamında çokluktan kinaye bir kelime gibi anlaşılmıştır. Kimi âlimler de Kevser'in Kur'an olduğu yorumunu yapmışlardır.²³

Kur'an'da ümmühâtü'l-mü'minîn/müminlerin anneleri olarak anılan eşlerinden Hz. Âişe'ye iftira atılması, Peygamberimizin Medine döneminde Müslümanların kısmi refaha ulaşmaları sebebiyle daha konforlu ve güzel bir hayat isteyen eşleriyle geçen sitemkâr diyalogları²⁴ ve nihayet Zeynep bt. Cahş ile evliliği ailesinde yaşadığı sıkıntılı ortam ve süreçlere birer örnek olarak okunabilir. Hz. Peygamber'in birden çok eşle evliliği onun yaşadığı sosyo-kültürel ve tarihî gerçeklikte yadırganmasa da bazı Yahudilerin, çok eşi ve çocuğu olmasını dillerine doladıklarından Ra'd suresi 13/38. ayetin bu konuda indiği söylenmektedir.²⁵ "Andolsun ki senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik..." Peygamberliğin özünde mücadele ve sıkıntılarla dolu oluşu sebebiyle böyle bir vazifenin içinde

23 Kevser kelimesinin geniş tahlili için bk. Binol, Ali. Kevser Sûresi Bağlamında Yeni Anlam Arayışları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 36 (2023), 1126-1152.

24 Ahzâb, 33/28.

25 Taberî, *el-Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, c.16,s.460. Dâru'l-ma'rife, Beyrut; Vâhidî. *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Muhammed el-Mu'temir, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1991, s. 263.

birden çok kadınla evli olmak farklı hikmetlere yorulmalıdır. Hz. Peygamber'in her biri farklı karakterdeki hanımlarıyla arasında geçen kimi diyaloglar Peygamberimizin hakikaten nasıl bir maharet, sabır ve tahammül sahibi olduğunu göstermektedir.

Hadis ve siyer kitaplarında bu ilişki ve diyaloglardan bazılarında ilişkinin zora girdiği zamanlarda kimi zaman latife, kimi zaman nasihat, kimi zaman da kavgasız-nizasız gücenme şeklinde mukabele gösteren Peygamberimiz yerine göre Hz. Hafsa'nın celalli hâline mukabelede bulunmamış, Hz. Âişe'ye iftira olayında durumdan etkilense de meseleyi Âişe'yi incitecek bir noktaya getirmemiştir.²⁶ Aileye hürmeti önemsemesi yaşadığı bütün zorluklara rağmen Peygamberimizin asla vazgeçmediği erdemleri arasındadır. *"En hayırlımız, aileniz için hayırlı olanıdır. Bana gelince ben, aileme karşı sizden en hayırlı olanıyım."*²⁷ hadisi bu konuda en meşhur ifadelerinden birisidir.

Peygamberimizin özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde birbirlerinden farklı sosyo-kültürel ve ekonomik düzeyden bazı sahabilerin evlenmesine ön ayak olması o günün sosyal kast anlayışına itiraz eden bir zihniyet dönüşümünü hedeflemesindedir. O, bu önemli süreci yeni aileler kurarak gerçekleştirmek istemiştir. Bu yeni aile yapılarının muhtemel risklerine rağmen hedeflenen toplumsal vasatı oluşturmada büyük önemi vardır. Kölesi Zeyd'in oğlu Üsâme'yi zekâsı ve güzelliğiyle maruf Fatıma bt. Kays ile evlendirmesi, Abdurrahman b. Avf gibi varlıklı bir sahabenin kız kardeşini azatlı köle Bilâl-i Habeşî ile evlendirmesi bunlar arasındadır.²⁸ Bizzat kendi evliliklerinin de benzer yönleri vardır.

26 Hülya Terzioğlu, *Mâtürîdî'de Kadın Algısı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2018. 78-79.

27 İbn Mâce, Nikâh, 50; Tirmizî, Menâkıb, 63.

28 Abdurrahman Kurt, *İslâm'ın İlk Döneminde Ailenin Sosyolojik Analizi, II. Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile*, 18 Kasım 2019 Tebliğler Kitabı, Şanlıurfa, s.132.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada peygamberlerin mücadelelerinin en çetin alanlarının içinde bizzat ailelerinin de olduğu ortaya konularak Kur'an'dan bazı örnekler verilmiştir. Aşağıda konuyla ilgili çıkarımlarımız sıralanacaktır;

1. Kur'an İslam inanç sisteminin olduğu kadar İslam düşüncesi ve medeniyetinin de en temel kaynağıdır. Bu itibarla peygamberlerin aileleriyle yaşadığı iyi kötü tecrübeler bu değerler sistemi açısından da ele alınmalıdır.
2. Hz. Âdem'in yeryüzü serencamında evlatlarından birinin ötekini öldürmesi dünya hayatının ilk günahının aile içinde yaşandığı anlamına gelmektedir. Aile ilişkileri ilahi değerlerle güçlendirilmediği sürece ne acıdır ki aile fertlerinden herhangi birinin Habil olabileceği gibi Kâbil olma ihtimali de vardır.
3. İslam 7. yüzyıl Mekke'sinde ortaya çıktığı ilk dönemlerinde tevhidi merkeze alan ve temel insan hakları ve sosyal adaleti inşa etmeyi hedefleyen bir seyir takip etmiştir. Kabilecilik ve asabiyetin sosyal dokunun temelini oluşturduğu Mekke toplumunda bu durum hiç de kolay olmamıştır. Peygamberimiz bizzat en yakın çevresindeki bazı kimseler tarafından kötü muamele görmüştür. Tebbet suresinde lanetle anılan amcası Ebû Leheb o günler için Efendimizin en büyük imtihanlarından birisi olmuştur.
4. Peygamberimize eza edenler arasında doğrudan onun amcasının ismen anılması hidayetin Allah'tan olduğu kadar, ailenin kan bağı değil din bağını öncelemesi mesajını da vermektedir. Benzer mesajlar Hz. İbrahim'in babası, Hz. Nuh'un karısı ve oğlu ve Hz. Lut'un karısı için de geçerlidir. Öte yandan Hz. Musa'nın mücadele ettiği Firavun'un karısı ise kocasına rağmen hidayete ermiştir.

5. Kur'an'da eşleri ile sıkıntı yaşayan peygamberlerden bahsedilirken onların hiçbirisinin eşini boşadığına dair bir ayete rastlanmamaktadır. Hz. Peygamber, eşleriyle yaşadığı olumsuz hadiselerde her ne kadar boşanma seçeneğini onlara sunmuş olsa da doğrudan bu yola yönelmediği gibi ümmühâtü'l-müminîn de bunu arzu etmemiş ve taleplerinden geri adım atarak peygamber eşi olmanın izzetine uygun davranmışlardır.
6. İmanın insan için en özgür eylem olması Kur'an'da peygamber ailelerinden inanmayanlar üzerinden de ortaya konmaktadır. İman da küfür de esasen kişinin Allah Teâlâ ile hukukundaki muhayyerliğini göstermektedir. Peygamberlerin bizzat bunu yaşamaları her çağda insanların ailelerindeki benzer örneklerde hatıra gelmelidir. Hidayet Allah'tandır.
7. Aile insanın en yalın ve maskesiz olduğu yerdir. Ahlaki zaafı ve ahlaki erdemler aynı yalınlıkta ailede ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bir aileyi tanımak çok yönlü bir öğrenme yolu anlamına gelmektedir. İnsan en iyi ailesiyle tanınır, insanı en iyi ailesi tanır. Peygamber aileleri onların getirdiği inanç ve değerler bütünü açısından bizzat kendilerinin denendiği mahal olmuştur. Peygamberler melek değildir. Bütün bu anlatılanlar itikadi olarak onların insanlardan seçildiğini göstermektedir. Ancak insanların en kâmil oldukları bizzat yaşadıkları bu zorlu aile hayatlarındaki mukavemetleriyle de ortaya çıkmıştır.
8. Peygamberlerin ailelerini konu alan ayetlerde yoğun olarak zorluklar ve sıkıntıların anlatılması bu konuda hukuki, ahlaki ve toplumsal hükümler ve mesajların verilmesi hikmetiyle anlaşılmalıdır.

9. Aile kavramının değerini, lüzumunu ve fonksiyonlarını ciddi anlamda daraltan ve zarara uğratan modern dünya anlayışları içerisinde bireysel ve toplumsal var oluşumuzu tahkim eden asli temel olarak aileyi kurmak, korumak ve güçlendirmek için Kur'an'da yoğun bir şekilde konu edilen peygamber ailelerinin yaşanmışlıklarına yönelmemiz bir erdem olduğu kadar bir zarurettir. Aile içi meselelerimizin çözüm yollarında ilâhî öğretinin en iyi anlayanı ve yaşayanı olan Allah elçilerinin üslubu kadar vahyin onları nasıl yönlendirdiği de ayrıca dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Binol, Ali. Kevser Sûresi Bağlamında Yeni Anlam Arayışları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 36 (2023), 1126-1152.

Harman, Ömer Faruk. Hz. İbrahim-İsmâil ve Kurban. *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 17-18 Ekim 1997, 3-11.

İbn Mâce, *es-Sünen*, Kitâbü'n-nikâh, 50.

Kurt, Abdurrahman. İslâm'ın İlk Döneminde Ailenin Sosyolojik Analizi. II. Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile 18 Kasım 2019 Tebliğler Kitabı, Şanlıurfa, 128-137.

Taberî, *el-Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-ma'ri-fe, ts.

Terzioğlu, Hülya Terzioğlu. *Mâtürîdî'de Kadın Algısı*. İstanbul: Gök-kubbe Yayınları, 2018.

Tirmizî, *es-Sünen*, Kitâbü'l-menâkib, 63.

Vâhidî. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Muhammed el-Mu'temir, Beyrut: Dâ-ru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1991.

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE AİLE AHLAKI

Prof. Dr. Halis AYDEMİR

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Giriş

Aile, insanlık tarihi boyunca sadece biyolojik bir gereklilik ya da toplumsal bir kurum olmaktan öte, insanın varoluşunun, anlam arayışının ve kişisel gelişiminin de merkezi olmuştur. Modern toplumlarda aile kavramı çoğu zaman işlevsel, psikolojik ya da ekonomik açılardan değerlendirilse de İslam geleneğinde aile hem dünyevi hem uhrevi boyutlarıyla, kutsal ve bütüncül bir çerçevede ele alınır. Bu çerçevenin en canlı örneği ve uygulama alanı ise Hz. Peygamber'in (sas) sünnetinde ortaya çıkar. Onun aile hayatı, Kur'an'ın ilkeleriyle uyumlu, fitrata uygun, insani zenginliği ve sınırları tanıyan, aynı zamanda ideal ile gerçek arasında adil bir denge kuran eşsiz bir modeldir.

Ailenin İlahi Temeli: Meveddet ve Rahmet

Kur'an-ı Kerim'de ailenin kurulması, sıradan bir birliktelik değil, Allah'ın (cc) kudretiyle yaratılan özel bir "çekim alanı", bir tür manevi cazibe ve rahmetle ilişkilendirilir. "Meveddet" kavramı, aileyi ayakta tutan en önemli değerlerin başında gelir:

وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً ط

“Ve aranızda meveddet (sevgi) ve rahmet (merhamet) var etti.”
(Rûm, 30/21)

Burada geçen “meveddet”, yüzeysel bir hoşlanma veya geçici bir tutku değil; karşılıklı olarak tarafları birbirine çeken, onları birlikte bir hayat kurmaya yönlendiren, yaşla, olgunlukla ve hayat tecrübesiyle derinleşen bir ilgi ve bağlılıktır. Aynı ayette geçen “rahmet” ise, özellikle hayat yolculuğunda çıkacak zorluklarda, eşlerin birbirine karşı göstereceği şefkat, anlayış ve destek olarak anlaşılmalıdır. Meveddet ve rahmet, birlikte yaşamı hem sürdürülebilir hem de anlamlı kılar.

Fitrî Çekimden İlahi Sanata: Evliliğin Başlangıç Motivasyonu

Aile kurumunun ilk kıvılcımı, insan fitratına yerleştirilen karşı cinse ilgi ve çekimdir. Bu, sadece biyolojik bir dürtü değil, Allah’ın kudretinin ve sanatının bir yansımasıdır. Kur’an’da bu süreç şöyle ifade edilir:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ط

“Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur.” (Âl-i İmrân, 3/6)

İki insanın buluşmasından yeni bir hayatın, bir çocuğun dünyaya gelmesi hem ilahi bir sanat hem de insan aklının kavrayamayacağı bir mucizedir. İslam’da evlilik, neslin devamı için yalnızca fizyolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda duygusal ve manevi bir tatmin de içerir. Allah (cc) insanı, karşı cinse karşı bir meyil ve arzu ile donatmış; bu arzu, neslin devamı ve insanın tekamülü için zaruri bir motivasyon olmuştur.

Hız. Peygamber’in (sas) sünnetinde de bu fitrî çekim, utandırılan veya küçümsenen bir dürtü değil, aksine insanı hem aile

hem de toplumsal hayata sevk eden tabii ve değerli bir unsur olarak görülmüştür. Allah'ın yarattığı “çekim alanı” olmasaydı, evlenmek ve aile kurmak zahmetli, duygusuz, salt ödül veya sevap karşılığı yapılan bir işlem olurdu ki, bu ne insani fitrata ne de ilahi hikmete uygundur.

Evlilikte Uyumun Önemi: Sünnette Pratik ve Psikolojik Örnekler

Hz. Peygamber'in hayatı, ailede karşılıklı uyumun ve denkliliğin (kufuv) ne kadar önemli olduğunu gösteren örneklerle doludur. Bu noktada, sadece maddi veya toplumsal değil, psikolojik ve duygusal uyum da ön plandadır.

Siyer kaynaklarında anlatıldığına göre, Resûlullah (sas) evliliklerinde, daha baştan ruhsal ya da fiziksel bir uyumun yakalanamadığı durumlarda, süreci zorlamamış; tam aksine, taraflara zarar vermeden yollarını ayırmıştır. Onun bu konudaki örnekliği ailede baskı, zorlama veya “toplumsal prestij” adına devam ettirilen birlikteliklerin, sünnette ve Kur'an'da onaylanmadığını göstermektedir. Dikkat çekici bir ayrıntı da evlilikte başlangıçtaki “ilk çekim ve uyum”un, sonradan başka değerlerle “yamanamayacak” kadar önemli bir unsur olduğudur. Modern psikoloji de evliliğin başındaki duygusal/bedensel çekimin ve “fitri elektrik”in zamanla işlevini yitirmesi durumunda, çiftlerin başka sorunlar yaşadığını teyit etmektedir.

2. Ailede Hak, Sorumluluk ve Denge – Sünnette Pratik ve Sosyolojik Yansımalar

Evlilikte Hak ve Sorumlulukların Karşılıklılığı

Kur'an-ı Kerim, evlilik birliğinde tarafların sadece birinin değil hem erkeğin hem kadının eşit düzeyde hak ve sorumluluklara sahip olduğunu özellikle vurgular:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

“Kadınların lehine, haklar bakımından, erkekler üzerinde olanın bir benzeri vardır.”¹

Hz. Peygamber’in aile hayatı da kadın-erkek dengesinin, hak ve sorumluluklarda adaletin gözetildiği bir örnekler bütünüdür. Ailede bir tarafın sadece yükümlülöklere, diğler tarafın ise sadece haklara sahip olduğu bir model ne sünnet ne de Kur’an perspektifinden kabul edilemez.

Denklik ve Uyumun Önemi

“Kufuv” (denk olmak) sadece soyluluk, servet veya yaşla ilgili bir kavram değildir. Asıl vurgusu; zihinsel, duygusal ve ruhsal uyumdur. Hz. Peygamber’in evliliklerinde, başlangıçta taraflar arasında ciddi bir denklik eksikliği varsa (aşırı saflık, çok farklı beklenti, ruhsal ya da bedensel uyumsuzluk), bu evlilikler hiç başlatılmamış veya hemen sona erdirilmiştir.

Burada amaç, iki insanın ömür boyu yan yana sürdüreceği bir yolculukta konuşabilecek, paylaşabilecek, birlikte olmanın huzurunu yaşayabilecek düzeyde asgari bir uyumu sağlamaktır. Modern psikolojide de çiftler arası “entelektüel ve duygusal denklik”, kalıcı mutluluğun temel şartları arasında gösterilmektedir.

Ailede Sabır, Tevekkül ve Zorluklara Dayanıklılık

Evlilikte zaman zaman yaşanabilecek “yol kazaları” örneğın bir eşin hastalanması, bedensel ya da ruhsal olarak evlilikten beklenen desteği verememesi durumunda, “وَالصُّلْحُ خَيْرٌ” “Sulh (uzlaşma) daha hayırlıdır.”² ayeti kerimesi mucibince Hz.

1 Bakara, 2/228.

2 Nisâ, 4/128.

Peygamber'in sünneti de çözümü "sulh", sabır ve anlaşma ilkelelerinde bulur.

İslam'da Nikâhın Hukuki ve Sivil Boyutu

İslam'da nikâh, "akitler" başlığı altında, iki tarafın karşılıklı rızası ve şahitliğiyle yapılan, hukuki yönü olan sivil bir sözleşmedir. Evlilik akdi, iki tarafın hak ve yükümlülüklerini üstlenerek girdiği bir toplumsal anlaşmadır. Ancak İslam'da bu akdin "fesih" (boşanma) ihtimaline karşı açık bırakılması, nikâhın katı, geri dönüşsüz, mahkûm edici bir sözleşme olmadığını gösterir. Katolik gelenekte olduğu gibi mutlak ayrılık yasağı İslam'da yoktur; çünkü evlilik sürdürülemiyorsa, ayrılık bazen en hayırlı seçenek olabilir.

Burada da önemli bir denge vardır: Boşanma kolaylaştırılmış değildir; aksine, "iddet", "teyakkuz" ve "sulh arayışı" süreçleriyle yavaşlatılmıştır. İslam, evlenmeyi kolaylaştırır ama boşanmayı aceleye getirmez. Boşanma kararı alınmadan önce, aileden hakemler tayin edilmesi³, süreçlerin karşılıklı sulh ve ıslah niyetiyle yürütülmesi, sünnette pratik olarak vurgulanır.

فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا
يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا

"Erkek tarafından bir hakem ve kadın tarafından bir hakem gönderin. Eğer ıslah istiyorlarsa, Allah aralarını bulur." ⁴

Toplumsal ve Psikolojik Gerçekler: Evlilik ve Boşanmanın Modern Zorlukları

Günümüzde, sünnete aykırı biçimde, evlilik öncesi süreçler aşırı zorlaştırılmış, bürokratikleştirilmiş; ekonomik şartlar, töre

3 Nisâ, 4/35.

4 Nisâ, 4/35.

baskıları ve beklentiler gençlerin evlenmesini geciktirir hâle getirmiştir. Oysa Resûlullah (sas) devrinde evlilik kolay, boşanma ise meşru ama aceleye getirilmemesi gereken bir süreçti. Modern toplumda ise, boşanma süreçleri hem toplumsal baskı hem de bürokrasi nedeniyle gereksiz yere travmatik bir hâl alabilmektedir.

Sünnetin örnekliğinde, evlilik başlangıcında önemli olan çekişim, uyum ve niyettir; sona erdirilmek zorunda kalındığında ise barışçıl, haklara riayet eden, “güzellikle ayrılma” ilkesine sadık kalınır:

فَامْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ

“Ya maruf üzere (güzellikle) tutmak ya da ihsan ile (güzellikle) bırakmak.”⁵

Pratik Örnek: Ailede Kriz ve İyileşme

Hız. Peygamber’in hanımlarının, zaman zaman ekonomik standartlarını yükseltme talebiyle baskı yaptığı, bunun ailede krize yol açtığı, Peygamberimizin ise bir “îlâ” karar (evlilik ilişkisini geçici dondurma) ile ailede yeni bir denge aradığı örneği de ibret vericidir. Bu kriz, Kur’an’da Ahzâb suresi 28-29. ayetlerinde yer alır; annelerimiz dünya hayatı ile ahiret arasında tercihe davet edilmiş ve sonuçta hepsi ahireti seçmişlerdir.

3. Ailede İrade, İlahi Takdir ve Sabır

İdealizmin Eleştirisi, Ruh İkizi Yanılgısı ve Ailede İmtihan Gerçeği

Modern toplumda evlilik çoğunlukla bir “cennet beklentisi”, kusursuz mutluluk ve ideal uyum zemini olarak hayal

5 Bakara, 2/229.

edilmektedir. Oysa Hz. Peygamber'in sünnetinde, evliliğin bu kadar idealize edilmesi, gerçekçi olmayan bir bakış açısı olarak eleştirilmiştir. Evlilikte her zaman "ilk günkü heyecanın" ve ideal uyumun devam etmesi gerekmediği, hayatın doğal akışı içinde hem duyguların hem ilişkilerin zamanla değişebileceği açıkça vurgulanır.

Evliliği "ruh ikizi" bulmak gibi romantik bir saplantıya indirgemek, gerçek hayatın sınavlarını, iniş çıkışlarını göz ardı etmeye sebep olur. Hatta mizahi bir örnekle, ruh ikizini bulamayanların, "başkasının ruh ikiziyle mecburen evlenip hayatı keşmekeş içinde yaşadığı" gibi hayali bir endişenin temelsizliği izahahtan varestedir. İslam, böyle bir kadercilik veya idealizme değil irade, tevekkül ve imtihan bilincine dayalı bir aile modeli sunar.

Evlilikte İlahi Takdir ve Sabır

Kur'an ve sünnette, evliliğin sadece bireysel irade ile değil, aynı zamanda Allah'ın (cc) takdiriyle şekillendiği sıkça vurgulanır. İnsan anne-babasını, doğacağı coğrafyayı ve zamanı, hatta karşısına çıkacak eş adaylarını kuşatamaz; bütün bunlar ilahi bir plan ve takdirin parçasıdır. Ancak bu, insanın iradesini bütünüyle dışlayan bir kadercilik de değildir. Aksine, kişinin kendi sorumluluğunu alması, dua etmesi, gayret göstermesi, doğru niyetle hareket etmesi beklenir.

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

"O, ölümü ve hayatı hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için yaratandır."⁶

Evlilikte karşılaşılan zorluklar, kişinin imtihanıdır. Eşin ya da çocuğun istenmeyen bir tutumunun, zaman zaman insanı

6 Mülk, 67/2.

zorlamasının sebebi, bazen de Allah'ın insana sabrı, toleransı, adaleti öğretmek istemesidir.

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً

“Sizi birbirinize fitne (imtihan aracı) kıldık.”⁷

Evlilikte sabır, Hz. Peygamber'in en çok tavsiye ettiği değerlerdendir. Bugün kötü giden bir durumun yarın hayırlara vesile olabileceği, insanın sabırla ve tevekkülle olaylara yaklaşmasının gerektiği özellikle vurgulanır.

فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

“Olur ki hoşlanmadığınız bir şeyde Allah çok hayır yaratmış olabilir.”⁸

Pratik ve Psikolojik Gerçekler: Zaman ve Tolerans

Evlilikte uyum birdenbire oluşmaz; her çiftin farklı başlıklarda farklı uyum süreçleri olabilir. Bu süreç, bir “çerez tabağı” benzetmesiyle anlatılır: Evliliğin başında en cazip, en kolay anlar, yani çerez tabağındaki çeşitlilikte en çok tercih edilen “fıstıklar” hızla tükenir; ardından sıradanlaşan, zorluklarla karışık yeni dönemler başlar. Tıpkı yaşlanma ve hayat enerjisinin zamanla azalması gibi evlilikte de başlangıçtaki enerji, heyecan ve arzu zamanla yerini sabır, fedakârlık ve olgunluğa bırakır.

Hız. Peygamber'in sünnetine göre, taraflar arasında belli başlıklarda farklı zamanlarda farklı uyumlar gelişebilir. Kimisinde birkaç ayda, kimisinde yıllar sonra tam bir denge ve huzur yakalanabilir. Burada sabır, Allah'a güven, duaya yönelme ve “hayatın sahibi iyileştirebilir” inancı temel psikolojik destek unsurlarıdır.

7 Furkan, 25/20.

8 Nisâ, 4/19.

Ayrılık ve Boşanma: Kriz Yönetimi ve Sünnette Güzellik İlkesi

Ayrılık, sünnete göre asla felaket veya utanç değildir. Hz. Peygamber'in annelerimize (eşlerine) bizzat ayrılık seçeneğini teklif ettiği; “*eğer muradınız dünya hayatı ise güzellikle ayrılalım*”⁹ dediği örnek, İslam'ın boşanmaya yaklaşımını net şekilde gösterir. Buradaki asıl gaye, tarafların asaletle, haklara riayet ederek, kin ve intikam duygusuna kapılmadan, medeni biçimde ayrılabilmesidir.

Boşanma sürecinde “iddet”, “hakem tayini”, “barış arayışı” gibi yavaşlatıcı ve onarıcı mekanizmalar da özellikle vurgulanmıştır. Bu süreçte toplumsal baskının ve ailelerin negatif rolünün aşırı büyütülmemesi gerektiği, her iki tarafın “insan onuru”na yakışır şekilde muamele görmesinin esas olduğu belirtilir.

Toplumda Boşanma ve Yeniden Evlenme Algısı

Günümüzde boşanmanın aşırı derecede damgalandığı, toplumun hem kadına hem erkeğe boşandıktan sonra “arızalı” gözüyle baktığı da bilinmektedir. Oysa Hz. Peygamber'in sünnetinde, boşanma hayata dair bir gerçekliktir; ne ayıplanacak ne de ömür boyu “kırk” muamelesi yapılacak bir durumdur. Boşananlar yeniden evlenebilir; kadınların dul kalmasının makbul veya evlenmesinin ayıp görülmesi sünnete aykırıdır. Hatta Hz. Atike gibi üç kez evlenmiş, üçünde de eşleri şehit olmuş bir kadın sahabe, dördüncü kez evlenmek için yine talip bulmuştur.

Toplumsal normların sünnete aykırı biçimde katılaştırılması, aileyi yönetmeyi ve boşanmayı daha da zorlaştırır. Sünnetin hedefi ise, insana hayatı bütün zorluklarıyla birlikte “imtihan ve ahiret amacıyla” yaşamak, adaletle ve güzellikle yürütmek, topluma örnek fertler ve aileler kazandırmaktır.

9 Ahzâb, 33/28.

4. Ailede İbadet Bilinci, Niyet, İnfak ve Nesil İnşası

Ailede Niyet ve İbadet Bilinci

Hız. Peygamber'in sünnetinde, aile hayatının sıradan bir dünyevi meşguliyet olmaktan çıkarılıp, kulluğun bir parçası, hatta ibadet düzeyine yükseltilmesi özellikle vurgulanır. Burada "niyet" kavramı öne çıkar: İnsan, ailesi için yaptığı her fedakârlık ve harcamada, Allah rızasını ve kulluk bilincini esas aldığı takdirde, bunlar sıradan işlemler olmaktan çıkar, manevi olarak değer kazanır.

Bir hadiste şöyle buyrulur:

إِذَا أَنْفَقَ الْمُسْلِمُ نَفَقَةً عَلَىٰ أَهْلِهِ، وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً

"Bir kişi ailesine (Allah rızası için) infak ettiğinde, bundan sevap umarsa, bu harcama onun için sadaka olur."¹⁰

Günlük hayatın doğal akışı içinde, aileye harcanan emek, yapılan alışveriş, çocukların bakımı ve eğitimi için gösterilen maddi manevi her türlü gayret ve çaba Allah için niyet edildiğinde dünyalık olmaktan çıkar, ebedi birer sermayeye dönüşür. Bu fark, dünya ile ahiret dengesini kuran, bilinci ve ahlaki esas alan bir aile modeli doğurur.

İnfak, Sorumluluk ve Erkek-Kadın Rollerini

Kur'an'da erkeğin ailede "kavvam" (yönetici, koruyucu ve geçimi temin eden) olarak tayin edilmesinin sebeplerinden biri, maddi sorumluluğu üstlenmesidir:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

10 Buhârî, İmân 41; Müslim, Zekât 44; Nesâî, Zekât 60.

“Erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler. Çünkü Allah onlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmıştır ve çünkü erkekler mallarından infak ederler.”¹¹

Bu ayet, ailede ekonomik sorumluluğun sadece bir yük değil, aynı zamanda bir ibadet ve sevap vesilesi olduğunun altını çizer. Kadın-erkek ilişkisi ise, tarafların biri diğerine karşı “üstünlük” iddiası değil; karşılıklı tamamlayıcılık, iş birliği ve sorumluluk paylaşımı olarak görülür.

Hayatın bazı alanlarında erkek, bazı alanlarında ise kadın daha fazla katkı sunar; böylece birbirini tamamlayan dinamik ve karmaşık bir bütünlük meydana gelir. Evlilikte “her başlıkta %50-%50 denge” arayışı hem yaratılışa hem sosyal gerçekliğe aykırı bir yaklaşımdır.

Nesil İnşası ve Duanın Yeri

Aile, sadece bireysel mutluluk ya da çiftler arası bir ilişki değil; aynı zamanda bir “nesil üretme” kurumudur. Kur'an'da bu yön, aileyi sıradan bir toplumsal yapıdan çok, üretken ve sürekliliği olan bir “soy zinciri”ne dönüştürür. Mükemmel aile ve ideal nesil hedefi, ancak dua ve Allah'ın inayetiyle tamamlanır:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

“Ve onlar, ‘Ey Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve zürriyetimizden göz aydınlığı olacak nesiller lütfet ve bizi takva sahiplerine önder kıl!’ diye dua ederler.”¹²

Ayeti kerimede de ifadesini bulduğu üzere, sünnete uygun kurulan aile modelinde her bir fert, gelecek nesillerinin de

11 Nisâ, 4/34.

12 Furkan, 25/74.

Allah'ın rızasına uygun inanç ve yaşayışa sahip olmaları için içten dua ederler, Rablerinden yardım dilerler.

5. Ailede Kriz Yönetimi, Boşanma Süreçleri ve Sünnette Güzellikle Ayrılma

Boşanmanın İnsani ve Hukuki Boyutu

Hz. Peygamber'in sünnetinde, evlilik kadar boşanmanın da insanî ve medeni bir süreç olması gerektiği özellikle vurgulanır. Evlilik akdi ne kadar kolay ve sivil bir şekilde kurulabiliyorsa, boşanmanın da “katı, geri dönülmez, utanç verici bir mahkûmiyet” olarak değil, insani, adil ve kontrollü bir süreç olarak yürütülmesi gerekir. Kur'an ve sünnet, bu noktada ne Katolik gelenekte olduğu gibi mutlak ayrılık yaşağına, ne de günümüz seküler toplumlarında görülen kolaycı-bozucu trendlere onay verir.

Boşanma kararının alınması, bir “ani duygu” şeklinde değil, çeşitli aşamalardan ve arayışlardan sonra mümkün olur. Kur'an'da boşama için belirlenen “iddet” süresi, acelecilik yerine düşünme, kendini toparlama, pişmanlık ve barış imkânı tanıyan bir mühlet olarak görülür.

Boşanmanın Yavaşlatılması: Hakem ve Sulh Mekanizması

Boşanma sürecinin başlatılmasından önce sulh (barışma) ve hakem tayini teşvik edilir:

فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا
يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا

“Erkek tarafından bir hakem ve kadın tarafından bir hakem gönderin; eğer ıslah (barış) istiyorlarsa Allah aralarını bulur.”¹³

13 Nisâ, 4/35.

Bu mekanizma, toplumsal olarak iki yabancı avukat veya hâkim yerine, aileden gelen, niyetleri ve aileyi bilen, sulh yanlısı kimselerin arabulucu olmasını öngörür. Amaç, tarafgirlik yapmak, menfaat gözetmek değil; hak ve hukuka, insaf ve vicdana uygun çözüm geliştirmektir.

Sünnette Boşanmanın Güzellik Üzere Olması

İslam'ın öngördüğü bütün tedbirlere rağmen boşanmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise Kur'an-ı Kerim, ayrılığı “güzellik” yapılması gereken bir fiil olarak tarif eder:

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ

“Boşanma iki defadır. Sonra ya maruf (güzellikle) tutmak ya da ihsan (güzellikle) salıvermek vardır.”¹⁴

Bu, toplumsal gerilimden, intikam ve kinle ayrılmaktan, “yıkıcı” duygulardan arınmış bir yaklaşımı ifade eder. Sünnetin örneklüğünde, Hz. Peygamber ailede çözüm arayışları tükendiğinde “barışçıl ayrılık” önermektedir.

Toplumsal Algı ve Boşanmanın Sonrası

Kadının tekrar evlenmesi, dul kadınların ötekileştirilmesi, toplumsal olarak “rol ve fonksiyon dışı” sayılması hem Kur'an hem sünnet açısından kesinlikle yanlıştır. Hz. Peygamber'in döneminde, dul kadınlar aktif şekilde tekrar evlenmiş, toplumsal statülerinde hiçbir kayba uğramamıştır.

Günümüz toplumunda ise boşanmış kadın veya erkek hem aileden hem çevreden dışlanmakta, ikinci evliliklerinde “damgalanma” yaşamaktadır. Bu yanlış sosyal baskının, sünnete ve Kur'an'a tamamen aykırı olduğu açıktır. Ailede “imtihan”, “sabır”

14 Bakara, 2/229.

ve “tevekkül” kadar, ayrılık halinde de “haklara riayet” ve “güzel-lik” ilkesi esas alınmalıdır.

Sünnette ayrılıktan sonra yeni bir evlilik, yeni bir başlangıç asla küçük düşürücü veya “eksiklik” sayılmaz. Kadın veya erkek, boşandıktan sonra yeni aile kurabilir, toplumsal anlamda itibarı devam eder. Hz. Atike'nin çok evlilik yapmasına rağmen toplumun ona saygı duyması, bu noktada çarpıcı bir örnektir.

Sünnette evlilik ve boşanma, kişinin hayatındaki sınavların birer aşaması olarak görülür. Evliliğin veya ayrılığın insanı “mahvetmesi” değil, sabır, adalet ve iradeyle yönetilmesi hedeflenir. “Ayrıldıktan sonra da hayatta her şey bitti, hiçbir değer kalmadı.” düşüncesi kesinlikle İslami değildir.

6. Ailede İlahi Hudutlara Riayet, Nesil İnşası ve Toplumsal Sorumluluk

Ailede İlahi Hudutlara Riayet ve Muvaffakiyet

Kur'an'da, aile kurumunun kalıcılığı ve dirliği için ilahi hudutlara (sınırlara) riayet ön şart olarak gösterilmiştir. Sadece maddi veya duygusal mutluluk değil, Allah'ın koyduğu sınır ve kurallara sadakat, aileyi gerçek anlamda ayakta tutan en güçlü ilkelerden biridir. Bakara suresinde bu prensip açıkça belirtilir:

إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

“...Eğer Allah'ın hudutlarını (sınırlarını) yerine getirebileceklerine inanıyorlarsa...”¹⁵

Sünnette de Hz. Peygamber'in, evlilikte ve aile hayatında Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayet etmeyi, aile modelinin esası olarak öne çıkardığı görülür. Eşler arasındaki ilişkilerde; ibadetlerin ifası, helal-haram hassasiyeti, hak-hukuk gözetimi

15 Bakara, 2/230.

ve ahlaki sorumluluk, ideal aile yapısının “dini” boyutunu oluşturur.

Ailede Öncülük ve İmamlık Bilinci

Kur'an, müminlerin dualarında sadece kendi aile huzurlarını değil, aynı zamanda “topluma örnek nesil” ve “öncülük” bilincini merkeze alır:

وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

“Ve bizi muttakilere imam (önder) kıl.”¹⁶

Hız. Peygamber'in ailesinde görülen temel değerlerden biri de “ailenin topluma öncülük eden bir eğitim ve ahlak merkezi” olmasıdır. Ebeveynler çocuklarını sadece beslemek, büyütme ve korumakla kalmaz; onları Allah'a kul olma bilinciyle donatır ve topluma örnek fertler olarak yetiştirirler.

Bu anlayış, aileyi “üretken”, “çoğaltıcı” ve “sorumlu” bir kurum haline getirir. Her anne-baba, sadece kendi saadetinden değil, neslinin ahlâk ve iman mirasından da sorumludur.

Çocuk Eğitimi, Emanet Bilinci ve Kapsamlı İbadet Anlayışı

Hız. Peygamber'in sünnetinde, çocuk eğitimi ve aile içi ilişkilerde temel yaklaşım, her ferdin “emanet” olduğu bilincidir. Çocukların eğitimi, yalnızca dünyevi başarı değil, iman, ahlak ve kulluk ekseninde şekillenir. Ebeveynin çocuğuna bakışı, “emanet” şuuruyla; eşine bakışı, Allah'ın bir lütfu ve takdiriyle olur.

Bu, aynı zamanda ailede yapılan her fedakârlığın, her tahammülün, her sabrın da ibadet kapsamına girmesini sağlar. Hadiste açıkça buyrulur:

16 Furkan, 25/74.

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz...”¹⁷

Bu hadis, aile reisinin (baba veya anne) yalnızca otorite değil; şefkat, rehberlik, adalet ve sorumluluk örneği olması gerektiğini, evdeki herkesin hak ve hukukunun gözetilmesinin “dinî” bir sorumluluk olduğunu ilan eder.

Nesil İnşasında İhlas, Niyet ve İnfak

Ailede yapılan işlerin ve harcamaların Allah için ve “niyetle” yapılmasının altı bir kez daha çizilmelidir. Neslin devamı, Allah'ın razı olduğu, ümmetin hayrına ve toplumun gelişimine hizmet eden bir yol üzere kurgulanmalıdır. Sadece maddi imkânların değil; dua, ibadet, sadakat, sabır ve niyetin de aile ve nesil inşasında belirleyici olduğu unutulmamalıdır.

Ailede yapılan her işin Allah için, “hesabını Allah'tan bekleyerek” yapılması gerektiği, yukarıda zikredilen meşhur hadislerle desteklenmiştir. Bu, ailede karşılaşılan tüm sorunlarda “ben ve sen”in ötesinde “O”nu (Allah'ı) merkeze almak, bütün hayatı ve nesli O'nun ölçüleriyle anlamlandırmak anlamına gelir.

7. Sünnetten Modern Aileye: Uygulama, Yorum ve Sonuç

Aile Modelinin Bugüne ve Geleceğe Taşınması

Hz. Peygamber'in aile anlayışı, salt bireysel huzur veya geçici mutluluk için kurgulanmış bir sistem değildir. Aile; toplumsal istikrarın, neslin devamının, manevi atmosferin ve ahlaki mirasın taşıyıcısıdır. Sünnette inşa edilen aile modeli, “her bireyin kendi sorumluluğunu, özgürlüğünü ve haklarını koruduğu”, ancak

17 Buhârî, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20.

bunu yalnızca beşerî yasalarla değil, aynı zamanda ilahi sınır ve değerlerle temellendirdiği bir kurumdur.

Bugünün dünyasında aile kurumu hem küresel ölçekte bireyselleşmenin, tüketim kültürünün, iletişimdeki hız ve yüzeysellikğin tehdidi altındadır, hem de yerel kültürlerde gelenekten kopuş, ataerkil katılıklar, toplumsal baskı ve ekonomik güçlüklerle yıpranmaktadır. Sünnet, bu zorluklar karşısında “ya hep ya hiç” diyen uç yaklaşımlar yerine, mutedil, sabırlı, hak ve sorumluluğu dengeleyen bir bakış sunar.

Sünnetten Alınacak Pratik Dersler ve Çözümler

1. Kolaylaştırıcı Başlangıç, Zorlaştırıcı Sona Erdirme

Sünnette evliliğe başlamak kolay, ayrılık ise düşünce, sabır, uzlaşma ve barış mekanizmalarıyla “yavaşlatılmış” bir süreçtir. Modern toplumlarda ise tam tersi, başlangıç aşırı zorlaştırılmış, sona erdirmeye ise çoğunlukla “patlama” gibi, ani ve tahripkâr yaşanmaktadır. Çözüm olarak ise aile kurulurken aşırı maddi ve manevi engeller yerine, karşılıklı tanışma ve rızaya dayalı, sade ve şeffaf adımların teşvik edilmeli, krizlerde ise aceleci ayrılık değil, uzlaşma ve sabır odaklı süreçler benimsenmelidir.

2. Hak ve Sorumlulukta Karşılıklılık

Kur'an'da “وَأُولَئِكَ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ”¹⁸ “Kadınların hakları, yükümlülükleri kadar, erkeklerinkine denktir” ilkesi, ailede tek yanlı bir baskı ve tahakküme asla izin vermez. Taraflar birbirinin hakkına, onuruna ve insanlık değerine riayet etmeli, bunu hem beşerî hem ilahi sorumluluk olarak görmelidir.

18 Bakara, 2/228.

3. Ailede Bireylerin Farklılıklarını Kabul ve Tamamlayıcılık

Erkek ve kadın yaratılış, mizaç ve sosyal roller bakımından farklıdır; ailede %50-%50 eşitlik değil “farklılıkları tamamlayıcı iş birliği” idealdir. Sorunlar tam paylaşım ile değil, uygun başlıkta uygun sorumluluğu üstlenerek çözülür. Bu, toplumsal barışın ve aile içi huzurun anahtarıdır.

4. Tevekkül, Sabır ve İmtihan Bilinci

Evlilikte zorluklar, krizler ve iniş-çıkışlar kaçınılmazdır. Hz. Peygamber’in hayatında örneklenen “imtihan bilinci”, sabır ve tevekkül hem huzurun hem direncin kaynağıdır. Her zorlukta ve sınavda, taraflar hem insan olarak hem kul olarak sorumluluk almalı, sorunları sabır ve dua ile aşmaya çalışmalıdır.

5. Niyet, İnfak ve İbadet Bilinci

Ailede yapılan her işin, Allah için ve iyi niyetle yapılması, sıradan bir yaşamı ibadete, ailedeki her harcamayı sadakaya dönüştürür. Böylece aile hayatı, sadece dünya menfaati için değil, ahirete yönelik bir yatırım ve ibadet süreci olur.

6. Boşanmanın Medeniliği ve Ayrılığın Güzellik Üzere Olması

Ayrılık durumunda taraflar, haklara riayet ederek, insani ve medeni bir şekilde, düşmanlık üretmeden ayrılabilir. Sünnetin rehberliğiyle, toplumsal baskı ve ötekileştirme yerine, hakka ve saygıya dayalı medeni boşanma kültürü yaygınlaştırılmalıdır.

7. Nesil İnşası ve Topluma Karşı Sorumluluk

Aile sadece bir çiftin değil, toplumun ve ümmetin inşasıdır. Çocuk yetiştirme ve nesil inşası, dinî, ahlaki ve toplumsal sorumluluğun merkezindedir. Hz. Peygamber'in duasındaki gibi, “göz aydınlığı olacak nesiller” ve “muttakilere önder olacak aileler” hedeflenmelidir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in sünnetinde aileyi ayakta tutan değerler; **meveddet** (derin sevgi ve arzu), **rahmet** (şefkat ve merhamet), **denklik ve anlamlı iletişim**, **karşılıklı tamamlayıcılık**, **sorumluluk bilinci**, **Allah'ın hudutlarına riayet**, **sabır ve tevekkül**, **hak ve hukuk gözetimi**, **niyet ve infak ahlakı**, **krizleri aşmakta barış ve güzellik**, **medeniyet ve toplumsal öncülük** ile özetlenebilir.

Bu model, çağdaş dünyanın her tür toplumsal ve bireysel krizi karşısında, esnekliğiyle, insanıyetiyle ve ilahi boyutuyla canlılığını ve rehberliğini sürdürmektedir. Aileyi “dünyada cennet” arayışıyla değil, “imtihan, kulluk ve nesil inşası” ekseninde inşa edenler, hem bu dünyada huzur ve denge bulacak, hem de ahirette karşılığını göreceklerdir.

Aileyi yeniden güçlendirmek ve topluma istikamet kazandırmak için, Hz. Peygamber'in sünnetinden alınacak değerler bugün her zamankinden daha fazla anlam taşımaktadır.

İSLAM FELSEFESİNDE AİLENİN HİKMETİ

Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hayat biricik, zaman ve insan biriciktir.
Çocukluk, gençlik, ihtiyarlık da biriciktir.
İnsana; bir daha çocuk, genç, yaşlı olmayacağı
bilinci ve özeniyle yaklaşılmalıdır.

Giriş

Aile kelimesi, etimolojik kökeninde hem “yücelmeyi, yükselmeyi” hem de bir ihtiyaç hâlini barındırır. Bu çift yönlü anlam, ailenin yalnızca bireysel eksikliklerimizi gidermeye hizmet eden bir kurum değil; aynı zamanda bu ihtiyaçları giderme sürecinde insanın kendini aşarak yücelmesine imkân veren bir varoluş zemini olduğunu gösterir. Türkçede “yuva” kelimesi ise bu anlamı daha içsel ve sıcak bir boyuta taşır. Yuva, yalnızca barınılan bir mekân değil; aidiyetin, korunmanın, sevginin ve kök salmanın mecazi ve ontolojik alanıdır. Aile hem ihtiyaç duyduğumuz hem de kendimizi aşarak ihtiyaç olunacak bir varlığa dönüştüğümüz yerdir. Bu bağlamda, “yuva” kavramı, varlığın hem fiziksel hem de manevi barınağı olarak, insanın kendini gerçekleştirdiği ilk ve belki de en sahici varlık alanıdır. İnsanın hem biyolojik hem de manevî ihtiyaçları vardır ki, biyolojik ihtiyaçlar giderildiğinde güvende olunabilir mi? Öte yandan ruhun da ihtiyaçları bulunmaktadır. Aile bu boyutuyla insanı tüm ihtiyaçları ile kuşatan ve güvence

altına alan bir kurumdur. Aile ihtiyaçlarımızla yüceldiğimiz bir ortamı niteler.

Bu kitabın yazılış sebebine atfen ifade edelim ki, İslam felsefesinde Fârâbî ve İbn Sînâ, peygamberliğin ispatında, ihtiyaç kavramından hareket ederler¹. İnsan bedeninde her organ birbirine ihtiyaç içinde yaratıldığı gibi toplumda da insanlar ve meslekler birbirine ihtiyaç duymaktadır. Filozoflar, bütün insanların yardımlaşarak meydana getirdiği bir dünyanın, mutlu bir dünya olacağı düşüncesindedirler.² Her iki düşünürü göre mutluluğun temelinde, sosyalleşme ve paylaşma yer almaktadır. Filozoflarımıza göre toplumun ve medeniyetin ve ilk nüve olarak ailenin kaynağında adalet ve sevgi bulunmaktadır.

Rahmet/Çözüm Peygamberi

Peygamberlere olan ihtiyacımız ise kendisini; mebdde, mead ve ahlaka yönelik olan, “nereden geldik?”, “nereye gidiyoruz?” ve “ne yapmalıyız?” sorularının cevabındaki güzel örnekliklerinde ortaya çıkarır. Peygamberimiz, ailemiz açısından da en güzel örnekliğin somutlaşmış hâlidir. Çocukluğu, gençliği, olgunluğu ve aile reisliğiyle hayatın her aşaması için en güzel ahlakın örnekliğini sunar. Peygamberimiz bir yönüyle de gönüllerimizin tabibidir.

Onun insanlığa rahmet olarak gönderilişinin hikmet diliyle anlamı, çözüm peygamberi oluşudur. Mutlu dengeli bir hayatın ve sorunlarımızın çözümü onun kurak ve çorak gönlümüze yağdırdığı rahmet yağmurları ile ancak bereketlenebilir ve biz

1 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), 79; İbn Sînâ, *Fî İsbâti'n-Nübüvvât*, thk. Micheal Marmura (Beyrut: Daru'n-Nehâr, 1968); İbn Sînâ, *Kitâbü's-Siyâse* (Kahire: Dâru'l-'Arab, 1985).

2 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 80.

gerçek anlamda var olmaya başlarız. Kaosa, kargaşaya, anlamsızlığa, değersizliğe onun örneklği birer çözümdür.

Kur'an Hz. Muhammed'in (sas) bizim için en güzel örneklği ve rehberlği taşıdığını ifade etmektedir³ Bu örneklık üç boyuttadır.

- Hayatın gerçek anlamı ve değeri olarak Allah'ı bulmak,
- Ölümsüz bir hayata kavuşmak,
- Yaratıcımıza ve insanlığa karşı görevlerimizi öğrenmek.

Aile bu üç örneklği yaşadığımız tatbik ettiğimiz yuvamızdır. Hz. Muhammed'in aile tecrübesi bize gösterir ki, aile yalnızca mutluluğun değil, sabrın ve birlikte yaşanan acının da mekânıdır. Ailede yaşanan her zorluk, merhameti çoğaltan, kalbi derinleştiren, insanı olgunlaştıran bir terbiye vesilesidir. Peygamberimiz hayatının henüz başında anne ve babasını kaybederek yetimlik acısıyla tanışmış, baba olduğu yıllarda yalnızca bir sevincin değil, aynı zamanda büyük bir imtihanın da sahibi olmuştur. Hz. Fatıma hariç tüm çocuklarının ölümüne tanıklık etmiş bir baba olarak, her kayıpta yüreğinden bir parça kopmuştur. Bununla birlikte ilahi görevinde insanlığa olan sevgi ve şefkatiyle sabir metanet teslimiyetle bizlere sevinç ve tasa karşısında takınmamız gereken örneklği göstermiştir.

Aile Ahlakının İlm-i Hikmetteki Yeri

Ahlak düzensiz ve karmaşık olana bir irkilme tavrıdır. Bu irkilik, dışımızdaki dünyadan uzaklaşma değil, dışımızdaki dünyayı uzaklaştıran tutumlardan irkilmedir.

Ahlak, bir yönüyle kendimizde bulunan potansiyel yetilerle buluşma iradesi olarak bu buluşmanın verdiği güvenle dışımızdaki olanlarla buluşma, karşılaşma ve bunun bir sonucu olarak her

3 Ahzâb, 33/21.

şeyin kendinde olan uyumuna saygı duymaktır. Saygı duymak, kendi özgürlük alanını korurken başkalarının özgürlük alanlarına ve kendileri olmalarıyla müdahale etmemektir.

Klasik bir felsefi ahlak kitabını açtığımızda karşımıza ilk çıkan konu; nefsin bitkisel, hayvani ve insani olmak üzere üç görünümü olduğudur. Bunun amacı, insanı maddi ve manevi boyutuyla tanıyarak ahlaki bir varlık olarak konumlandırmaya çalışmaktır. Bitkisel, hayvani ve insani yönümüz, insanın dört temel çabasını gösterir. Bunlar; beslenmek, üremek, barınmak ve anlamaktır. İnsan diğer canlılarla beslenme, üreme ve barınma çabasında ortaklık taşıırken, anlama çabasında kendine özgü bir hususiyete sahiptir. Anlamaya giden yol, bilgidan geçtiği gibi davranışa giden yol da anlamaktan geçer. İnsanın beslendiği, ürettiği, barındığı ve anlamaya çalıştığı ortamın adı hayattır. İnsanın bu hayata ilk hazırlandığı ortamın ve okulun adı da ailedir.

İbn Miskeveyh, Nasireddin Tūsî ve Kınalızâde Ali Efendi'nin ahlak kitaplarında aile konusu, İslam ahlak düşüncesinin temel bir parçası olarak işlenmiştir. Her biri, aileyi bireysel ve toplumsal erdemın temeli olarak görmüş ve bu çerçevede ahlaki gelişimin ilk halkası olarak aile hayatını ele almışlardır.

Felsefi ahlak çizgisinde oluşan, tedbîru'n-nefs, tedbîru'l-menziel ve tedbîru'l-müdün kurgusu sadece felsefi temellere dayalı olmayıp, Kur'an'ın hikmet gözüyle bir tasnif ve tezahürünün sonucu olsa gerektir. Bu tasnif, "Kur'an nedir?" sorusuna aranmış bir cevabın sistematik halde ahlak literatüründe incele-nişinin somut bir ifadesidir. Tedbîr kelimesi, düşünceye dayalı yönetim, idare etme ve çekip çevirme anlamlarını içerir. Ahlak ilmi, kendimizi, ailemizi ve nihayet şehirleri yönetmeyi öğrendiğimiz bir alandır. Üstelik ahlak kitaplarımızdaki nefis bölümü, bir anlamda psikoloji ve ev yönetimi bir anlamda ekonomi, sosyoloji ve bir anlamda da şehirlerin yönetimi yani siyaset bilimlerini

içerir. Bu açıdan klasik ahlak kitaplarımız sadece ahlak kitabı olmayıp psikoloji, ekonomi, sosyoloji ve siyaset açısından da kaynak olma özelliği taşımaktadır.

İslam düşünürleri ahlakla ilgili görüşlerini temellendirirken felsefenin yanı sıra büyük ölçüde Kur'an'dan da yararlanmışlardır. İslam ahlakında yer alan emir ve yasaklar, bireyin ruh ve beden sağlığını korumak içindir. Birçok ayetin yanı sıra “aleyküm enfüsekum”⁴ ayeti bizi, nefsimizi sorumluluk bilinciyle idare etmeye çağırılmaktadır. Bu ilahi emir, klasik ahlak literatürümüzün tedbîru'n-nefs tasnifine sebep olmuş gibidir.

“*Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyunuz.*”⁵ ayeti, yine birçok ayet gibi tedbîru'l-men zil tasnifinin ilhamı olmuştur. Adaletle, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya ve yönetimin şûrâyaya dayanmasına ilişkin ayetler,⁶ tedbîru'l-müdün düşüncesini geliştirmiştir. Bu, bir anlamda bireyde iyilik, ailede iyilik ve nihayet toplumda iyiliğe giden bir süreçtir.

Aile, Hikmetin Çekirdeğidir

İbn Sinâ, hikmeti üç yöne ayırır: medenî, men zilî ve hulki. Bu üç yön, aslında insanın varoluş halkalarını tarif eder: Toplumda yaşarsınız, evde kök salarsınız, kalpte şekillenirsiniz. Bu ayrım, hikmetin kuru bir bilgi değil, yaşanmış ve yaşatan bir değer olduğunu gösterir.

Medenî hikmet, insan türünün birlikte yaşama mecburiyetinden doğar. İnsan, türdeşleriyle bir arada yaşamak zorundadır; bu beraberlik, kanunlar, sanatlar ve kurumlar inşa eder. İşte bu, hikmettir. Yani hikmet, sadece yüksek soyutlamalarda değil, birlikte yaşamının inceliğinde gizlidir.

4 Mâide, 5/105.

5 Tahrim, 66/6.

6 Nahl, 16/90; Âl-i İmrân, 3/100-104.

Menzilî hikmet, birlikte yaşamanın en küçük ve en gerçek mekânı olan ailede tecelli eder. Aile, medeniyetin hücreleridir. Orada öğrenilen her davranış, sonrasında topluma sızar. Eşler arasında hak, çocuklara karşı şefkat, büyükten küçüğe merhamet... Bunların hepsi hikmettir. Aile, hikmetin menzildir; sadece barınılan yer değil ahlakın ve erdemin uygulandığı en sıcak zemindir.

Hulkî hikmet ise insanın iç âlemine döner. Hikmet, nihayetinde bir nefis terbiyesidir. Aile bu terbiyenin ilk aynasıdır. Öfke orada tanınır, sabır orada denenir, iffet orada öğrenilir. Hikmet, sadece kitaplardan değil, birlikte yaşamanın sınavlarından geçerek elde edilir.

İbn Sînâ'nın bu tasnifi bize şunu gösterir: Aile, hikmetin sadece konusu değil, aynı zamanda mekânıdır. Ev, yalnızca duvarlar arasında yaşanan hayat değil, hakikatin pratikte sınındığı, hikmetin kalpten kalbe aktarıldığı ilk sahnedir. Aileyi ihmal eden, hikmeti eksik yaşar. Hikmeti yaşamak isteyen, önce evini hikmetle kurmalıdır.

İnsan, varlık sahnesine bir başkasıyla çıkar. Tek başına ne karakter inşa edebilir ne de erdemin sınavından geçebilir. Nasîreddîn Tûsî'ye göre, insanın toplumsal hayatta yer alması, bir lüks değil zorunluluktur. Her topluluğun bir başı, bir düzenleyeni vardır. Aileden başlamak üzere mahalle, şehir ve millet düzeyine kadar bu yapı, insanın hem rehberliğe hem sorumluluğa duyduğu ihtiyaca dayanır. Aile, bu anlamda yalnızca bir barınma alanı değil, aynı zamanda insanın ahlaki olgunluğa ilk adımını attığı yerdir.

Toplumdan kopup yalnızlığı seçenlerin erdeme ulaşabileceklerini zannedenler, Tûsî'ye göre büyük bir yanılğı içindedir. Çünkü erdem, ancak insanlarla kurulan ilişkilerde, sınanarak ve paylaşarak ortaya çıkar. Cömertlik, başkasıyla; cesaret, bir korku

karşısında; iffet, arzularla yüzleşmede; adalet ise topluluk içinde anlam kazanır. Yani insan hem ihtiyaç duyar hem de başkasının ihtiyacı olur. İşte bu karşılıklı bağlılık hâli, insanı hem eksikliklerinden kurtarır hem de yüceltir. Aile, bu sürecin en mahrem, en derin ve en belirleyici başlangıç noktasıdır.⁷

Biricik Hayatlar; Biricik Sorumluluklar

Aile, hangi kültürde, dilde veya coğrafyada ortaya çıkarsa çıksın; sevgi, adalet, paylaşım ve ihtiyaçların birliği anlamına gelir. Bireyde iyilik olmadan evde, evde iyilik olmadan da toplumda iyilik gerçekleşemez. Bu zincirin ilk halkası insandır; onun iç dünyasında başlamayan hiçbir iyilik, dış dünyada yankı bulamaz. Kırsal bölgelerde aile, sade ama derin bir işlevselliğe sahiptir. Sabahın serinliğinde tarlaya uzanan yollar, evde pişen ekmeğin anlamını taşır. Şehirlerde ise aynı saatte bir başka manzara yaşanır: Toplu taşıma araçlarında karınca misali bir yerlere yetişen insanlar, günün en verimli saatlerini iş arkadaşlarıyla geçirip yorgunlukla eve dönerken, çocuklar ya kreşlere bırakılmış ya da ekranlarla bir başına kalmıştır. Aile, burada artık sadece aynı çatı altında bulunan bireylerin toplamı değil, vakit bulamayan ama birbirini özleyen insanların birlikteliği hâline gelir. Modern hayatın en belirgin çelişkisi burada ortaya çıkar: En çok sevdiğimiz en az zamanı ayırıyoruz. Bugün, aile bireylerinin birbirini duymaya dahi vakit bulamadığı bir çağın içindeyiz; yarının daha da uzaklaştığı bir toplumsal gerçekliğe dönüşmesi ne yazık ki sürpriz olmayacaktır. Metaverse, transhümanizm ve yapay zekâ gibi yeni kavramların arasında, insanı insana bağlayan en kadim ve sahici bağlardan biri olan aileyi nasıl koruyacağımız artık daha ciddi bir soru hâline gelmektedir.

7 Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, çev. Anar Gafurov, Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 244-246.

Hayat biricik, zaman biricik, insan biriciktir. Çocukluk, gençlik, ihtiyarlık da biriciktir. Çocuklar, gençler ve yaşlılara en büyük özenle davranmalı, en güzel anılarla yaşamalarına aracı olmalıyız. İnsan bir kez yaşar, bir kez ölür. Bir kişi çocuğun, gencin veya yaşlının sadece fiziksel olarak emanet olmadığını bilmeli, onların yaşlarının değerini gözetmelidir. Bir daha çocuk, bir daha genç, bir daha yaşlı olmayacak insan bilinciyle insana yaklaşmalıdır.

Sevgi ve Değerlerin Uzlaşması ve Çatışması Olarak Aile

Eşler, çocuklar, büyükbaba ve büyükannelerle, çekirdek aileden geleneksel aileye baktığımızda aile, sevginin farklı katmanları ile yaşandığı bir ortamın adıdır. Sevginin felsefi literatürümüzde haz, çıkar ve iyilik olmak üzere üç görünümünden bahsedilir. Buna göre;

1. Hemen oluşan ve hemen kaybolan sevgi, hazza dayalıdır.
2. Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi, iyiliğe dayalıdır.
3. Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi ise çıkara dayalıdır.⁸

Bu açıdan bakıldığında aile; sevgi ve değerler uzlaşması olduğu kadar çatışmaya da konu olmaktadır. Bir anne ve babanın, zorluk ve güçle de olsa onlarca çocuğa kol kanat gemesini ve buna mukabil modern hayatta onlarca çocuğun bir anne babaya bakamayıp onları huzurevinde barındırmasını nasıl yorumlayabiliriz? Aileler çocuklarını sevgi ve şefkatle bir dediğini iki etmeden büyütürken yaşlı aile büyükleri çoğu zaman ilgisizliğe terk edilmede fazlalık olarak görülmektedir.

8 Hatice Toksöz, *İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016).

Filozoflar, sevgiyi, doğal ve seçimli olmak üzere ikiye ayırlarlar. Doğuştan hazır bulunan sevgi olduğu gibi, sonradan irademizle edindiğimiz ve koruduğumuz sevgiler de vardır. Nasîreddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde doğuştan getirdiğimiz sevgiye insanların çocuklarına olan sevgisini örnek gösterirken, isteğimize bağlı sevgiye de insanın, anne ve babasına olan istemli sevgisini örnek gösterir.⁹

Kerpiç ve Tuğla Yığınından Yürek Birliğine

Evin ilk oluşumunda, beslenme ve barınma güdüsü yer alır. Kendisinden önceki filozofların özlüce bir ifadesi olarak, Tûsî düşüncesinde insanın yaşamı ve ev yapma gereği duymasıyla ilişkisi, kısaca şöyle anlatılmaktadır: İnsan yaşamak için yemeye muhtaçtır. İnsanın yemeği ise başka hayvanlarınkı gibi su ve samandan ibaret değildir ve doğa tarafından hazır bir şekilde verilmemektedir. İnsanın gıdası, sanat ve meslek olmadan, söz gelimi ekip biçme, temizleme, öğütme, yoğurma, pişirme olmadan mümkün değildir. Bu nedenle insanlar için, gıdalarını çürüme ve bozulmadan korumak, uykuda ve uyanırken, gece ve gündüz zalimlerin ve zorbaların ellerinin ulaşamayacağı bir yerde tutmak gereği ortaya çıkar ki, bunun için de ev yapmak zaruri hâle gelir.¹⁰

Nasîreddîn Tûsî'ye göre, ev denildiğinde taş, kerpiç ve çamurdan oluşturulan yapı kastedilmez. Karı ve koca, ana-baba ile evlat, hizmet edilenle hizmet eden, mal sahibi ile mal arasında belirli ilişkiler olmalıdır. Onların yaşadığı yerin tahtadan, taştan, çadırdan, kulübeden, ağaç gölgesinden, mağaradan veya bir kovuktan ibaret olması konunun özünü değiştirmez. Tûsî,

9 Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 223.

10 Müfit Selim Saruhan, "Değerleri Yeniden Değerlendirmek: İhtiyaçlarımızla Yücelme Birliği olarak Aile", *Türkiye'de Aile Değerlerinin Bugünü ve Geleceği* (Ankara: Nobel yayıncılık, 2022), 113-127.

ev kurma sanatından söz eder ki, buna göre, ev kurma sanatı ya da aile kurma hikmeti, insanların hepsinin yararına olan, geçimlerini kolaylaştıran, maneviyatlarının gelişmesini süratlendiren, bütün halkın yararını koruyup savunan bir bilimdir.

Değerler Okulu Olarak Aile

Bütün varlıkların düzeni ve durumlarının iyilik içinde olması, sevgiye bağlıdır. Eğer aile/toplum içinde yaşayan insanlar, birbirlerini seven kişiler ise birbirlerine karşı adaletli davranırlar ve aralarında hiçbir anlaşmazlık ortaya çıkmaz. Güven, dayanışma ve yardımlaşma ancak birbirlerini seven kişiler arasında gerçekleşir. Onlar birbirlerine yardım ederken aynı sevgiyi paylaşırlarsa sevilen her şeye ulaşırlar. Güç ve zor olsa bile, hiçbir amaçları imkânsızlaşmaz. Bu fazilet, vatandaşların ulaşabilecekleri amaçların en üstünüdür. Birbirlerini sevdikleri zaman birbirleriyle ilişki kurarlar ve her biri kendisi için istediğini arkadaşı için de ister. Birçok güçler bir güçte birleşir ve onlardan hiçbiri için sağlam görüş ve doğru iş imkânsızlaşmaz. Şehrin yöneticisi, bütün tedbirleriyle ancak vatandaşlar arasında sevgiyi yerleştirmeyi amaçlar. Özellikle bunu başanınca, kendisi ve şehrinde oturan kimseler için imkânsız olan bütün iyilikler gerçekleşmiş olur.¹¹

Aile ortamı, ahlaki değerlerin öğrenildiği ve yaşandığı bir okuldur. Aile; bireyleri, yaşlılarıyla geçmişe bağlar, gençleri ve çocuklarıyla da geleceğe hazırlar. Ailede kuşaktan kuşağa bilgi ve tecrübe aktarımı her daim yaşanır. Bu açıdan aile, önemli bir eğitim yuvasıdır. Ailede vatanına, milletine ve dinine hayırlı olacak evlat yetiştirmek dinî ve millî bir görevdir.

Nurettin Topçu'ya göre ailenin temelini sadece biyolojik ve ekonomik ihtiyaçlar değil belki bu ikisinden de daha önemli

11 İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk* (Beyrut: Dar Saader, 1398/1978), 121.

olan ahlaki bağlar oluşturmaktadır. Bu açıdan aile, ahlakın yaşatılması için bir okul görevini üstlenmiş olan en küçük sosyal bir kurumdur. İşte ailede gerçekleşen ahlaki değerler daha sonra topluma da sirayet etmekte ve toplumsal ahlak ve nihayetinde devlet ahlakı bu temele dayanmakta, hatta bu sayede gelişme göstermektedir. Ona göre gerçek anlamda ahlaki erdemlerin ortaya çıkabilmesi ve hedeflenen amaca doğru ilerlenebilmesi için ailede birtakım şartların mutlaka bulunması gereklidir. Bunlardan ilki, beden ve ruh sağlığı, ikincisi ise özellikle kültürel denklidir. Topçu, temel ahlaki değerler olan diğerkâmlık, sevgi ve fedakârlığı ailede olması gereken üçüncü bir özellik olarak kaydetmekte ve hemen ardından dördüncü bir nitelik olarak duygu ve ideal birliğine işaret etmektedir. Beşinci olarak ailenin basit ve geçici zevkler için oluşturulmuş bir yapı olmadığını ve bu yüzden süreklilik arz etmesi gerektiğini de belirten Topçu, bir nevi sevinç ve tasada, iyi ve kötü günde ebedi olarak birlikte olunmaya niyetlenilmiş olması gerektiğini söylemektedir.¹²

Ahlak Kitaplarının İçeriğinden Aile Ahlakı Günümüze Ne Söyler?

Filozoflarımız, bireyin ahlaki olgunluğa ulaşmasını hedeflerken, bunun ilk adımının aile içinde atıldığını savunurlar. Aile, çocuğun ilk eğitim aldığı yer olarak görülür; baba, ahlak eğitiminin temel sorumlusudur. Kadının ve erkeğin rollerini dengeli bir şekilde ele alır; eş seçimi konusunda da ölçülü ve ahlaklı bir tercih önerir. Mal yönetimi, ev içi düzen ve itidal kavramları önemlidir. Evlilikte denklik (kefâ'et) ve dindarlık ön plandadır. Kadın hem çocuk eğitimi hem de evin iç düzeni için ahlaki sorumluluğa sahiptir.

12 Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005).

Bugünün bireyci dünyasında ev, çoğu zaman sadece bir “konut” olarak algılanıyor. Oysa İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk* adlı eserinde bin yıl öncesinden, ahlakın tohumunun evde atıldığı; o tohum çarpıksa, toplumun ağacının da eğri büyüyeceğini belirterek uyarıyordu.

Nasîreddîn Tûsî'ye göre aile, sadece duygusal bağın oluşturduğu bir yapı değil, bir yönetim biçimidir. Ona göre, evi yönetemeyen, devleti hiç yönetemez. Kınalızâde ise Osmanlı'nın ahlak kodlarını yazarken, evin düzenini toplumsal barışın ön koşulu saymıştı. *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde, evlât terbiyesinde kusur edenin, fitneyi toplumun kalbine yerleştirdiğini yazmaktadır. Bu ifade, modern dünyada çocukların, dijital fırtınalara bırakılmasını oldukça sarsıcı biçimde açıklar. Sevgi orada öğrenilir, adalet orada denenir, sabır orada büyür. Bugünün evlerinde sevgi, sabırsız; adalet, duygusal; sabır ise tükenmişse bunun nedenini sadece zamanın ruhunda değil, ailedeki ahlak boşluğunda aramak gerekir.¹³

İbn Miskeveyh'in “ne şiddetli ne gevşek; ölçülü ve hikmetli olmalı.” Şeklindeki ideal ev ahlakı tanımı hâlâ geçerlidir. Bu denge çağrısı, bugün ebeveynlikte kaybolan pusulayı tekrar gösteriyor. Her şeyin hızla tüketildiği bu çağda, filozoflarımızdan yükselen şu çağrıyı duymak bir ihtiyaç değil, zorunluluktur: “Ahlak evde başlar.” Tûsî'nin vurguladığı gibi, “ev, sadece dört duvar değil; ahlakın ve huzurun inşa edildiği bir yönetim merkezidir.”

Filozoflarımıza göre evlilik, yalnızca bedenlerin değil, ahlakların da birlikteliğidir. Kınalızâde'nin ifadesiyle “aile birliği, eşlerin karşılıklı görevleri kadar gönül ehli olmalarına bağlıdır.” İdeal eş, yalnızca güzel ya da zengin değil; “iffetli, akıllı, hayâ sahibi ve eşine yardımcı olan kişidir.” Bu bakış, günümüz bireylerinin

13 bk. Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile Ahlakı* (Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991).

“ideal partner” arayışındaki yüzeysel kriterleri derinden sorgular. Filozoflar, evliliği sadece bir birlikte yaşama eylemi olarak değil, bireyin nefsiyle mücadelesini derinleştiren bir terbiye aracı olarak görürler. Yani aşk, sadece romantik bir his değil, bir ahlak sınavıdır.

İbn Miskeveyh’in şu sözü, bugünkü ebeveynlik tartışmalarına adeta ışık tutar: “Çocuğun ahlakı küçük yaşta şekillenir, o yaşta edinilen huylar kolay kolay değişmez.” Bu tespitten hareketle filozoflar, çocuğun terbiyesini bir “ahlak mühendisliği” olarak görür. Bugün çocuk gelişimi uzmanlarının “karakter eğitimi” dediği şey, filozofların dilinde “utanma melekesiyle başlayan ahlak terbiyesi”dir. Ailenin amacı yalnızca bir birey yetiştirmek değil, hakikate yönelen bir ruh inşa etmektir. Modern çağın ekranlarla sarmalanmış çocukları için bu perspektif, kayıp vicdanı aramanın pusulası olabilir.¹⁴

İslam düşüncesinin en güzel yakın temsilcilerinden Nurettin Topçu’ya göre, aile, yalnızca bir ihtiyaç düzeni değil, bir anlam yuvasıdır. Ne biyolojiyle başlar ne de ekonomiyle açıklanır. İnsan birlikte yemek yiyip barınmakla değil, birlikte sorumluluk alarak aile olur. Aileyi ayakta tutan, karşılıklı görev duygusudur; yani ahlakıdır. Topçu’ya göre aile, ferdin ilk vicdan mektebidir. Ahlak, çocuk için önce anne babanın merhametinde, sonra evin içinde yaşanan şefkatli düzen içinde öğrenilir.

Bugün bunalımlar içinde boğulan insan için aile, sadece sığılacak bir liman değil; insanın fedakârlıkla yoğrulmuş güçlü bir

14 Salih Yalın, “İslâm Ahlâk Filozoflarının Aile Ahlâkına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme: İbn Sina, Tüsî ve Kınalızâde Örneği”, *Journal of Islamic Research* 30/3 (2019), 479–494; Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-Alâî* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019); Nasîrüddin Tüsî, *Ahlâk-ı Nâsîrî*; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016); Enver Uysal, “Aile Ahlâkı”, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013).

kişilik kazandığı iç okuludur. Dış dünyanın çıkarıcı çırpınılarına karşı, aile içindeki karşılıksız sevgi ve görev bilinci, insanı hem korur hem olgunlaştırır.

Topçu der ki: Evlilik sadece aşk değil, aynı zamanda idealdir. Aile, ortak bir gelecek tasarımıyla ancak sürekli olabilir. Aşk şefkatle, otorite ise kalple birleşmedikçe ne aile kurulur ne de toplum kurtulur.

Aile, kan değil, karakter birliğidir. Aynı sofraya oturmakla değil, aynı sorumluluğa yönelmekle kuruludur. Ne ekonomik çıkar ne de cinsel ihtiyaç birliği aileyi ayakta tutabilir. Aileyi var eden şey, fedakârlıktır; yaşatan ise ahlakıdır. Nurettin Topçu'ya göre, aile önce bir iman yeri, sonra bir ahlak mektebidir.

Aile, insanın ilk vicdan deneyimidir. Çocuk, merhameti annesinden, adaleti babasından öğrenir. Şefkatli bir bakış, sessiz bir sabır, doğru zamanda söylenen bir söz çocuğun ruhunda adım adım bir kişilik inşa eder. Dış dünyanın bencilliğiyle karşılaşmadan önce, evin içinde karşılıksız sevgiyle tanışan çocuk, hayata hazırlanır. Bu yüzden aile, sadece korunmak değil, insanlaşmak içindir.

İyi bir aile, bedenini değil, ruhun sağlığını da arar. Ailede anlaşma, sadece ortak eşyada değil; ortak hayalde, ortak acıda, ortak ideallerde olur. Eşler birbirine denk değilse bile, birbirine adanmış olmalıdır. Kazançlar birleştirilir, sevinçler paylaşılır, sıkıntılar birlikte taşınır. Farklılıklar uyuma dönüşürse aile olur. Bencil zevkler çatıştığında değil, ortak iyilik hedeflendiğinde yuva kurulur.

Topçu'ya göre ailede esas olan sürekliliktir. Evlilik, günübirlik bir duygu değil, ölüme kadar sürecek bir sorumluluk duygusudur. Sevgi yetmez; sevgiyle birlikte sadakat, öfkeyle birlikte sabır, aşkla birlikte ideal gerekir. Aile, yalnızca mutluluğun değil, karakterin de sabırla yoğrulduğu bir kurumdur.

Bugünün insanı yorgundur, bireysel başarılar içinde kaybolmuş, anlamdan uzaklaşmış durumdadır. Topçu'nun sesi bu çağda bize şunu fısıldar: Aile, yalnız huzurun değil, insan olmanın da son sığınağıdır.

Aile, insan ruhunun ilk imtihan yeridir. Topçu'ya göre bu kurum, yalnızca bir araya geliş değil, birlikte yüceliştir. Kan bağından çok, vicdan bağının; cinsî ihtiyaçtan çok, ahlaki ödevin birliğidir. Aile, bireyin değil, insanın doğduğu yerdir.

Modern zamanlar, aileyi ekonomi ve cinsellik zemininde tanımlamaya çalışsa da Topçu bu indirgemeyi reddeder. Çünkü eğer sadece ihtiyaçlar üzerine kurulmuş olsaydı, ihtiyaçlar tükenince yuva da dağılırdı. Oysa boşanma bir çözülme değil, bir yıkım olarak yaşanır. Demek ki aileyi yaşatan başka bir cevher vardır: o da ahlakıdır.

Bu ahlak, karşılıklı sorumlulukla başlar. Eşler arasında sadece bedensel değil, ruhsal bir denklik gerekir. Duyguların, idealerin, sevinç ve kederin müşterek olması şarttır. Fedakârlık, bu yapının harcıdır. Topçu, ailenin aşk değil, şefkat ve sadakat temelinde kurulmasını öğütler. Çünkü aşk geçebilir ama fedakârlık kalıcıdır.

Aile aynı zamanda bir eğitim yeridir. Çocuk için hakikat, ilk kez anne kucağında dile gelir; adalet, babanın davranışında ete kemiğe bürünür. Topçu'ya göre toplumun ahlakı, ailede atılan ilk adımlarla başlar. Aile, sadece çocuk büyütmez, insan inşa eder.

Ailenin sürekliliği esastır. Evlilik, dünyevi bir kontrat değil, metafizik bir ahittir. Bu sürekliliği sağlayan şey, ailedeki iradedir. Otorite, kalpsiz değil; sevgili, ama yön gösterici olmalıdır. Ailede bir merkez olmadıkça, hiçbir ideal kök tutmaz.

Bugünün insanı yalnızdır, modern hayatın dağınıklığında aile, artık bir sığınak değilse, birey yorgun ve savrulmuştur.

Topçu'nun çağımıza bıraktığı uyarı nettir: Aile, yalnız huzurun değil, insanlığın son kalesidir.¹⁵

Sonuç

Ailenin her bireyi için en büyük güven limanı akıldır. Bilgi, öfke ve arzu gücümüzle dünyayı deneyimlerken akıl; öfke ve arzu gücüne egemen olursa gerçek anlamda var oluruz. Aklın egemenliğinin olmadığı bir öfke ve arzu durumu, bizi varlıkla değil darlıkla buluşturur. Kontrolsüz bir öfke ve sonu gelmeyen isteklerle insan, çok yorucu bir hayatı yaşar.

Ailenin bugün yaşadığı sıkıntıların ve özellikle kadına şiddetin temelinde, öfkenin akıl ve sağduyu ile disipline edilmemesi yatmaktadır. En yüce değerlerden biri aile için güvendir. Kinci, kavgacı, ahlaki zaafarla iç içe olan, barışın ve sevginin kokusunu almamış ve almak istemeyen bir kimse, ölü kimsedir.

İslam düşüncesi ve klasik ahlak kitapları, insanı hem toplumsal bir varlık hem de ahlaki bir sorumluluk taşıyıcısı olarak görür. Bu anlayışa göre hayat, her bir aşamasıyla tekrarı olmayan biricik bir yolculuktur: çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık sadece biyolojik evreler değil, aynı zamanda ahlaki özenin, eğitimin ve hikmetin farklı sahneleridir. Aile ise bu yolculuğun ilk durağı ve sürekli rehberidir. Çünkü aile, insanın hem maddi ihtiyaçlarını karşıladığı hem de değerlerle buluştuğu, erdemleri öğrendiği, kendini ve başkasını tanımaya başladığı bir mekândır. Bu bağlamda birçok düşünür, ailenin sadece sosyal bir yapı değil; bir eğitim ve fazilet ocağı, bir yönetim ve sevgi sanatı olduğunu vurgulamıştır. Felsefi ahlakın tedbîru'n-nefs, tedbîru'l-menziel ve tedbîru'l-müdün kurgusu da bu anlayışın sistematik ifadesidir:

15 Nurettin Topçu, *Ahlâk*, haz. Ezel Erverdi, İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 183-188.

önce insan, sonra ev, sonra şehir. İyilik bireyde başlar, ailede köklenir, topluma yayılır.

İşte bu bütünlük içinde, İslam'ın ahlak modeli yalnızca teorik bir çerçeveye değil, bizzat yaşanmış bir örneklığe dayanır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in aile hayatı, bu örneklığın en sahici tecessümüdür. O, bir eş olarak sadakat ve merhametiyle, bir baba olarak sevgi ve hikmetiyle, bir dede olarak da şefkat ve anlayışıyla, insanî ilişkilerin her katmanında ahlakı ete kemiğe büründürmüştür. Aile içindeki davranışları, Kur'an'da emredilen ahlaki ilkelerin yaşanmış halidir: sabırda, adalette, sevgide, hikmet sahibi bir aile örneklığı yapmıştır. Onun örneklığı, "erdem pratiği"dir; teoriden yaşama geçen bir yaşayan ahlakıdır.

Bugünün bireyci, dijitalleşmiş ve hız odaklı dünyasında, bu ahlaki miras her zamankinden daha anlamlıdır. Aile, artık sadece bir fiziksel barınma mekânı değil; zamanın ruhuna karşı direnen, insanî değerlerin korunduğu bir liman olmaktadır. Modern çağın karmaşasında çocukları ekranlardan, yaşlıları yalnızlıktan, ilişkileri sevgisizlikten kurtaracak olan; ne yalnızca ekonomik güvenlik ne de biyolojik bağlardır. Esas olan, insanı insan yapan o derinlikli sevgi, hikmetli sorumluluk ve adil yönetimdir. Her yaş dönemi, her birey ve her ilişki biricik olduğu gibi, onları kuşatacak olan ahlak da biricik ve hakiki olmalıdır. İslam felsefesi ve ahlak geleneği bize bu özgünlüğü yönetmenin yollarını öğretmiş; aileyi sadece birlikte yaşamak değil, birlikte yücelmek olarak tanımlamıştır. Peygamberî örneklilik ise bu tanıma yaşanabilir kılan en üst değer olarak önümüzde durmaktadır. Şimdi bu bilgeliği yeniden hatırlamak, yaşamak ve yaşatmak zamanıdır.

KAYNAKÇA

Cihan, Kemal. “İslam Ahlâkının Temel İlke ve Değerleri”. *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan. 57–69. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Çağrıncı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.

Fârâbî. *el-Medînetü'l-Fâzıla*. çev. Nafiz Danışman, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

İbadî, A. A. *Mine'l-Âdâb ve'l-Ahlaki'l-İslâmiyye*. Kahire: 1976.

İbn Miskeveyh. *Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*. Beyrut: Dar Sader, 1398/1978.

İbn Sînâ. *Fi İsbâtî'n-Nübüvvât*. thk. Micheal Marmura. Beyrut: Daru'n-Nehâr, 1968.

İbn Sînâ. *Kitâbü's-Siyâse*. Kahire: Dâru'l-'Arab, 1985.

İbn Sînâ. *Kitâbü's-Şifâ: el-İlâhiyyât*. çev. Ekrem Demirli ve Ömer Türker. 2 Cilt. İstanbul: 2005.

Kınalızâde Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî*. haz. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Maraş, İbrahim. “Örnek Ahlâk Metinleri”. *İslam Ahlâk Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan. 176–196. Ankara: Ankuzem Yayınları, 2012.

Nasîruddîn Tûsî. *Ahlâk-ı Nâsîrî*. çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Oktay, Ayşe Sıdıka. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

Öztürk, Hüseyin. *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.

Rosenthal, Erwin. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çak-su, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.

Saruhan, Müfit Selim. “Değerleri Yeniden Değerlendirmek: İhtiyaçlarımızla Yücelme Birliği olarak Aile”. 113–127. *Türkiye'de Aile Değerlerinin Bugünü ve Geleceği*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.

Toksöz, Hatice. *İslam Düşüncesinde Sevgi Teorileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.

Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Uysal, Enver. "Aile Ahlâkı". 267-287. *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Yalın, Salih. "İslâm Ahlâk Filozoflarının Aile Ahlâkına İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme: İbn Sînâ, Tûsî ve Kınalızâde Örneği". *Journal of Islamic Research* 30/3 (2019), 479-494.

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE AİLE AHLAKI VE EV YÖNETİMİ

Prof. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İnsanın başka insanlarla birlikte yaşama ihtiyacı pek çok düşünür tarafından ilk çağlardan itibaren en önemli varoluş ihtiyacı olarak ortaya konulmuştur. Gerek var olmak ve varlığını devam ettirmek için ortak iş bölümü gerekse başka insanlara fitratı gereği yakınlık duyma ve birlikte yaşama gereksinimi bunun en temel sebepleri olarak gösterilir.¹ Bu ihtiyacın ilk karşılandığı ve birlikte yaşanılmanın öğrenildiği yer ailedir. Düşünce tarihi boyunca düşünürler insanın kendisi kadar içinde yaşadığı, geliştiği, kimlik ve kişilik kazandığı aile hakkında düşünmüş ve farklı görüşler geliştirmişlerdir. Müslüman filozoflar da bağlı buldukları düşünce geleneği ve İslam dininin hükümlerini göz önünde bulundurarak aile kurumu hakkında görüşler ortaya koymuşlardır.

1- Tarihi Süreçte Ev Yönetimi İlmi

İslam filozofları aile ilgili konuları pratik felsefenin altında yer alan ev yönetimi bölümünde incelemişlerdir. Aristoteles'in

1 Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004), 369-b-c; Ebû Nasr el-Fârâbî, *Medînetü'l-fâdila*, thk. Ali Bû Mulhım (Beyrut: Dar ve mektebetü'l-hilâl, 1995), 112; Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-mille*, thk. Muhsin Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 1986), 53.

felsefi ilimleri teorik, pratik ve poetik olarak üçe ayırdığı, pratik felsefeyi ise ahlak, ev yönetimi ve politika yani şehir yönetimi adıyla üç alt başlık olarak sınıflandırdığı görülmektedir.² Aristoteles eski Yunancadaki ev anlamına gelen oikos kelimesinden dolayı oikonomia kelimesini ev yönetimi anlamında kullanmış ve bu bölümde aile ile ilgili konuları incelemiştir. Ona göre her evin bir tek yöneticisi vardır ve bunun için ev halkının yönetimine monarkhia denilir. Ailenin geçimi için para kazanma yolları da bölümde tartışılmıştır.³ Ev yönetimindeki mülkiyet edinme tartışmaları zamanla kelimeye günümüzdeki ekonomi anlamını kazandırmış görülmektedir.

İslam filozofları genellikle Aristoteles'in bu felsefi ilimler sınıflamasını benimsemişler ve felsefeyi teorik/nazari ve pratik/ameli olarak ikiye ayırmışlardır. Teorik felsefe bilmeyi, pratik felsefe ise bilginin eyleme dönüştürülmesini inceler.⁴ Felsefe böylece sadece bilmeyi değil bilginin gerektirdiği eylemleri kapsar. Hakim/filozoflar bilgi ile eylem dengesini kurmuş ilmiyle âmil kişilerdir. İslam düşünürlerinin ameli hikmet dediği pratik felsefe üç bölüme ayrılır. İlm-i ahlâk adı verilen ilk bölüm bireyin ahlaki yetkinliği için bilmesi gereken konuları içerir. İkincisi klasik kaynaklarda ilm-i tedbîrî'l-menzil olarak geçer ve menzil ev, tedbir yönetme kelimelerinin terkibi ile oikonomia kelimesinin birebir Arapça çevirisi olup ev yönetimi ilmi anlamına gelmektedir.⁵ Üçüncüsü klasik kitaplarda ilm-i tedbîrî'l-medîne olarak geçen şehir veya devlet yönetimi bölümüdür ve devleti oluşturan

2 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996) I.A.2/83, VI.E.1/291-296, s. 291-296.

3 Aristoteles, *Politika*, I/3-6, II/1.

4 İbn Sînâ, *Fî Aksâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye, Tisu' risâil fi'l-hikme ve'l-tabû'yât*, thk. Hasan Âsî (b.y.: Dârü'l-Kabes, 1986/1406), 83-84.

5 Mustafa Nihat Çankı, *Felsefe Lûgatı* (b.y.: y.y., 1954), I/656; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983), 302.

insanların bir arada nasıl mutlu olabileceğinin açıklanmasına yöneliktir.⁶ Pratik felsefede amaç iyiyi bilmek ve yapmak olduğu için doğrudan ahlakla, eylemlerle ilgilidir ve bireyi, ailesi ve içinde yaşadığı devleti, toplumuyla bir bütün halinde ahlaken olgunlaştırmayı, yetkinleştirmeyi böylece ebedî mutluluğu kazandıracak yöntemleri açıklayan bir ilim dalı olarak görülmüştür ve öğrenilmesi için üzerine kitaplar yazılmıştır.

Müslüman filozoflar için insanın en önemli amacı ebedî mutluluğu elde etmektir ve aile bu mutluluğa ulaştıracak yerlerden birisidir. Örneğin Fârâbî (öl. 339/950) diğer düşünürlerden farklı olarak kendisine özgü ilimler sınıflandırması geliştirmiş ve pratik felsefe ile ev yönetimini ayrı bir ilim olarak ele almayı ilişkisi nispetinde aileyi siyasetin içinde incelemiştir. Aileyi insanı mutluluğa götürecektir en küçük topluluk olan şehrin bir parçası olarak gören Fârâbî, aileyi meydana getiren üyeleri ona benzer şekilde sınıflandırmıştır. Fârâbî evin/ailenin yöneticiye ihtiyacı olduğunu belirterek bu yöneticinin evdeki konumunun şehrin yöneticisinin konumu gibi olduğunu belirterek ona sorumluluklar yükler.⁷

Felsefe yerine hikmet kelimesini tercih eden İbn Sina (öl. 428/1037) ilimler sınıflandırmasını pratik felsefe ve altında ev yönetimi ilmini çeşitli eserlerinde kısaca açıklamıştır.⁸ Özgün felsefesini geliştirdiği *Mantıkü'l-meşkikiyyîn* kitabında ise pratik hikmete ait ilimlerini dörde çıkararak yasa koyuculuğu eklemiştir,

6 Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî Adlı Eseri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 97-105.

7 Ebü Nasr el-Fârâbî, *Seçilmiş Fasıllar Fusûlün Müntezeza*, çev. Yaşar Aydınlı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022), 42-45; yorumlar için bkz. Ahmet Kamil Cihan, "Farabi'nin Eserlerinde Aile Reisiği", *Bilimname* 10/12 (2007), 39-49.

8 İbn Sînâ, *Uyûnu'l-hikme*, thk. Abdurrahman Bedevî (Beirut: Daru'l-kalem, 1980), 16; İbn Sînâ, *Fî Aksâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye, Tisu' risâil fi'l-hikme ve't-tabî'yât*, 87-89.

nebilerin hem ev hem de şehir için gerekli yasaları koyacağını belirterek bu kanun ve kuralları Yaratıcı'ya dayandırmıştır.⁹ Eserlerinde ev yönetiminin ne olduğu hakkında kısa bilgiler verip ayrıntıya girmeyen İbn Sînâ'nın kaynaklarda sadece ev yönetimine yönelik iki ayrı eseri bulunmaktadır. Birisinin adı *Kitâbu's-siyâse*'dir¹⁰ ve adındaki siyasetten dolayı devlet yönetimi ile ilgili olduğu düşünülse de içeriği ev yönetimiyle ilgilidir. İkinci eserin ismi *Kitâb tedbiri'l-menzil*'dir ve bu eserin İbn Sînâ'ya aidiyeti tartışmalıdır.¹¹ Bu iki eserin aynı kitap olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

İbn Sînâ'nın çağdaşlarından İbn Miskeveyh (öl. 421/1030) İslam dünyasında ahlak konusuna öncelik verip pek çok kitap yazsa da aralarında en önemlisi *Tehzibu'l-ahlâk ve tathîru'l-â'râk*'tır.¹² Kısaca *Tehzibu'l-ahlâk* olarak tanınan eseri pratik felsefe veya ev yönetimi ilmine ait bir eser olmamakla birlikte içeriğinde çocukların ve gençlerin eğitimi, çocuk yetiştirme, yeme, giyinme, oturup kalkma vb. görgü kuralları gibi ileride ev yönetimi konusuna girecek konular bulunmaktadır. İbn Miskeveyh eski Yunan filozoflarının görüşleriyle İslam'ın dinî değerlerini birleştirmesi, felsefi ahlak konuları ile kavramlarının olgunlaştırılmasında belirleyici bir rol oynaması gibi özellikleriyle kendisinden sonra ahlak konusunda yazılan pek çok esere modellik etmiştir.

9 İbn Sînâ, *Mantıkü'l-meşrikiyyîn, el-Kasidetü'l-müzdevice fi'l-mantık*, haz., Ayetullahü'l-Uzma el-Mar'âşi (Kum, 1405), 5-8.

10 İbn Sînâ, *Kitâbu's-siyâse* (Cebele/Suriye: İsber, Bidâyât yayıncılık, 2007).

11 Byrson, "Kitâb tedbiri'l-menzil", *al-Machria (al-Meşnk Dergisi), Revue Catholique Orientale Mensuelle* 3 (1921), 163-180; İbn Sînâ, "Aile Siyasetine Dair Risale", çev. Vecdi Akyüz, *Sosyo-Kültürel Değişme Surecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1992), 906-917.

12 İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlâk*, thk. İbnu'l-Hatib (Kahire: y.y., 1398); İbn Miskeveyh, *Ahlâki Olgunlaştırma*, çev. Abdülkadir Şener vd., (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1983).

Pratik felsefe konusuna adanmış eser yazma geleneği İslam dünyasında ahlak alanında başka eserleri olmakla beraber Nasîruddîn et-Tüsî'nin (öl. 672/1273) *Ahlâk-ı Nâsırî*¹³ adlı eseriyle başlamış sayılabilir. Tüsî, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l-ahlâk* kitabını örnek almış ancak onun ihmal ettiğini düşündüğü pratik felsefenin diğer iki bölümünü de içine alan bir kitap yazmak için eserini üç ana bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm İbn Miskeveyh'in eseri gibi *Tehzîbu'l-ahlâk* (*Ahlakın Güzelleştirilmesi*) adını taşır ve adeta bu eserin serbest bir tercümesi gibidir. Diğer iki bölüm olan ev yönetimi ve devlet yönetimi alanlarını da eserin devamına ekleyerek ahlak kitaplarına yeni bir düzen getirmiştir. İbn Miskeveyh'in kitabındaki çocuk eğitimi gibi aileyi ilgilendiren konuları ev yönetimine, siyaset ve devlet idaresine bağlı konuları da devlet yönetimiyle ilgili bölüme aktarmıştır. Pratik felsefenin tüm alanları içermesinden dolayı eser beğenilerek kendisinden sonraki birçok ahlak kitabına örnek olmuştur. Bu eserin etkisiyle Adudiddîn el-Îcî (öl. 756/1355), *Ahlâk-ı Adudî*,¹⁴ Celâleddîn Devvânî (öl. 918/1525) *Ahlâk-ı Celâlî*¹⁵ ve Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Âlâî*'yi¹⁶ yazmışlar ve bu konuda önemli bir birikim ve literatür geliştirmişlerdir. Günümüzde yazılan bazı İslam ahlakı

13 Nasîruddin Tüsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, thk, Mücteba Minovî - Ali Rıza Haydarî (Tahran: Şirket-i Sihami, 1373); Nasîruddin Tüsî, *Ahlâk-ı Nasrî*, çev. Rahim Sultanov; aktaran: A. Vahap Taştan, Habil Nazlıgöl (Ankara: Fecr Yayınları, 2005) diğer çev. Nasîruddin Tüsî, *Ahlak-ı Nasrî* çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007).

14 Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar İcî, *Ahlu Adudüddin*, çev. İlyas Çelebi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015).

15 Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî* (Leknev, 1316/1898); Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020).

16 Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* (Bulak, 1248/1833); Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2020).

kitaplarında aile ve ahlaki adıyla benzer bir düzenlemeye sahip oldukları gözlemlenmektedir.¹⁷

2. Ev Yönetimi İlminin Konuları

İslam filozofları ev yönetimi ilmini kendilerinden önceki düşünürlerden sonra oldukça geliştirmişler ve İslam dininin ilkelerini dikkate alarak İslam aile anlayışıyla ilgili konuları burada açıklamaya çalışmışlardır. Burada konular Tûsî, Devvânî ve Kınalızâde'nin eserleri¹⁸ üzerinden izah edilecektir.

Ev yönetimi eserleri genellikle bu ilmin insanın dünya ve ahiret mutluluğu için öğrenmesi gerektiğiyle başlar. Çünkü insanın tek başına bu kuralları öğrenmesi mümkün değildir. Yine insanın toplumsal bir varlık olduğundan hareketle ihtiyaçlarını ilk planda karşılayabileceği daha küçük bir topluluk olan aileye ihtiyacı vardır. İnsanın varlığını ve neslini devam ettirme arzusu, gıda temini, neslin devamı için eş ve evlilik, doğacak çocuklar ve eğitimi aile ortamını gerekli kılar. Bu da aile bireyleri arasındaki ilişkilerde düzen ve uyum sağlanması, kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ve aile içinde bir iş bölümü ile olur.

Düşünürler ev yönetimindeki ev (el-menzil) ifadesiyle sadece mesken olarak yapının değil antik filozoflar gibi hane halkının, içindeki aile üyelerinin anlaşılması gerektiğini belirtirler ve aileyi meydana getiren esaslar olarak tek tek anne, baba, çocuklar,

17 bk. krş. Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak ilmi ve İslam Ahlakı*, *Ahlak ilmi ve İslam ahlakı: ahlak dersleri*, sad. Ali Arslan Aydın (Ankara: Nur Yayınları, 1991); Muhammed Abdullah Dıraz, *Kur'an ahlakı*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004); Mustafa Çağrıncı, *Anahatlarıyla İslam Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985); Cafer Sadık Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2011).

18 Konu şu eserlerden özetlenerek açıklanacaktır; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 205-244; Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 191-228; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, II/2-65.

hizmetçiler ve mal şeklinde sayarak aile içindeki yerlerini açıklarlar. Dolayısıyla nikah, eş seçimi, evlilik, eşlerin birbirleriyle karşılıklı ilişkileri, sorumlulukları ve görevleri, çok eşlilik, çocuk terbiyesi, eğitimi, önemi, ne zaman başlanacağı, hangi yaşta ve aşamada nasıl bir terbiye ve eğitim verileceği, görgü kuralları, hizmetçiler ve onların seçiminde dikkat edilecek kurallar gibi konular bu bölümünde incelenir. Kişi varlığını devam ettirebilmek ve soğuk-sıcak havalara karşı korunmak için gıda ve elbiseye, ev eşyalarına ve araçlara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla kendisini ve bu eşyalarını korumak için bir eve gereksinimi vardır.

İlk çağdan itibaren bütün filozoflar babaya aileyi yönetme görevini vermiş ve buna layık görmüşlerdir. Dolayısıyla ailenin yaşayacağı ev, ailenin geçimi, mal ve para kazanma, harcama ve kontrolü ile ilgili konular babanın sorumluluğundadır. Ailenin gelir elde etmesi için ziraat, ticaret, zanaat vb. kazanç ve harcama yolları tartışılır ve her düşünürün dönemin anlayışına uygun tavsiyeleri olduğu görülür. Mesela Osmanlı düşünürü Kınalızâde ticaretten elde edilen gelire hoş bakmamış ve yerine zanaatı önermiştir. Ailede kadın anne olarak özellikle neslin devamı için gereklidir. Aristoteles'in kadınları akli yönden eksik görüp yönetmek için yeterli görmemesine¹⁹ karşılık İslam düşünürleri yaratılışında narinlik görüp yorulacaklarına inansalar da kadına eşi olmadığı zaman yerine vekalet edip yönetme, eşi olduğunda yardımcılık görevi verirler.

Müslüman düşünürler ev yönetimiyle ilgili olarak sadece evliliği değil aynı zamanda çok eşliliği de tartışmışlardır. Özellikle Tûsî, Kınalızâde gibi düşünürlerin çok evliliğe karşı çıkıp tek eşliliği uygun bulduğu görülmektedir.

19 Aristoteles, *Politika*, 1/2.

Ailenin esaslarından üçüncüsü çocuklardır ve çocuk eğitimi, terbiyesi ile görgü kuralları, çocuk eğitiminde anne, baba ve hocaların yeri ve sorumlulukları bu bölümde açıklanır.

Aristoteles'in köleliği doğal ve aileler için gerekli bir iş gücü görmesinin bir sonucu olarak ailenin esaslarından birisi de hizmetçilerdir. Kölelik kurumunun hâlâ devam ettiği dönemde Müslüman düşünürler de eve alınıp aile bireylerinden birisi hâline gelecek kişilerin seçiminin ve nasıl yönetileceklerinin öğrenilmesi gerektiğini düşünmüş ve eserlerinde yer vermişlerdir.

Ev yönetimi ilmi geçmişten günümüze içeriğinde birtakım değişiklikler olsa da temel esaslarını ve evrensel ahlak ilkeleriyle ilgili değerlerini kaybetmemiş görünmektedir. Günümüzde pratik felsefenin bir alt dalı olarak hala ahlak kitaplarında yerini korumaktadır. Ancak evin içindeki bireylerin ahlaki gelişimi ve birbirleriyle ilişkilerinde ahlaki erdemleri esas aldığı, ahlaki eğitim ve terbiye konuları incelendiği için günümüzde daha çok aile ahlaki adıyla anılmakta ve kitaplarda bu başlık altında yer almaktadır.

AHLAK VE HUDUTLAR

Ayşe BÖHÜRLER

Gazeteci-Yazar

A ile ilgili başlıklar önüme geldiğinde, konuya nereden yaklaşacağıma bir türlü karar veremem. Konunun inançlar ve değerlerle olduğu kadar, bireysel, toplumsal ve hatta tarihsel konularla da etkileşimi var. İnsanlık yaklaşık son 200 yılda teknolojiye büyük bir merhale katetmiş; mekik dokuma makineleriyle birinci sanayi devrimini, buhar ile ikincisini, elektrik-elektronik ile üçüncüsünü ve nihayet bilgi çağı ile dördüncü sanayi devrimini yapmış, modern toplumdaki postmodern topluma geçmiş, ideolojiler çağı bitmiş durumdayken aile ve ahlak gibi iki başlığın tüm bunlardan etkilenmemiş olması mümkün değil.

Kendi kişisel hikâyelerimizde bile bunu görmek mümkün.

Gençliğimizde bizler Asr-ı Saadet üzerinden bazı prensipleri hayatımıza geçirmeye çalışırdık. Özünde az tüketim, doğaya, hayata saygı, mal biriktirmemek esaslı pek çok örneği birebir hayatımıza uygulamaya çalışırdık. Hasır sedirler, dolapsız evler, tencereli, altı tabaklı mutfaklar... Bu dönemlerimizde annemin çeyizde verdiği kristal bardakları infak ettiğimi hatırlıyorum.

Zamanla farklı düşünmeye başladık. Birebir Asr-ı Saadet Dönemi'ni taklidin pek de imkânlı olmadığını yaşayarak gördük. Biçim değil ilke önemliydi. İlkeyi korumak bizi Peygamberimizin (sas) hayatına yakın yapmak için yeterliydi. İlkeyi korurken de

ille de adanmışlık ve tavizsizlik gerekiyordu. Esneklik payı koymamalıydık. Bu sınır, tartıştığımız ve üzerine kafa yorduğumuz konular arasındaydı. Sınırlarımız çok keskindi.

Hayat tecrübemiz ilerledikçe gördük ki; sınırları sıkı sıkı korumak, adanmışlık, tavizsiz olmak tek başına yetmiyor. Bir şeyler eksik kalıyor. Çünkü imtihan var, fitrat var, bir de ruh var. Kaba bir prensip sahibi olmak, İslam ahlakına sahip olmak için yeterli olmuyor. Bir anda baktık ki; İslam'ı ve ahlakı savunacağız diye etrafı kırıp döküyoruz. Etrafımız, esnemeyen, anlama payı bırakmayan, kişilik farklarına, yetişme koşullarına prim vermeyen ilkelilik-fikirçilik, idealizm örnekleriyle dolu... Fikirçilik kavramı Alev Alathı Hoca'ma aittir. Fikri, insanın önüne geçiren katı kalpliler için kullanır.

Oysa Kur'an bize "mutmain nefis" sahibi olmayı öğütlüyor, huzursuz, her şeyde kusur arayan, kalp kıran, kusur gören, söyleyen birisi olmayı tavsiye etmiyordu. Bizden, Allah'ın bizden; bizim de ondan mutmain olacağımız bir yaşam sürmemizi bekliyordu. Diğer taraftan insan, bu multi-faktörlü hayatın içinde öyle cetvelle ölçüp biçilmiş gibi hareket edemiyordu. Gramlar, zerre miskalli tarifler bir türlü tutmuyor, her seferinde hesap şaşıyordu. Yine yaşarken gördük ki bu da tek başına kifayet etmiyor ve ruha sirayet etmiyor. Letafet, zarafet, estetik ve ne olursa olsun insanı anlamaya kıymet vermenin eksik kaldığı yerde ahlak da tamamlanmıyor. Kuru kalıyor ya da çiğ!

Kendi hayat tecrübemizde ahlak dediğimiz kavramın şekline riayet edeceğimiz dini kurallar olmanın ötesinde bir ruhla benimsenmedikçe bir işe yaramadığını yakından görmüştük. Sözle olmuyor, yaşamak, yaşarken de hissetmek ve hissettirmek gerekiyor. Rahmetli Ali Ulvi Kurucu'nun sevdiğine duası da buydu. "Rabbim seni peygamber ahlakıyla ahlaklandır, öyle ki bakanlar sende O'nu görsün..."

Çok severek okuduğum bir kitap vardı: Cevdet Said'in *Bi-riysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. Orada söz konusu olan Ra'd suresi 11. ayet, hayatı anlama rehberi gibi gelir bana. Bize değişim ve de en önemlisi ahlaklı olmak ile ilgili, kendimiz ve toplum ahlakı ile ilgili temel bir yasa veriyor: “Siz kendinizi değiştirmedikçe Allah da sizin durumunuzu değiştirmez.”

Güzel ahlaklı olmak için değişimin bireye bağlı olduğunu ve bu bireyin değişiminin toplumun ahlakını değiştireceğini söyleyen ayet, aslında bir prensibi ortaya koyuyor. İnsan ahlaklı olmaya önce kendinden başlamalı. Kişi, kendisi değişmeyi istemeli. Ondan sonra aile ve toplumda değişim geliyor.

ALLAH'IN BOYASI!

Ahlak, “hulk” kökünden gelir, “Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak” demektir. “Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz” (deyin).¹ Allah gibi güzel hasletlere sahip olma, ahlaken, edeben O'na yaklaşma kastediliyor.

Ahlakın bir körün fili tarifi gibi bir kavram olmadığını yukarıdaki ayet bize gösteriyor. Ancak yine de herkes farklı anlamlar yükleyebiliyor. Çünkü gerek dindarların, gerek dindar olmayanların farklı ahlak tarifleri var. Prof. Mahmut Erol Kılıç, yaptığım bir söyleşide ahlaklı olmayı şöyle tarif etmişti:

“Ahlaklı olmak mıymıntı, sessiz sakın olmak demek değildir. Gerçek ahlak, yeri geldiğinde haykırmaktır. Bazen de kibirli adamın yanında kibir göstermektir. ... Yeri gelir, gerçek ahlak korkusuzca savaşmayı icap ettirir; yeri gelir, gerçek ahlak, zalimin karşısında zulmünü söyleyebilmektir. Zalimin zulmüne ses çıkarmıyor ama çok edepli, çok ahlaklı birisi... İş olmaz.”

1 Bakara, 2/138.

İNSAN MEKTEBİ

Bugün içinde bulunduğumuz çağı tanımlamakta zorlanıyoruz. Yeni teknolojiler zaman ve mekânı silikleştiriyor. Bauman, “Modern çağın belirgin vasfı belirsizlik.” diyor. Postmodern çağın kavramı ise “akışkan modernite”: “Akışkanlar çok kolay yer değiştirir... Hareketlerini durdurmak kolay değildir. Esneklik ve sınırlarının genişliği sayesinde modern zamanlar, her şeyden önce mekânın fethi için kullanılan bir silah haline geldi.”

İnsanlar, nereden ve ne zaman geleceğini bilemediği “akışkan modern korkular”ın içine sıkışıp kalmış durumda.

Her şeyin hızla akıp gittiği bir çağda sabitimiz ne olacak? “Ahlak” meselesine nasıl bakacağız? Yani ahlaklı nasıl olacağız?

Ahlak filozofu, düşünce ve hareket adamı, muallim Nurettin Topçu, Türkiye’den Fransa’ya Sorbonne Üniversitesi’ne felsefe doktorası yapmaya geçen yüzyılın başında gider. Türkiye’de bu alanda yazılmış ilk ve tek tezi yazarak geri döner. *İsyan Ahlakı* adıyla Türkçeye tercüme edilen doktorasında (*Conformisme et Révolte*), iki felsefi-ahlaki güçlü akımı; bireyciliği ve cemiyetçiliği tenkit ederek ferdiyeti ve isyanı merkeze alan ama sonsuzluğa, mutlak itaate ulaşmayı hedef edinen orijinal bir tez geliştirmektedir. Teklifi, önce reddiye sonra kulluk paydasında itaattir.

İnsan, Cenab-ı Allah’a doğru hareket etmelidir. Bunun için de ihtiraslarına, aile ve toplumun, devletin/siyasî sistemin ona empoze ettiği hüküm ve kabullere isyan etmelidir. Buna, mutlak itaate ulaşmak için bütün itaat kademelerine isyan etmek de denebilir.

İsyan ile mümkün olacak yükselme ve yücelme (çıkış hattı) gerçekleştirildikten sonra (iniş hattında) şuurlu olarak aile, millet, devlet kademelerinin hüküm ve kabullerine itaat edilebilir. Bunu gerçekleştirmek için de “İnsan Mektebi”ni önerir.

Topçu'ya göre bu topluma “gayeye doğru şuurlu ve adım adım ilerledikçe yolunu daraltan ve o nispette derinleştiren” bir insan mektebi lazımdır. Lazım olan mektep; “Müslüman Türk'ün mektebi, maarif, metafizik ve ahlak prensiplerini Kur'an'dan alarak Anadolu insanının ruh yapısına serpen ve orada besleyen, insanlığın üç bin yıllık kültür ağacının asrımızdaki yemişlerini toplayacak evrensel bir ruh ve ahlak cihazı” olabilecek olan mekteptir.

Böyle bir mektebin canlandırılması, “bir uyanış ve kendimize dönüş hareketi” olacak ve kendi ruhumuza bağlı yeni bir ahlak, namuskâr bir iktisat ve onlarla birlikte ruhu tanıtacak bütün ilimlerin mekteplerimizde okutulmasıyla Anadolu çocuğunu, içine yuvarlandığı Batı hayranlığından kurtarıp yeni doğan güneşe teslim edecektir.

Topçu'nun derslerinde ve eserlerinde ahlaklı olmak için “kalbi, zihni, kelâmı, kalemi” terbiye etmeyi tavsiye eder. Bunun yansıra ahlaklı olmak için hudutları çizer. “İnsan üç şeyin hudusunda durmasını bilmelidir: İsteklerin, aklın, hayatın.”

Tabii bütün bunların da ötesinde güzel ahlakı çoğaltan ve koruyan en önemli şey yaşayan örnek şahsiyetlerdir. Nurettin Topçu bu noktada da örnektir. 21 Nisan 1968 tarihinde kendisini tanıyıp, vefat tarihi olan 1975 yılına kadar Topçu'nun sohbetlerinde bulunan tarihçi Prof. Dr. Ali Birinci, bu evreyi “hayatının en güzel ve her fırsatta yad ettiği demleri” olarak zikrediyor. Alçakgönüllülüğü, sade ve samimi hâli; öyle ki evin girişinde ayaklarına terlik uzatması, annesinin hazırladığı çay tepsisini salondan alıp kendi eliyle dağıtması ders halkasındaki herkese örnek teşkil eder. “Çevresinden hep hizmet bekleyen sıradan bir insan yerine, çevresine hizmet eden ve pek az görünen veya daha doğru bir ifade ile hiç görünmeyen bir şahsiyet insan, büyük ve yüksek derecede çarpan tesiriyle tecessüm ediyordu.”

Güzel ahlak sadece ailede öğrenilmiyor. Dost meclislerimizden, sohbet ortamlarımıza, oturduğumuz kalktığımız her yer öğretiyor. Ancak bunun tam tersi bir başka durum da var. O da ahlaksız ve ahlaksızlığı tanımak. Ondandır bhaber olmamak!

Alev Alatlının en büyük tavsiyesidir: “Kötülüğün gözünün içine bak!” Tamahı, acımasızlığı, bireyciliği, şer güçleri, neyle karşı karşıya olduğumuzu öğrenmek için kötülüğün gözünün içine bak.”

BATI'NIN AİLE HAYATINI ALMADAN BATILILAŞMAYIZ...

Nurettin Topçu'nun “ahlak” yanında ikinci çalıştığı konu ise Batı taklitçiliği meselesidir. Topçu'ya göre Batılılaşma taraftarları iki gruba ayrılabilir: İlk grupta, Avrupa'dan sadece teknik ve makine almak gerektiğini söyleyenler; ikinci grupta ise, “ilk grubun düştüğü sosyoloji hatasına düşmeyen, insan ruhunun yamalı bohça olmadığını bilen aydınlar” yer alır. Bu aydınlara göre Batı'yı tekniği ve kültürü ile kabul etmek zorunludur.

Topçu'ya göre; “Batı'yı, onun edebiyatından, müziğinden, ahlakı ve aile hayatından ayırmak mümkün değildir. Tanzimatçılar ve sonradan onların hareket tarzını tekrarlayan inkılapçılar, millet hayatındaki gevşeyişin ve bugünkü perişanlığımızın sebebi bidirler. Evimize kabul ettiğimiz misafirin ayaklarını ve bedenini içeri alıp başını dışarıda bırakmayı düşünmek, gülünç bir şeydir. Garbın kafası, Garplı denilen şey; onun edebiyatı, musikisi, ahlakı ve aile hayatıdır ve bunları Garbın tekniğinden ayırmak kabil değildir.”

Bugün bu tartışmalar da geride kaldı. Batılılaştık!

Şimdi yeni bir çağda, küreselleşme rüzgârının içinde, batılı kültürel kodların, değerlerin sınıra edildiği, turbo kapitalizm evreninde Müslüman ahlakına sahip bir kimlik ve aile sahibi

olmanın imkânı üzerine daha çok düşünmemiz gerekiyor. Aile giderek küçülürken, güzel örnekler gençlerin, çocukların etrafında azalırken; sanal kahramanlar, sanal kötüler ve sanal iyilerle dolu bir dünyada, dokunulabilir, yaşanabilir bir İslam ahlakını yaşatmak zor ama mümkün diye düşünüyorum.

Ahlakın güzel davranışa dönüşebilmesi için bilgi kadar kalbin de beslenmesine ihtiyaç var. Nur yüzlü büyükler, iyi kalpli komşular, öfkesini yenmeyi başarmış ebeveynler, kötü sözden ar eden bireyler, kötülüğü değil iyiliği yayan dostlar... Aile terbiyesi ve insan sevgisinin özünü oluşturmuyor mu?

Çocuklarımızın başucundaki iyilik kumbaralarını eksik etmeyelim. Merhameti anlatmak için ciltler dolusu kelama gerek yok. Bir an, bir bakış, bir dokunuş, bir ah, bir gözyaşı, fedakârlık, sabır, özveri, mütevazılık yeterli. Annelerimizden sıkça duyduğumuz “La havle” sözünü ezber etmek bile yeterli.

Nurettin Topçu, “Kelimeler ruha vurulan çekiç darbeleri gibidir.” diyor. Güzel ahlak, rabbimizin sevdiği kelimelerin ruhu muza çekiç darbesiyle işlemesiyle ve bizden bir parça olmasıyla ancak mümkün. Bu çekiç darbesini yapabilecek tek kurum ise aile!

AİLEYİ GÜÇLENDİREN DEĞERLER

Kadir DİNÇ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

İnsanın fitratına yerleştirilen en temel tutkulardan biri, sevgiye ve huzura dayalı bir yuva kurma ihtiyacıdır. Bu yuva insanın kendi türünden yaratılmış eşini bularak yapacağı evlilikle kurulur. Kur'an-ı Kerim; *“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.”*¹ ayetiyle evliliği, eşler arasında yapılan akdin ötesine taşıyarak ilahi kudretin ve rahmetin tecelligâhı olarak sunmaktadır.

Evlilik hayatı, sevgiyle başlanan, merhametle yürünen ve güzel ahlâkla taçlanan bir sekinet ve huzur yolculuğudur. Bu yolculuğa *“Ey rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi gūnahtan sakınanlara önder kıl!”* duasıyla çıkılır.²

Sağlam bir evlilik, ailenin ve milletlerin geleceğini belirleyen temel yapı taşıdır. Toplumun bu temel yapısı sevgi, sabır, sadakat, nezaket ve merhamet gibi yüce değerlerle karılıp Kur'an ve Sūnnet rehberliğinde örüldüğünde iki cihan saadetine vesile olacaktır. Göz aydınlığı ve hanelerin huzur membaı olabilecek bir evliliği güçlendiren temel değerler şu şekilde sıralanabilir:

1 Rūm, 30/21.

2 Furkân, 25/74.

1. Sevgi

Evliliği güçlü kılan temel unsurlardan birisi eşlerin birbirine olan sevgisidir. Bu sevgi evliliğe ilk adımı atarken yaşanan duygularla sınırlı kalmamalı; bakış, dokunuş, paylaşım ve fedakarlıklarla işlenen, zamanla olgunlaşan ve her daim canlılığını sürdüren bir değere dönüşmelidir.

Hız. Peygamber'in kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevap, eşlerin birbirlerine olan sevgilerini söz ve davranışlarıyla izhar etmeleri gereğine işaret eder. Bir seferinde Hız. Aişe ile birlikte olduğu bir sırada kendisini yemeğe davet eden Farslı komşusuna Hız. Aişe'yi kastederek eşinin de davetli olup olmadığını sorar. Adam "Hayır" deyince, Resûlullah (sas) daveti kabul etmez. Üçüncü seferinde adam "Evet" deyince, Peygamber Efen-dimiz (sas) Âişe ile birlikte davete icabet etmiştir.³ Hız. Peygamber'in bu yaklaşımı hayatı sosyal ve duygusal olarak eşle birlikte müşterek yaşayabilmenin değerini ortaya koymaktadır.

Eşler sevgi temeli üzerine kurdukları aile saadetini dünya ve ukba mutluluğuna vesile kılmalı, dünyevi birtakım talep ve beklentilerle bu huzur ortamını hasara uğratmamalıdır. Allah Teâlâ bu tür durumlar karşısında takınılacak tutumla ilgili şöyle öğüt vermiştir: *"Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: "Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır."*⁴

Görüldüğü üzere Allah Teâlâ, dünyayı tercih edenlerle, ahiret nimetlerini arzulayanlar arasına belirgin bir çizgi koymuş; bunu da Resûlünün üzerinden örneklendirmiştir. Bu da gösteriyor ki, kalıcı huzur ve ilahi rıza ancak dünya nimetlerinden ziyade

3 Müslim, Eşribe, 140.

4 Ahzâb, 33/28-29.

ondan daha yüce bir gayenin peşinden gidilerek elde edilebilecektir.

2. Sadakat

Evliliğin en önemli sığınağı sadakattir. Sadakat sözün zihinle, eylemin düşünceyle uyumunu ifade eder. Sadakat, kalbe şüphe düşürmemek, duyguları zedelememek, birlikte sevinip birlikte üzülmeektir. Evliliği güçlendiren sadakat, zaman zaman yaşanabilecek farklı kırılmalarla sınansa da sevgi, tahammül ve dua ile pekiştirildiğinde ilişkilerde kopması güç bir bağ haline gelecektir.

Eşine sadık bir insan, aslında kendine sadıktır. Sadakat, gözlerin bakışında, sözlerin akışında, davranışların samimiyetinde velhasıl duruş ve tercihlerde tezahür eder. Çünkü sadakat, “Ben seni, iyilikte de kötülükte de seveceğim” diyen bir akdin imtihamıdır. Bazen sıcak bir selam, bazen tatlı bir tebessüm, bazen de “iyi ki sen benim eşimsin” diyerek sevgiyi iffetle muhafaza edebilmektir.

Hz. Safiyye ile Peygamber Efendimizin (sas) arasında geçen şu hadise, iffet aynasında sadakatin toplumsal yansımaları gözler önüne serer:

Hz. Safiyye (ra), Allah Resûlü'nün itikâfta bulunduğu mescide gelmişti. Bir süre görüştükten sonra Peygamber Efendimiz onu uğurlamak için mescidin dışına kadar yürüdü. Bu sırada ensardan iki sahâbi onları görünce hızla yürümeye başladı. Bunun üzerine Resûlullah (sas) onlara: “*Yavaş olun! Bu yanımdaki Safiyye bt. Huyey'dir.*” buyurdu. Sahâbiler şaşırarak: “Subhanallah! Ey Allah'ın Resûlü! Hakınızda kötü bir şey düşünmeyiz.” dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: “*Şeytan, insanın*

damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır. Ben de onun, kalplerinize şüphe düşürmesinden korktum.” buyurdu.⁵

Resûlullah'ın (sas), kendisi ve eşi hakkında başkalarının kalbinde en küçük bir şüphe oluşmaması için gösterdiği bu hassasiyet; güvene, muhabbete ve sadakate gölge düşürebilecek her türlü vesveseye karşı ne denli duyarlı olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Evlilikte sadakat insan hayatının en zor anlarında kendini belirginleştirir. İslam tarihinin en güçlü kadınlarından olan Hz. Hatice ve Hz. Hacer, eş olmanın iman ve sadakatle olan ilişkisini teslimiyetle ortaya koymuşlardır. İlki, Peygamber Efendimizin (sas) en sarsıldığı anda ona güven aşılayan bir eş; diğeri ise çölün ortasında Allah'a ve eşine duyduğu güvenle tarihe iz bırakan bir annedir. Bu iki örnek, evliliği ayakta tutan temel değerlerin başında güven, sabır, sadakat ve tevekkülün geldiğini bizlere açıkça göstermektedir.

Peygamber Efendimiz (sas) ilk vahyi aldığı Hira dönüşü yaşadıklarını anlatıp, “Ey Hatice, bana ne oluyor? Kendimden korktum” dediğinde, Hz. Hatice (ra) şu muhteşem sözlerle eşini teselli etmiştir: “Asla korkma! Allah seni asla utandırmaz. Çünkü sen akrabalık bağlarını gözetirsin, doğru sözlüsün, insanların yükünü alır, yoksullara yardım edersin. Misafire ikramda bulunur, hak yolunda olanlara destek olursun.”⁶

Hz. İbrahim (as) Hz. Hacer ve henüz bebek olan Hz. İsmail'i (as) ekin bitmez, kuş uçmaz, kervan geçmez bir vadi olan Mekke'ye bıraktığında Hz. Hacer eşine: “Ya İbrahim Bizi kime bırakıyorsun?” diye sorar, İbrahim (as): “Allah'a” deyince,

5 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), Bed'ül-Halk, 11; Müslim, Selâm, 9.

6 Buhârî, Bed'ül-Vahy, 1; Müslim, İman, 73.

Hz. Hacer: “O hâlde Allah’a razıyım.” diyerek teslimiyetini izhar eder.⁷

Hz. Hatice'nin Peygamber Efendimize (sas) “Allah seni asla utandırmaz.” derken, Hz. Hacer'in Hz. İbrahim'e “O hâlde Allah'ın emrine razıyım.” derken gösterdikleri sadakat ve teslimiyet evlilikte duygusal bağ yanında inançla yoğunlaşmış bir evlilik ruhunun da gerekli olduğunu göstermektedir. Çünkü eş olmak; paylaşmak, çare ve umut olmak demektir. Bugün her evlilikte aranması gereken, işte bu sarsılmaz iman, metanetli sabır ve karşılıksız sadakattir. Zira bu değerler yuvaları özlenen istikbale taşıyacaktır.

3. Sabır

Sabırlı olmak, anlayışlı davranmak evlilik bağını sarsılmaz bir kaleye dönüştüren değerlerin başında gelir. Hayatın normal akışı içerisinde zaman zaman yaşanabilecek sorunlar ve hoşlanılmayan durumlar karşısında eşlerin sabır zırhına bürünmeleri çözümün en önemli aracı olacaktır. Allah Teâlâ “... Onlarla (eşlerinize) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.” buyurarak ilahi bir yöntem sunmuştur.⁸

Evlilik gibi uzun bir yolculukta eşler arasında fikir ayrılıkları, davranış farklılıkları veya bireysel hoşnutsuzluklar yaşanabilir. İslam, bu tür durumlarda eşlere sabrı, anlayışı ve olumlu yönleri öne çıkarmayı teşvik eder. Hz. Peygamber'in (sas) “Mümin bir erkek, mümin bir kadından (eşinden) nefret etmesin. Onun bir huyunu beğenmezse, başka bir huyundan memnun olabilir.”⁹ tavsiyesi evlilikte mükemmellikten ziyade anlayışlı olmayı esas alan bir

7 Buhârî, Enbiyâ, 9.

8 Nisâ, 4/19.

9 Müslim, Radâ, 18.

bakış açısı vermektedir. Mesele, olumsuzluklara takılıp kalmak değil, güzellikleri fark edip onları büyütebilmektir.

Hız. Peygamber (sas) bu tavsiyeyi kendi hayatında modellemiştir. Bir seferinde eşlerinden birinin evinde iken diğer bir hanımı bir tabak yemek göndermişti. Ev sahibi hanım, hizmetçinin eline vurarak tabağı yere düşürüp kırmış, bunun üzerine Hız. Peygamber (sas) tabağın parçalarını toplayıp yemeği alarak ‘*Anneniz kışkandı.*’ demek suretiyle eşler arasındaki anlayış ve ilişki biçiminin zirvesini oluşturmuştur.”¹⁰

Benzer örnekler sahabe hayatında da görülmektedir. Bir adam, hanımının kötü huylarından şikâyet etmek üzere Hız. Ömer’in (ra) yanına gelip evinin kapısında durup onun dışarı çıkmasını beklemeye başladığı esnada içeriden Hız. Ömer’in hanımının, ona karşı yüksek sesle konuşup azarladığını, Hız. Ömer’in de susup hiçbir şekilde karşılık vermediğini görür. Adam bu duruma şahit olunca geri dönmeye karar verir ve kendi kendine şöyle der: “Eğer bu hal, böylesine sert mizaçlı ve güçlü karakterli, üstelik müminlerin emiri olan Hız. Ömer’in evinde böyleyse, benim halim nasıl olur?” Tam o sırada Hız. Ömer dışarı çıkar ve adamın kapıdan uzaklaştığını görür. Ona seslenerek: Ey adam! Ne istiyorsun, derdin nedir?” diye sorar. Adam der ki: “Ey müminlerin emiri! Hanımımın kötü huylarından, onun bana karşı gelişinden şikâyet etmek üzere sana gelmiştim. Fakat senin hanımının da sana karşı aynı şekilde davrandığını işitince geri döndüm. Kendi kendime dedim ki: ‘Eğer müminlerin emiri Hız. Ömer’in hali böyleyse, benim halim nasıl olacak?’” Bunun üzerine Hız. Ömer şöyle der: Ey kardeşim! Ben eşimin bu tavırlarını anlayışla karşılıyorum. Çünkü onun benim üzerimde bazı hakları vardır. O benim yemeğimi pişirir, ekmeğimi yapar, elbiseslerimi yıkar, çocuğumu emzirir. Bütün bunları gönüllü olarak

10 Buhârî, Nikâh, 108.

yapar. Üstelik beni haramdan da korur, gönlüm onunla sükûn bulur. Ben de bütün bunlar için onun bu tür tavırlarına sabrediyorum.” Adam der ki: “Ey müminlerin emiri! Benim hanımım da aynen böyledir.”¹¹

Aile büyükleri de bu konuda özellikle yeni evlenen gençlere örnek olmalı, gençlerin evliliklerini güçlendirmelerinde ayrıştırıcı değil birleştirici bir rol almalıdır. Bahusus kaynana kayınpeder ilişkilerinin seviyesi genç evlilerin yuvalarını tahkim etmede büyük öneme sahiptir. Bu noktada da Allah'ın Resûlü (sas) anne babalara rol model olmuştur.

Resûlullah (sas) kızı Hz. Fâtıma'nın evine geldiğinde damadı Hz. Ali'yi evde bulamaz. Kızına, “*Amcaoğlun nerede?*” diye sorar. Fâtıma, “Aramızda bir tartışma oldu. Bana kızdı ve evden çıktı, yanıma da uğramadı.” der. Bunun üzerine Resûlullah (sas) yanındaki kişiyi damadını aramaya gönderir. O kişi bakar ki Hz. Ali mescitte uzanmış, üzerindeki elbisesi kaymış, toza toprağa bulaşmış vaziyette yatıyor. Bunun üzerine Resûlullah (sas) mescide gelir, üzerindeki tozu toprağı bir taraftan silerken bir taraftan da “*Kalk ey toprağın babası!*” diyerek damadının koluna girip kızının yanına götürür.¹² Günümüzde büyüklerin sebep olduğu aile dramlarının ve dağılma sürecindeki evliliklerin toparlanmasında Resûlullah'ın bu örneğine, kullandığı dil ve davranış biçimine ne kadar çok ihtiyaç duyulduğu izahıtaan varestedir.

4. İstişare/Sohbet

Evlilik hayatında eşler arasında krize sebep olan zorlukların kolaylaştırılmasında, muhabbet ve sadakatin pekiştirilmesinde

11 Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *el-Kebâir*, nşr. Dârü'n-Nedve el-Cedîde, Beyrut, ts., 179.

12 Buhârî, Mesâcid, 25; Müslim, Fedâil, 38.

istişare ve sohbet merkezli iletişim ortamı önemli bir güce sahiptir. Böyle bir durumda kalplerin birbirine açılması, düşüncelerin paylaşılması, evlilikleri daha da tahkim edecektir.

Hudeybiye’de sahabeyi hayal kırıklığına uğratan ve Hz. Peygamber’i (sas) sıkıntıya sokan zorlu süreçte, Hz. Ümmü Seleme’nin (ra) sunduğu samimi tavsiye, istişarenin evlilikte ne denli sorun çözen bir anlam taşıdığını gözler önüne serer. Hudeybiye günü sahâbe-i kiram umre yapamamanın üzüntüsünü ve antlaşma maddelerinin zahiren aleyhlerine oluşunu içlerine sindirememişlerdi. Hz. Peygamber (sas) onlara “*Kalkın! Kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun!*” demesine ve bunu üç defa söylemesine rağmen hiçbirisi yerinden kalkmamıştı. Resûlullah (sas) bu durumu görünce, Ümmü Seleme’nin yanına gitti ve insanların hâlerinden ne kadar sıkıntı çektiğini eşine anlattı. Ümmü Seleme dedi ki:

“Ey Allah’ın Nebisi! Bu durumun çözülmesini istiyorsan dışarı çık. Sonra onlardan hiçbirisiyle tek kelime bile konuşmadan kurbanlık develerini kes ve berberini çağırarak saçını tıraş ettir.” Bunun üzerine Peygamber (sas) dışarı çıktı ve hiç kimseyle konuşmadan bu tavsiyeyi uyguladı, kurbanlıklarını kesti ve berberini çağırarak saçını tıraş ettirdi. Sahabiler bu manzarayı görünce kalkıp kurbanlarını kesmişler ve birbirlerinin saçlarını tıraş etmeye başlamışlardı.¹³

Allah Resûlü’nün (sas) Hudeybiye’de eşiyile yaptığı bu istişare krizin çözüm anahtarı olmuştur. Bu olay, evlilikte eşlerin birbirine sırdaş ve dert ortağı olmasının ne denli kıymetli olduğunu gösteren tarihî bir örnektir.

O hâlde evliliklerin daha güçlü olmasını sağlamak için kalplerin kaynaşmasını, fikirlerin olgunlaşmasını, pişmanlıkların

13 Buhârî, Şurût, 15; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 5/352.

azalmasını ve çözümlerin kolaylaşmasını sağlayan eşler arası sohbet ve istişareye ağırlık verilmeli, bu bereketli yöntemi sosyal medyanın baltalamasına fırsat tanınmamalıdır.

5. Nezaket

Nezaket evliliği güçlendiren en zarif değerlerdendir. Nezaket; sevginin dili, merhametin yüzü ve sadakatin sesidir. Hz. Peygamber'in (sas) hayatı, bu zarif değerlerin aile içindeki tezahürünün en güzel örnekleriyle doludur.

Nitekim bir gün Hz. Âişe (ra), Resûlullah'a (sas) kırılır. Onun bu halini fark eden Peygamber Efendimiz, tebessüm ederek şöyle der: *"Ey Âişe, ben senin benden razı olup olmadığını anlanm."* Hz. Âişe şaşırarak sorar: *"Nereden anlarsın?"* Resûlullah cevap verir: *"Razı olduğunda, 'Muhammed'in Rabbi hakkı için' dersin. Kızdığında ise 'İbrahim'in Rabbi hakkı için' dersin."* Hz. Âişe utanarak gültümser: *"Evet, vallahi ey Allah'ın Resûlü! Kırgın hâllerimde sadece ismini söylemiyorum, ama sana olan sevgimi asla bırakamıyorum."*¹⁴ Bu kısa diyalogda, hem rikkatle dokunmuş bir dikkat hem de kırgınlık anlarını onarma adına gösterilen büyük bir zarafet gizlidir.

Benzer bir durum, Hayber dönüşü sırasında yaşanır. Hz. Safiyye (ra) devesine binerken zorlanınca, Resûlullah (sas) hemen bir kumaşla eşine gerekli mahremiyeti sağlayıp devenin yanına çömelmiş ve eşinin basması için dizini yere koymuştur. Hz. Safiyye de onun dizine basarak devesine binmiştir.¹⁵

Bu onur veren davranış hem bir eşe gösterilen sevgiyi hem de Peygamberce bir inceliği ifade eder. Resûlullah'ın (sas) buradaki çömelmesi ve gerekli mahremiyeti sağlayıp Hz. Safiyye'nin, Onun dizine basarak deveye binmesi karşılıklı sevgi ve nezaketin

14 Buhârî, Nikâh, 108; Müslim, Fedâil, 13.

15 Buhârî, Büyü', 110.

adeta kendi ruhlarındaki selamlaşmasıdır. Resûlullah'ın (sas) eşine gösterdiği bu nezaket, bütün ailelere ve tüm ümmetine öğretici bir örnek olarak yansımıştır.

Eşler aralarında nezaketin varlığı ahlaki düzeyin yanında bir insanlık seviyesinin belirtisidir. Evlilikte nezaket; sevgiyle yoğrulmuş bir sabrı, güvenle beslenmiş bir sadakati ve merhametle şekillenmiş bir inceliği temsil eder. Hz. Peygamber'in hayatı ise bu anlayışın en fasih ifadesidir.

6. Mahremiyet

Mahremiyet, evliliğin gücünü koruyan bir kalkandır. Kur'an-ı Kerim, ailevi ve sosyal hayatta mahremiyetin önemini ortaya koyar. Şu ayet, bunun en dikkat çekici örneklerinden biridir:

*“Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahate çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir...”*¹⁶

Bu ayet aile hayatında mahremiyetin eğitilebilir ve öğrenilebilir bir değer olduğunu göstermektedir. Sabahın mahmurluğu, öğlenin yorgunluğu ve yatsının dinginliği, ev halkı arasında gözetilmesi gereken saygı, mesafe ve nezaketin vakitle kayıtlı göstergeleridir. Bu göstergeler sevginin duygusal ve ahlaki bir boyutla, edep ve haya ile yaşanması zaruretinin ikazıdır.

Mahremiyet sınırlarına riayet edilen bir evde konuşmak kadar susmak da bir iletişim biçimidir. Bu yönüyle mahremiyet, aile içi ilişkilerin görünmeyen ama en sağlam temellerinden birini oluşturur.

16 Nûr, 24/58.

Peygamber Efendimiz (sas), mahrem sırları yayan kimseleri kendilerini bekleyen kötü sona karşı şöyle uyarmıştır: “Kıyamet gününde Allah katında en kötü konumda olan kişi, eşiyle birlikte olduktan sonra onun (mahrem) sırlarını ifşa eden kimsedir.”¹⁷

Bu hadis, tüm müminlere evlilikte emanetin, sadakatin ve mahremiyetin ne denli önemli olduğunu öğretmektedir.

Teşhirciliğin moda haline geldiği, her şeyin herkesle paylaşıldığı, söylemle eylem arasındaki mesafenin bu denli açıldığı bir dünyada, mahremiyeti korumak asaletli bir duruşu simgeler. Bu onurlu duruş inancın cemiyet hayatına bakan bir yansıması, fitratın bir muhafazası ve evliliğin de yüz akı olacaktır.

Aile kurumunda mahremiyet, sırların kutsallığı, eşler arasındaki özel alanın dokunulmazlığı ve çocukların bireysel mahremiyetine duyulan saygıyı temsil eder. Bu yönüyle mahremiyet, bireysel ve toplumsal bir değer olarak karşımıza çıkar.

Mahremiyet bilinci aileye süreklilik ve mukavemet kazandırır. Çünkü bu bilincin toprağında haya ve edep duygusu kök salmıştır. Mahremiyet, aile içi ilişkilere düzey getiren ve samimiyeti koruyan bir teminattır. Bu bakımdan, mahremiyetin ihlali yalnızca bireysel bir kusur değil, aynı zamanda aile kurumunun bütünlüğünü ve sürekliliğini tehdit eden yapısal bir sorundur.

Modern hayatın ve popüler kültürün dayatmasıyla mahremiyet duygusunun örselenmesine, mahremiyet ihlalleri sebebiyle evlilik kurumunun yıkılmasına ve yuvaların dağılmasına müsaade edilmemelidir. Bu noktada toplumsal duyarlılık artırılmalı, gerçek hayatta helal olmayanın sanal âlemde de helal olmayacağı şuuru güçlendirilmeli, kişilerin ve ailenin kendi özelleri sosyal medyanın teşhir malzemesi yapılmamalı, göz, kulak, gönül ve beden mahremiyeti her zaman ve zeminde muhafaza edilmelidir.

17 Müslim, Nikâh, 21.

7. İbadet

Evlilik inançların, sorumlulukların ve hayatın anlamının da müşterek yaşandığı bir birlikteliktir. Bu birlikteliğin sürekliliği, maddi bağların ötesinde, manevi değerlerle de irtibatlıdır. Bu değerlerin başında evliliği içten besleyen ve güçlendiren ibadet gelmektedir. İbadet, eşler arasında manevi bir yakınlık kurar.

Nitekim Hz. Peygamber'in (sas) şu duası, evliliğin ibadetle nasıl yüce bir mertebeye taşındığını göstermektedir:

*“Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan ve hanımını da kaldıran, eğer kalkmazsa yüzüne su serpen erkeğe rahmet etsin! Allah, gece kalkıp namaz kılan ve kocasını da uyandıran, eğer kalkmazsa yüzüne su serpen kadına rahmet etsin!”*¹⁸

Gecenin sessizliğinde bir eşin diğerini namaza uyandırması hem Allah'a yönelişin hem de karşılıklı rahmetin bir tezahürüdür. Aynı zamanda bu özel hal, eşlerin birbirini ahirete de hazırlama sorumluluğunu gösterir. Gece ibadetine uyanmak, bir eşin diğerine olan sevgisinin sadece dünya ile sınırlı olmadığını; ebedi saadete ulaşmak için de birlikte bir çaba sarf edildiğini gösterir.

Hz. Âişe validemizin anlattığı şu hadise ise ibadetin evlilikteki inceliği ve karşılıklı anlayışı nasıl beslediğini anlatır: “Bir gece Resûlullah (sas) yanımda yatıyordu. Sonra, ‘Ey Âişe! Müsaade eder misin bu gece Rabbime ibadet edeyim?’ dedi. Ben de

18 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beirut: y.y., 1405/1985), 15/396; Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), “Tatavvu”, 306; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbni Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Beirut Lübnan: Risale yayınları, 1440), İkâmetü's-salât, 175.

‘Vallahi seninle olmayı severim, ama Rabbimin hoşnutluğunu da arzu ederim’ dedim.”¹⁹

Burada Hz. Peygamber’in (sas) ibadet için eşinden müsaade isteme nezaketi ve Hz. Âişe’nin cevabı, eş olmanın ruhsal bir dayanışma ve Allah’a giden yolda birlikte yürümenin önemini gösterir. Bu nedenle evlilik yolculuğuna çıkarken ahlak ve maneviyat unsuru tercih sebebi olmalıdır. Nitekim Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “*Kadın, dört şey için nikâh edilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı tercih et ki, elin bereket bulsun.*”²⁰

Bu hadis, evlilikte önceliğin ne olması gerektiğini açıklamaktadır. Kişinin maddi varlığı, soyu ve güzelliği zaman içinde değişebilir. Bunlara yüklenen anlamlar zaman tüneline değeri yitirebilir. Dinî duygu ve yaşam biçimi ise anın ve hayatın huzurunu temin eden en önemli tercihtir. Ailenin geleceği, istikrarı, istikameti ve bereketi bu tercihte kodlanmıştır. Unutulmamalıdır ki dünya bir metadan/faydalanmadan ibarettir. Dünyada sahip olunabilecek en büyük fayda iyi, salih bir eşe sahip olabilmektir.²¹

8. Sorumluluk

Evlilik ilahi emaneti bihakkın taşıma sorumluluğudur. Aile fertleri birbirlerine Allah’ın birer emaneti gözüyle bakmalıdır. Kur’an’ın “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...*”²² ayeti bu emanete sahip çıkmamanın açık çağrısıdır. Peygamber Efendimiz (sas), bu mesuliyeti şu hadisiyle somutlaştırır:

19 İbn Hibbân, *Sahih*, 7/722.

20 Buhârî, Nikâh, 16; Müslim, Radâ’, 15.

21 Müslim, Radâ’, 17; Nesâî, Nikâh, 15.

22 Tahrîm, 66/6.

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz götüğünüzden sorumlusunuz. Emir (yönetici) bir çobandır; o da (yönettiği kimselerden) sorumludur. Erkek, ailesinin (ev halkının) çobanıdır; o da onlardan sorumludur. Kadın da kocasının evi ve çocukları üzerinde bir çobandır; o da onlardan sorumludur. O hâlde hepiniz çobansınız ve hepiniz götüğünüzden sorumlusunuz.”²³

Hadis, evlilikte emanet bilincine dayalı bir rol taksimi yapar. Erkek bir çoban gibi ailesini koruyup gözetmekle, kadın ise bir sığınak gibi yuvayı sarıp sarmalamakla görevlidir. Bu görevler adalet, şefkat ve sadakatle yerine getirilmelidir. Evlilik karşılıklı hak ve yükümlülükler üzerine kurulu bir ahitleşmedir. Hak ve yükümlülük açısından erkek bir derece daha farklı olsa da bunlar karı-koca için bağlayıcıdır.²⁴ Adil ve dengeli bir yaklaşımla hareket edildiğinde bu hak ve sorumluluklar bir taraftan evlilikte denge kurarken, diğer yandan da evliliğe ömür katar.

Hz. Peygamber (sas) kadınlara karşı sorumluluğun yerine getirilmesinde hassasiyet gösterilmesi gerektiğini şöyle temellendirir:

“Kadınlar konusunda Allah’tan sakının! Çünkü siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve namuslarını nikâh akdiyle helal kıldınız...”²⁵

Bu hadis, evliliği bir sözleşmeden öte, Allah’a verilen bir söz ve Allah adına yüklenilmiş bir emanet olarak tanımlar. Sorumluluk, işte bu emanet bilinciyle başlar. Emanete sadakat; hem eşler arasındaki bağı kuvvetlendirir hem de Allah’ın rızasını celbeder.

Erkeğin hanımına karşı sergilediği davranış biçimi bir ahlak ve iman kıstasıdır. Hz. Peygamber (sas): “Müminlerin iman

23 Buhâri, Nikâh, 89; Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *el-Câmi‘u'l-kebir Sünen-i Tirmizî*, ed. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Cihâd”, 27.

24 Bakara, 2/228.

25 Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, 8/269; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/481.

bakımından en kâmil olanı, ahlakı en güzel olanıdır. Sizin en hayırlılarınız, kadınlarına karşı en hayırlı olanlarınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızım."²⁶ buyurmak suretiyle iman ve ahlak dengesini eşler arasındaki uyum ve ahenge bağlamıştır.

Eşler, haklarını savunmadan önce birbirlerinin hakkını gözetmeyi öğrendiğinde, evlilik emanetini taşımak kolaylaşır. Erkeğe verilen kavvâm sıfatı, maddi manevi sorumluluk demektir. Kadın, Allah'ın emaneti olarak kalpte ve davranışlarda taşınır. Bu bilinçle yaşanan bir evlilikte, sorumluluklar nefsin değil, vicdanın sesiyle yerine getirilir.

Ailedeki sorumlulukların yerine getirilmesinde meydana gelecek ihmaller ebeveyn için ömürlük sancı, dünyevi sıkıntı ve uhrevi vebal olarak dönecektir. Zira aile, kişinin en önemli kulluk sınavlarından biridir. Bu sınav, emaneti sırtlanmak, sorumluluğu kavramak, örnek olmak, rehberlik etmek, yön vermek, şefkatle kucaklamak ve dua etmekle başarıya ulaşacaktır.

9. Vefa

Evlilik gibi ömürlük bir yolculukta vefa, eşler arasındaki bağın hem vicdani hem de ahlâkî teminatıdır. Evlilikte vefa eşlerin birlikte yaşayıp birlikte yaşlanırken oluşturdukları hatıraların, geçen zamana ve zamanın hafızasına yüklenen anı ve anlamların sadakatle sahiplenilmesidir.

Bu yüksek duygu Allah Resûlü'nün vefatından yıllar sonra Hz. Hatice'yi hürmet ve muhabbetle yâd etmesinde görülür. Hz. Aişe (ra) şöyle der: "Nebî (sas) Hatice'yi andığında onu çok över, güzel övgülerde bulunurdu. Bir gün kıskanarak şöyle dedim: 'Hatice'yi ne çok anıyorsun! O, yanakları çökmüş bir kadındı! Allah sana onun yerine ondan daha hayırlısını verdi.' Bunun üzerine Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: 'Hayır! Allah bana ondan

26 Tirmizî, Menâkıb, 63; Radâ', 11; İbn Mâce, Nikâh, 50.

daha hayırlısını vermedi. O, insanlar inkâr ederken bana iman etti. İnsanlar beni yalanlarken o beni tasdik etti. İnsanlar beni mallarından mahrum bırakırken o malıyla bana destek oldu. Allah Teâlâ bana ondan çocuk nasip etti; oysa diğer kadınlardan bana çocuk vermedi.”²⁷

Bu sözler, bir eşe, bir hayata, bir yol ve mücadele arkadaşı-na duyulan şükran ve minnet duygusunun ifadesidir. Eşe vefa, Resûlullah'ın gönlünde öyle yer etmişti ki, Hatice'nin dostlarına dahi hürmetle muamelede bulunurdu.

Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığına göre evlerine gelen yaşlı bir kadına Resûlullah özel bir ilgi ve ihtimam göstererek hâlini hatırını sormuştur. Kadın gittikten sonra Hz. Aişe'nin Resûlullah'a (sas), “Ey Allah'ın Resûlü, bu yaşlı kadına böyle ilgi göstermenize şaşırdım.” demesi üzerine Resûlullah (sas): “Ey Âişe! Bu kadın, Hatice zamanında bize gelir giderdi. Vefakârlık imandandır.”²⁸ buyurmuştur.

Anlatılanlar vefanın yalnızca hayatta olanlara gösterilen bir sadakat olmadığını hatırlatmaktadır. Bu yönüyle Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma'nın vefatı üzerine dile getirdiği sözler, eşine duyduğu sevgi ve bağlılığın vefa yankısı gibidir: Hz. Ali (ra), vefat eden eşi Fâtıma'yı (ra) defnetmek üzere gittiğinde, Allah Resûlü'nün (sas) kabrinin başında durarak şöyle der: “Ey efendim, ey Allah'ın Resûlü! Sana selam olsun... Senin sevgili kızının ayrılığı karşısında sabrım azaldı, dayanma gücüm zayıfladı. Ancak, ey Allah'ın Resûlü, seni kaybeden birine, senden sonra başa gelen her kayıp hafif kalır. Senin kabre konulduğun o gün, seni bizzat

27 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/356.

28 Ebû Bekir Ahmed b. el- Huseyn el-Beyhakî (thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl), *Şüabü'l-îmân* (Beyrut Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 6/517 (No:9120); Ebû Abdullah Muhammed b Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, ed. Adil Mürşid vd. (Beyrut: Dârü'r-Risâle el-Âlemiyye, 2018), 1/239.

kendi ellerimle kabre indirdim. Ruhun, benim göğsümle boğazım arasından çıkıp gitti... Şimdi de eşimi Rabbime uğurladım. Artık gecelerim uykusuz, hüznüm ise sonsuzdur. Bu hâl böylece sürüp gidecek; ta ki Allah, beni de senin bulunduğun yurda alana dek..."²⁹

Bütün bu örnekler şunu ifade etmektedir ki, evliliğin ömür-de ve gönülde bıraktığı vefa izlerine sadakat gösterilmesi gerekir. Vefa, imanın bir parçası olarak eşler arasındaki sevgi bağı, yaşarken de ölümden sonra da diri tutan yüce bir erdemdir.

10. Çocuk

İslam'da nikâh akdiyle kurulan aile, o akdin en kıymetli meyvesi olan çocukla güç, anlam ve devamlılık kazanır. Evlilik birliğini ruhen ve bedenen pekiştiren çocuk, Allah tarafından anne-babaya emanet edilen sevinç kaynağı, evde yayılan cennet kokusu, neslin ve değerlerin sürekliliğini sağlayan eşsiz bir nimettir.

Kur'an-ı Kerim, çocukları, ailenin dünya hayatındaki zenginliği ve manevi hayatının bir süsü olarak tanımlar. "*Mallar ve çocuklar, dünya hayatının süsüdür...*"³⁰ ayeti, evladın aile hayatında oluşturduğu sevinç ve umudu gösterir. Bu bağlamda çocuk, evliliğe duygusal bir derinlik, dünyevi bir esenlik, uhrevî bir zenginlik katar. Salih bir evlat, aile için hem bu dünyada bir sevinç kaynağı hem de ebedî hayatı aydınlatacak umut ışığıdır. Çocuk kökleri ailede, meyveleri ahirette olan bir maneviyat ağacıdır. Çocuk aileye bir yük değil ebeveynin kapanmayan amel defteri, tükenmeyen rahmet hazinesidir.³¹

29 Muhammed Meteveli eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî: el-Havâtır* (Kahire: Matbaat Ahbârü'l-Yevm, 1997), 19/11832.

30 Kehf, 18/46.

31 Müslim, Vasiyyet, 14.

Maddeler halinde açıklanan değerlere sahip çıktığında evlilikler daha güçlü olacak, millet mefkuresi dünya sahnesinde ilelebet kalmaya devam edecektir. Güncel durum itibariyle aile kurumu sancılı süreç geçirmektedir. 2024 yılı resmi verilerine göre evlenen çiftlerin sayısı 568 bin 395 iken boşanan çiftlerin sayısı 187 bin 343 olmuştur. Evlenme oranı binde 6,65; boşanma oranı da binde 2,19 olarak gerçekleşmiştir.³² Bu veriler başta aile büyükleri olmak üzere sorumluluk sahibi her kişi ve kurumun acil tedbir almasını zorun kılmaktadır. Bu tedbirlerin başında da soruna Müslüman bilinci ve nebevi yöntemle yaklaşmak, Kur'an ve sünnet ekseninde çözümler üretmek gelmektedir.

Netice itibariyle sevgiyle yeşeren, sadakatle büyüyen, sabırla yürünen evlilik; istişareyle bereketlenir, nezaketle süslenir, mahremiyetle güçlenir. İbadetle yükselen, sorumlulukla pekişen evlilik, vefa ile köklenip çocukla serpilip dal budak salar.

32 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024>

DEĞİŞEN DÜNYADA ANNE-BABA OLMAK

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

2025 yılı, Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı kararı ile “Aile Yılı” olarak kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasında Türkiye’de aile odaklı demografik göstergelerin etkisi olduğu kadar aileyi korumaya ve sürdürmeye yönelik anlayışın da etkisi olmuştur.

Avrupa’da Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’nin toplumu yapısal olarak dönüştürdüğü on dokuzuncu yüzyıl başlarında yaşanan dönüşümün aileye zarar vereceği ile ilgili endişeler güçlü bir şekilde dile getirilmiştir. Özellikle Fransa’da muhafazakârlar, toplumda geleneği reddederek radikal dönüşümü talep edenler karşısında geçmişin ve geleneğin birikiminin önemine vurgu yapmışlardır. Onlara göre geleneği sürdüren kurumların korunması, toplumun birliğini, bütünlüğünü ve dayanışmasının da korunması anlamına gelmiştir. Burada muhafazakârların hassasiyetleri özellikle iki kurum üzerinde; din ve aile kurumlarında yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların yaşandığı dönem, aynı zamanda insanlık tarihinde üretim ilişkilerinin ciddi bir şekilde değiştiği, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin ürettiği problemlerin toplumu ve bireyler arası ilişkileri alt üst ettiği bir geçiş dönemi olarak dikkat çekmiştir. Toplumsal hayatın hızlanan değişiminden geleneğe göre şekillenmiş toplumsal kurumların nasıl etkileneceği önemli bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemi pek çok alanda belirsizliklerin hâkim olduğu kaotik bir

dönem olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye’de ve dünyada aile kurumuna dair yakın zamanda yaşanan tartışmalar, değişen ve hızlanan toplumsal hayata bağlı yeni belirsizlik ortamında şekillenmiştir. Değişimin yoğunlaştığı ve öngörülerini belirsiz hale getirdiği dönemlerde geleceğe dair korku duymak doğal bir durum olarak kabul edilebilir.

Aile, son birkaç yüzyılda Türkiye’de ve dünyada önemli değişimler geçirmiştir. Toplumların büyük yapısal değişimler yaşamalarına bağlı olarak toplumsal kurumlar da yeniden şekillenirler. Genelde sosyal bilimciler, ailenin insanlık tarihindeki ilk sosyal birliktelik olduğunu kabul etmişlerdir ki İslam da bütün insanlığın hikâyesinin Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın kurduğu aile ile başladığını kabul etmektedir. Köylerin ailelere bağlı akrabalık ilişkilerinin yoğunlaştığı birimler olduğu ve köylerin tarım ve hayvancılığa bağlı fazla ürünlerinin ticari dolaşımının tarım toplumlarında şehirleri ortaya çıkardığı genelde kabul edilir. Aile, köyde ve şehirde farklı şekillerde kurumsallaşsa bile tarıma dayalı toplum yapısının hâkim olduğu dönemlerde insanlar arası ilişkileri belirleyen en önemli kurumların başında gelmiştir. Böyle bir toplum yapısında, köyde ya da şehirde, ebeveynler sosyalleşme sürecinde çocuklara bilgi, beceri, değer ve tecrübe aktarımının kaynağıdır. Öyle ki tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir köy ailesinde çocuğun biyolojik gelişimini tamamlamasının ardından küçük yaşlarda çalışma hayatına dâhil olması ve şehirde tüccar ya da zanaatkâr bir babanın oğlunun da aynı işi küçük yaşlardan itibaren çırak olarak öğrenmesi ve daha sonra sahiplenmesi genel bir duruma işaret eder. Modernleşmenin ailede ebeveyn ile çocuklar arasındaki ilişkiyi değiştirdiği ve ailede aktarılan bilgi, beceri, değer ve tecrübeleri başka kurum ve kuruluşlara aktardığı iddia edilmiştir. Zorunlu eğitime bağlı olarak meslek ve statü edinmenin, çalışma hayatına bağlı olarak kadın ve erkeğin ev ile ilişkisinin farklılaşması, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin

değişmesine sebep olmuştur. Örneğin zorunlu eğitimin küçük yaşlardan itibaren başlaması ve zamanla zorunluluk süresinin uzaması, çocuğun gündelik hayatında aile ile geçirdiği vaktin kısalmasına sebep olmuştur. Bazen aile içi ve dışında aktarılan değerlerin ve inançların birbirleriyle çeliştiği ve hatta çatıştığı durumlar da ortaya çıkabilmiştir.¹

Ailede ebeveynliğin değişimi, ilk olarak kadın ve erkeğin rollerinde yaşanan değişimle ilişkilidir. Bu değişim, ailede annelik ve babalık rollerinin değişimin yanında çocukların konumunun ve onlara atfedilen değerlerin de değişmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bütün bu değişim dinamiklerinin birbirine bağlı ve birbirini üreten yönleri bulunmaktadır. Tarım toplumlarında özellikle göçebelik ve köy hayatında kadın ile erkek arasındaki iş bölümünde kadının da tarım ve hayvancılığa erkek kadar katkıda bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca kadın ev içindeki işler ve çocuklarla daha fazla ilgilenmek durumundadır. Kentleşme, kadının sosyal statüsünün değişiminde önemli değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Erkeğin daha çok kamusal alanda ve üretimde yer aldığı, kadının daha çok mahalle sınırlarında evde ev işleri ve çocuklarla daha çok vakit geçirdiği “ev hanımlığı” modeli, tarım toplumlarında ve geleneksel şehir modelinde var olmuştur. Öyle ki özellikle İslam şehirlerinde ev ve mahallenin mimarisi bile kadın mahremiyeti gözetilerek oluşturulmuştur. Modernleşme, kadının geleneksel hayat tarzında değişime sebep olduğu gibi köylerden şehirlere yaşanan göç, yeni çalışma pratikleri de kadın ile erkek rollerini değiştirmiştir. Eğitim imkânlarından erkekler kadar kadınlar da faydalanmaya başlamıştır. Eğitimli ve iş sahibi kadınların evlendiklerinde ev içinde geleneksel rollerini sürdürmeleri özelde ve kamusalda farklı rollerin karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Özellikle okullaşmanın ve kamusal

1 Orlando Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*, (London: Penguin Books, 2007), 47.

alandaki iş ve statü sahibi olmanın en önemli sonuçlarından biri de hane halkı sayısının düşmesidir. Bu değişim, doğurganlık hızının ve sahip olunan çocuk sayısının düşmesine ve ilk annelik yaşının yükselmesine sebep olmaktadır. Çok çocuk sahibi olmak ebeveyni değiştireceği gibi çok kardeş sahibi olarak bir ailede yetişmek de çocukluğu değiştirecektir. Aynı anda çalışan, evliliği devam eden ve çocuk sahibi olan bir kadının anneliği, geleneksel annelikten sosyolojik açıdan ciddi bir farklılaşmaya işaret eder. Bu tespit, elbette örnek verilen annenin iyi bir anne olup olmasının ötesinde sosyal gerçeklik bağlamında karşılığı olan bir tespittir. Sosyal zaman ve mekân bölünmüşlüğü'nün artması, karı ile kocanın ve anne ile çocuğun birlikteliğini değiştirmektedir. Dolayısıyla aile içinde roller farklılaşmaktadır.

Bilgi sosyolojisi açısından aile, sosyalleşmenin başladığı ve sosyal gerçekliğin bilgi birikiminin çocuğa aktarıldığı ilk kurumdur. Okulun zorunlu tutulması ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, toplumlarda bilgi aktarımında ailenin merkezi rolünün tamamen yok olmasına sebep olmuştur. Elbette kitle eğitimi ve özellikle kitle iletişimi yoluyla yayılan enformasyonun ne kadar bilgi olup olmadığı tartışmalıdır. Bu değişim, aile içinde anne ve babanın aynı zamanda bilgi otoritesi olmalarına dayanan konumu etkilemiştir. Enformasyonun hem artması hem de çok daha hızlı bir şekilde yayılması, bilgi ve değerlerin ilk aktarıldığı kurum olarak ailenin yanında pek çok farklı kaynağın ebeveynlere ve çocuklara etki etmesine sebep olmuştur. Geleneksel toplumlarda yaşlıların aynı zamanda geçmişin birikim ve tecrübesini aktaran bilgi otoriteleri olmaları ve geleneksel aile yapısında büyükanne ve büyükbabanın sosyalleşme süreçlerine yoğun bir şekilde katılmaları, zamanla önemli ölçüde değişmiştir. Çekirdek ailenin Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde aileyi yalıtılmış bir kurum hâline dönüştürmesi ve ardından yalıtılmış ailede yeni

aile biçimlerinin yanında doğrudan kurumun çözülmesi şeklinde tecrübelerin yaşanması, bu sürekliliğin kırılmasıyla yakından ilişkilidir. Ebeveyn, belli konularda bilgi kaynağı olmaya devam etse de bugün çocukların çok daha fazla enformasyona ulaşma imkânları bulunmaktadır.

Geleneksel tarım toplumlarında ailelerin erkek egemenliğinde ataerkil tarzda kurulduğu ve bu şekilde kurumlaştığı iddia edilmiştir. Bütünüyle genelleme yapmak mümkün değilse de bu iddianın dünyanın pek çok yerinde karşılığı olduğunu söylemek mümkündür. Kadının otoritesini kabul eden anaerkil aile tiplerinin yanı sıra kadın ve erkeğin görece daha dengeli otorite kurduğu örnekler de olmuştur. Tarım toplumlarında erkek egemenliğine dayanan karı ile koca ve baba ile çocuk arasındaki ilişkinin modernleşme ile farklılaştığı iddia edilmiştir. Kadın ile erkeğin eşitliği bağlamında yapılan tartışmalar ve siyasi mücadele bir yönüyle çekirdek aile yapılarının şekillenmesine etki etmiştir. Modern dönemde kadın ve erkeğin çalıştığı, bir ya da iki çocuk sahibi oldukları bir aile örneğinde kadın ile erkek rollerinde ve buna bağlı olarak ebeveynlikte ister istemez değişim yaşanması beklenebilir bir durumdur. Bu sosyolojik değişim, kadını ve erkeği yeni bir karı-koca ve anne-baba rolü gerçekleştirmeye sevk edebilir. Bu değişimin sorunlar üretebilmesi mümkündür. Nitekim ev içi işler ve çocuk bakımı konularında kadınların bu işlere ayırdığı vakit erkeklerden çok daha fazladır.² Burada geleneksel rollerin devam etme eğiliminin yanında anne ile çocuklar arasında daha yakın kurulan duygusal bağların da etkisi bulunmaktadır. Ancak aile olmanın mahremiyetle ilişkisi hatırlanır da mahremiyet korunabilirse kendi gerçekliğinde ideal örnekler de oluşturulabilir. Ayrıca böyle bir değişim karşısında kadının ve

2 Ali Bayer, "Modernleşme Sürecinde Aile: Değişen Annelik ve Babalık", *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Yaz-2020), 48.

erkeğin birlikte değişimi kendi gerçekliğinde yorumlayabilmeleri de son derece önemlidir.

Yakın dönemde yaşanan ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkiyi en çok etkileyen olaylardan biri de dijitalleşmedir. Dijitalleşme etrafında devam eden tartışmalar, Sanayi Devrimi sonrasındaki kaotik duruma benzer şekilde geleceğe dair belirsizlikler üretmektedir. Bütün bunlar kolay bir şekilde korku ve kaygı üretilmesine ve distopik kurgular yapılmasına sebep olmaktadır. Dijitalleşmenin dünya çapında yaygınlaşmasının toplumlara çeşitli etkileri olmaktadır. Özellikle dijitalleşme sürecinin içinde doğan ve bu yaşanan değişimi kendiliğinden bir süreç olarak tecrübe eden çocuklar ve gençler için durum, yetişkinlerle kıyaslandığında daha farklıdır. Enformasyon odaklı bir gelişme olarak da kabul edilebilecek olan bu süreç, çocukların ve gençlerin daha fazla bağımlı hale gelmesine, görünürlüğe daha fazla değer atfedilmesine ve tüketici tutum ve davranışların artışına dünya genelinde etki etmektedir. Sosyal medya platformları üzerinden ebeveyn ve çocuk ilişkisinin nasıl kurulması gerektiğine dair binlerce içerik üretilmektedir. Bu çeşitlilik, geleneksel toplumların sabiteler üzerine inşa edilen değer ve normlarından farklı olarak geçiciliğe ve çeşitliliğe dayanmaktadır. Ayrıca sunulan içeriklerin ne kadar gerçek ve doğal olduğu ne kadar kurgu olduğu da bir başka meseledir. Dijital çağda aile olmaya bağlı olarak anne ve baba olmak, çocuk yetiştirmek, mevcut sanal yeni durumu göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Sosyal psikolog Philip Zimbardo, dijitalleşmenin özellikle erkeklik rolleri üzerinde olumsuz etkilerinin daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir. Erkeklerde bağımlılıkların artışı, dikkat eksikliği gibi fazla uyarana muhatap olmaktan kaynaklı yeni hastalıklar, okul, çalışma ve aile hayatında başarısızlıklar, dijitalleşme ile daha çok dikkat çeker hale gelmiştir.³ Bu

3 Philip G. Zimbardo, Nikita D. Coulombe, *Bitik Erkekler*, çev. Tolga Yalur (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017).

durumda geleneksel erkeklik rollerinin değişmesinin ve hatta çözümlenmesinin de sosyal psikolojik etkileri olduğu söylenebilir.

Bugün aile sosyolojisi alanında yeni aile tipleri ve ebeveyn rolleri tartışılmaktadır. Hatta ailenin birey özgürlüğü için ortadan kaldırılması gerektiğine dair aşırı iddialar da dile getirilmektedir. Bu tartışmalar karşısında ailenin her şeye rağmen dünya genelinde önemli bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü de bir başka gerçektir. Ancak Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde evlenme, boşanma ve evlilik dışı çocuk sahibi olma oranları, ailenin yaşadığı dönüşüm açısından oldukça dikkat çekicidir. Refah toplumlarında ailenin yapısal dönüşümünde ailenin çözüldüğüne işaret eden örnekler de çoktur. Nüfusun yaşlanması ve çocuk nüfusunun azalması da önüne geçilemeyen olgulardır.

Modernleşme ile başlayan değişimin baba otoritesi odağında kurulan ebeveyn ile çocuk ilişkilerini değiştirdiği ve aileyi demokratikleştirdiği tartışmalı bir konudur. Hatta kadının ailede ve toplumda değişen konumu yanında çocuk sayısının azalmasının da demokratikleşmeye katkıda bulunduğu iddia edilmiştir. Kız ve erkek çocukları arasında ayırım yapmama, her ikisine de eşit imkânlar sunma gibi anlayış ve pratik eğilimlerinin demokratik ailede ebeveyn ve çocuklar arası ilişkiyi daha dengeli bir şekilde düzenlediği de bu iddialara dâhil edilebilir. İtaat, otorite, baskı ve disiplin gibi tutum ve davranışlara kaynaklık eden kavramlar karşısına uzlaşma, ortak karar alma ve bireysel özgürlüğe daha fazla vurgu yapılmaktadır. Buradaki geçiş gerçekten bütünüyle ideal bir aile tipini ortaya koyup koymadığı tartışmalı bir konudur. Anne ve babanın değişen ebeveynlik rolleri, bazı ailelerde çocuk merkezli aile tiplerinin oluştuğu görülmektedir. Hatta otoritenin çocuklara geçtiği bir rol değişikliğinden bile bahsedilebilir. İnsani ilişkilere dair sınırların kaybolduğu, her istediğini elde etmiş hazzı bir bireyselliği destekleme eğilimi, sadece aileler için değil toplum için de büyük risklere sebep olabilir.

Yakın dönemde dünyada ve Türkiye’de aile kurumunun bütünüyle çözüleceğini ve çökeceğini söylemek aşırı bir iddia olacaktır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2003 yılından beri düzenli olarak her yıl yapılan Türkiye Yaşam Memnuniyet Araştırması sonuçlarına göre bireylerin mutluluk kaynağı olarak ailelerini gördükleri dikkat çekmektedir. Son yapılan 2024 yılı araştırmasına göre bütün ailesini mutluluk kaynağı olarak görenlerin oranı %72,9’dur. İlginç bir şekilde 2021 ve 2022 yıllarındaki araştırmalarda %67,6 olan bu oranın 2023 ve 2024 yıllarında yeniden düzenli bir şekilde yükseldiği görülmektedir.⁴ Türkiye’de yapılan başka araştırmalarda da aile, huzur ve mutluluk kaynağı olarak görülmekte ve aileye büyük değer atfedilmektedir.⁵ Hane halkı sayısının, kaba evlenme ve doğurganlık hızının azaldığı, kaba boşanma hızının arttığına dair göstergeler, bazı eğilimleri yansıtmaları açısından öngörülerde bulunmaya imkân sağlayabilir. Buna karşılık verilerin ve göstergelerin yorumlanması, rakamların ötesine geçmeyi gerektirir. Bu göstergeler, aileye atfedilen anlam, önem ve değerın ötesinde sosyal, ekonomik, kültürel başka sosyal değişimlerle de doğrudan ilgilidir. Bu nedenle çok yönlü anlaşılmasını gerekmektedir.

4 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Yaşam Memnuniyeti Araştırması* (2024).

5 Yadigar Aluş-Suzan Selçukkaya, “Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015), 169; Mahmut Hakkı Akın, “Türkiye’de Aileyi Anlamaya Bir Katkı: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Yeni Türkiye* 31/141 (Ocak-Şubat 2025-Aile Özel Sayısı), 218-229.

Kaynakça

Akın, Mahmut Hakkı. “Türkiye’de Aileyi Anlamaya Bir Katkı: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Yeni Türkiye* 31/141 (Ocak-Şubat 2025-Aile Özel Sayısı), 218-229.

Aluş, Yadigar-Selçukkaya, Suzan. “Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2, (2015)151-175.

Bayer, Ali. “Modernleşme Sürecinde Aile: Değişen Annelik ve Babalık”, *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Yaz-2020), 35-60.

Figes, Orlando. *The Whisperers: Private Life in Stalin’s Russia*. London: Penguin Books, 2007.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Yaşam Memnuniyeti Araştırması* (2024). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2024-53785#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20%49%2C6,a-zalarak%20%49%2C6%20oldu>.

Zimbardo Philip G.- Coulombe, Nikita D. *Bitik Erkekler*, çev. Tolga Yalur, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

BEN'İ BÜYÜTEN, YAŞATAN, GELİŞTİREN AİLE

Eminhan SUNA

Psikolojik Danışman, Diyanet İşleri Başkanlığı

Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR

Sosyal Bilimler Üniversitesi, Psikoloji Bölüm Başkanı

İç sesin ilk mimarı: Aile

İnsanoğlunun bebeklikte kendini bildiği ilk andan itibaren onu meşgul eden en önemli soru “Ben kimim?” sorusudur. Yani “Sevilen biri miyim?”, “Güçlü müyüm?” “Neler yapabilirim?” “İyi miyim?” yoksa “Kötü müyüm?” İnsan bu soruların cevaplarını da ilk ve en yoğun içinde doğduğu aile içinde arar ve bulur. İçinde yetiştiğimiz aileye ve aldığımız tepkilere göre de “Ben kimim?” sorusunu kendimize yönelttiğimizde bulduğumuz cevaplar her birimiz için farklılaşır. Bu farklılaşmalara rağmen genel olarak insanın bu sorulara verdiği cevaplar olumlu ise psikolojik anlamda sağlıklı olmaya daha yakındır. İnsanların çoğu bu “Ben kimim?” sorusuna olumlu yanıtlar verme eğilimindedir. Örneğin kendimizi dürüst, içten, zeki, başarılı, yeterli, diğer insanlar tarafından sevilen, iyi niyetli, hoş sohbet, esprili olarak tanımlayabiliriz. Diğer taraftan olumlu gördüğümüz diğer toplumsal rollerimizle ilgili soruları da örneğin dini kimlik (Müslüman’ım vb.), meslek (mühendisim, öğretmenim), akrabalık rolleri (anneyim, ablayım, kardeşim

vb.), vatandaşlık gibi çeşitli alanlardaki tanımlarımızla birlikte yanıtlayabiliriz. Bu yanıtın hangisi olacağı o rollerin bizim için göreceli olarak önemi veya değerine göre değişebilir.

Elbette bu sorulara olumsuz yanıtlar da verilebilir. Kimi insanlar kendini yetersiz, başarsız, itici, işe yaramaz gibi olumsuz ifadelerle tanımlayabilir. Aynı şekilde toplumsal rolleri için de “Kötü bir doktorum”, “Yetersiz bir anneyim”, “Yetersiz bir müminim” ya da “Başarsız bir öğretmenim” gibi tanımlamalar yapılabilir. Bu sorulara verilen yanıtlar, kişinin benlik algısını (veya kendilik algısını) oluşturur. Bunu bir tür gözlük filtresine benzetebiliriz. Tıpkı gözlük filtresinin rengi ve netliği gibi özelliklerinin dünyayı nasıl gördüğümüzü etkilemesi gibi “Ben kimim?” sorusuna verdiğimiz yanıtlar da hayatı, insanları ve olayları nasıl anlamlandırdığımızı belirler. Bu nedenle bu soru sadece kendimizi değil dış dünyayı ve diğer insanları nasıl gördüğümüzü de etkiler. Diğer bir deyişle; “Ben kimim?”, “Sen kimsin?” ve “Dünya nasıl bir yer?” sorularının cevaplarını içeren temel inanç kalıplarımızı (şemalarımızı) oluşturur. Bu kalıplar basit birer tanımlamanın ötesinde, kişinin nasıl bir hayat sürdürdüğüne ve psikolojik olarak nasıl olduğuna doğrudan etki eder.

Benlik algısının nasıl geliştiğine baktığımızda, yani bu soruların cevaplarını ilk aldığımız çevre ve bizi biz yapan en temel yapı olarak aile karşımıza çıkar. Yaşamın ilk yıllarında başlayan benlik oluşumun temelleri ailede atılır. Özellikle çocukluk döneminde bu temeller üzerine kurulan benlik, yine aile içi ilişkiler ve iletişimle şekillenir. Bu yazıda; benlik gelişiminin nasıl oluştuğuna, bireyin hayatını nasıl etkilediğine ve gençlik döneminde anne-babaların çocuklarının benlik gelişimini desteklemek için neler yapabileceğine odaklanacağız.

Dünyayı Anlamlandırmada Benlik

Dış dünyamızda olup biten olaylar hiç şüphesiz psikolojik olarak nasıl hissettiğimiz noktasında etkilidir. Eğer psikolojik olarak bir zorluk yaşıyorsak çoğu zaman çevremizde olup bitenlerin değişmesi ile bu sorunların ortadan kalkacağını düşünürüz. Bu doğru da olabilir ancak ne var ki bu her zaman mümkün değildir. Bazen kontrol edemeyeceğimiz olaylara uyum sağlamak zorunda olabiliriz. İşte tam bu noktada ruh sağlığımızı belirleyen sadece çevremizde olup bitenler değil; bu olayların iç dünyamızda ne anlama geldiği yani onları nasıl yorumladığımız, ne hissettiğimiz ve nasıl davrandığımızdır (1).

Dış dünyamızda yaşanan olayların bizi etkileyebilmesi için öncelikle algılanması ve daha sonra da bir bilgi olarak zihnimizde işlenmesi gerekir. İlk olarak dış dünyadan gelen ses, koku, görüntü gibi uyaranlar duyu organları tarafından fark edilerek çok kısa süreliğine tutulur. Eğer bu uyaranlara dikkat verilirse kısa süreli belleğe aktarılır, aksi takdirde kaybolur. Kısa süreli belleğe aktarılan bilgi (ki bu yaklaşık 5-10 parçadır) yine kısa süreliğine burada tutularak işlenmeye başlanır. Bu aşamada bilgiye odaklanılır, bilgi organize edilir, geçmiş bilgilerle karşılaştırılır, gerekliyse bilgiye cevap için uygun çözüm stratejileri geliştirilir. Eğer işlenen bilgi gerekli ve önemli bulunursa tekrar geri çağrılmak üzere uzun süreli belleğe aktarılarak depolanır. Bu süreci yöneten yapı, psikolojide “çalışan bellek” olarak adlandırılır (2). Bu yapı, insanın bilgiyi alma sürecinde etkin rol oynadığını gösterir. Yani bizler neyi öğrenmek istediğimize ve bunun nasıl kaydedileceğine kendimiz karar veririz. İşte bu vereceğimiz karar da yine otomatik bir süreç olarak değil, tüm yaşamımız boyunca gelişmeye devam eden benlik algımızla şekillenir. Benlik algısı özellikle kişisel ve kişiler arası yaşantılarda hangi bilgilerin nasıl yorumlanacağını ve zihinde nasıl yer edeceğini belirler (3).

Tüm bu kuramsal çerçeveyi gündelik hayatta sık karşılaşılabilecek bazı örneklerle açıklayalım:

Bir öğrenci kendisinin yeterli ve başarılı olduğuna inansın. Aynı sınıfta diğer bir öğrenci de kendisinin yetersiz ve başarısız olduğuna inanıyor olsun. Her iki öğrenci de aynı sınava girsin ve bu sınavdan 85 puan alsınlar. Sınav puanları aynı olmasına rağmen bu puana verecekleri tepki farklıdır. Kendini yeterli ve başarılı olarak gören öğrenci bu puanı başarı olarak değerlendirir, mutlu olur ve hatta kendisini tebrik edebilir. Kendini yetersiz ve başarısız gören öğrenci ise bu puan karşısında üzüntü ve sıkıntı yaşayabileceği değerlendirmeler yapabilir. Örneğin tam puan alamadığı için üzülebilir ya da bu puanı bir tesadüf olarak değerlendirerek gelecek sınavda aynı başarıyı gösteremeyeceğini düşünerek kaygı yaşayabilir.

Bir diğer örnek olarak değersizlik inancını ele alalım:

Matematik öğretmeni sınıfa bir soru sorup çözümünü beklerken bir öğrencinin yanına giderek ona çözüm için yardımcı olacak ufak bir hatırlatma yaparak yardım etmiş olsun. Eğer bu öğrenci bu durumu *“Demek ki öğretmenim beni seviyor ve destek olmak istiyor”* şeklinde değerlendirirse mutlu olup motive olur. Öte yandan değersiz olduğuna inanan bir başka genç aynı durumda *“herhâlde bana acıdı yapamayacağımı anladı onun için bana destek oldu”* şeklinde yorumlayıp bundan rahatsız olabilir.

Benliğin İlk Adımları: Bebeklikten Çocukluğa

İlk olarak benlik algısının tam ne zaman oluşmaya başladığını anlamaya çalışalım. Benlik oluşabilmesi için öncelikle kişinin kendini diğer canlılardan ayırt ederek onlardan farklı ve özel olduğunu kavrayabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle araştırmacılar yeni doğmuş bebeklerin kendilerini diğer insanlardan ayırt edemedikleri üzerinde durmuşlardır. Bazı araştırmacılar

bebeklerin diğer bebeklerin ağlamalarını fark ettiklerinde sıkıntı yaşadıkları ve kendi beden ve kas pozisyonlarını fark edebildiklerini öne sürerek doğuştan gelen basit düzeyde bir benlik algısına sahip olduğumuzu belirtmektedir (4,5). Bazı araştırmacılar ise bebeğin hem kendisini hem de kendisine bakım veren diğer insanları ayırt edemediğini ve bu becerinin sonradan kazanıldığını belirtmektedirler (6). Bebekler kendilerini ifade edemedikleri için benliğin doğuştan mı geldiği sorusunun cevabının tam olarak bilinmesi mümkün olmamaktadır. Bebekler ilk doğduklarında sadece basit emme, yakalama, baş çevirme motor becerilere sahiptirler. Bununla birlikte hemen hemen tüm araştırmacılar en geç iki üç ay içerisinde bebeklerin kendilerini en azından bedensel olarak ayırt edebildiklerini belirtmektedir. Yani iki ile altı ay yaşlarındaki bir bebeğe “*Sen kimsin?*” diye sorsak ve konuşabilse muhtemelen “*Ben gören, yatan, çiğneyen, nesnelere yakalayan biriyim*” diyebilirdi (7).

Bu alanda yapılan ilginç bir çalışma benlik algısının 15-18 ay civarında geliştiğini saptamıştır. Çalışmada bir grup anne tarafından bebeklerinin burnuna fark ettirmeden kırmızı bir boya sürmeleri istenmiş ardından bebekler aynanın karşısına geçirilmiştir. Burunlarında alışıksız olmadıkları bir leke fark etmeleri halinde bebeklerin ellerini burunlarına götürerek o noktaya dokunmaya veya onu silmeye çalışmaları beklenmiştir. Ancak bunu sadece 15 ay ve üstü yaştaki bebekler gerçekleştirebilmiş, diğerleri aynadaki görüntünün kendi görüntüleri olduğunu ayırt edememişlerdir (8).

Peki, bebeklerdeki kendini ayırt edebilme özelliğinin 18-24 ay civarlarında gelişmesini sağlayan şey nedir? Bunun temel nedeni bebeklerin dokunma, tatma, koklama gibi duyuşsal motor hareketler ile elde ettikleri bilgileri zihinsel imgelere dönüştürebilmeleridir. Yani bebekler artık aynaya baktıkları zaman “*Benimle eş zamanlı hareket eden bu şey ‘benim’ diyebilirler*” (9). Özellikle

3,5-4 yaşlarına gelindiğinde çocuklar görece daha önemli sayılabilecek anılarını özgeçmiş (otobiyografik) belleklerine (geçmişte yaşadıklarını kendilerine ait olarak etiketlemeye) kaydetmeye başlarlar ve böylelikle benliklerinin zamanla değişmeyen kalıcı ve tutarlı bir varlık olduğunu anlarlar. Ayrıca hatırladıkları olayların kendilerine ait olduğunu fark ederler (10,11).

Yetişkin insanlar üç yaş öncesinde yaşadıklarını hatırlamazlar. Hatırladığını söyleyen insanların çoğu ise diğer aile üyelerinin sıklıkla paylaştığı anılar, fotoğraflar ve videoların sonucunda oluşturulmuş kurgusal anılarını paylaşıyor olabilirler. Ben'in gelişimiyle birlikte kişiler kendilerine ait anılarını kodlamaya başlarlar ve böylelikle anılar daha iyi hatırlanır. Bu dönemde yaşanan olayların hatırlanmaması ve ifade edilememesi onların yok olduğu ve önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine bu yaşantılar çocukların benlik gelişiminde, duygusal yapılarında ve kişilerarası ilişkilerdeki bağlanma örüntülerinin zeminini oluşturur (12).

Benlik gelişiminde bebeklerin ilk olarak kendilerini bedensel olarak tanımaya başladıklarından bahsetmiştik. Bebekler zamanla kendileri dışında diğer insanları ve onların sahip olduğu özellikleri de kategorik fark etmeye başlarlar. Örneğin yaş, cinsiyet, büyüklük- küçüklük gibi özellikleri ayırt ederek tanıyabilirler. Beş yaş civarına geldiklerinde kendilerine dair daha derinlikli değer tanımları yapabilirler. Örneğin “*insanlarla sohbet etmeyi severim, futbol oynamakta iyiyimdir*” gibi ifadeler kurabilirler (13). Benlik algısı yaşın ilerlemesi ile birlikte daha net, şeffaf ve soyut olarak kendini göstermeye başlar. Benlik tek boyutlu bir kavram değildir. İnsanların sosyal, bedensel, psikolojik, akademik gibi yaşamın farklı bileşenlerinin toplamı olarak kendini gösterir. Kariyer bazlı özellikler ve çoğunlukla da çevre ile kurulan ilişkilerle gelişen benlik; karmaşık yapı halinde gelişmeye devam ederken çocuk tarafından da keşfedilir.

Benlik gelişimi sahip olunan özelliklerin fark edilmesidir. Bu sahip olunan özelliklere ilişkin değerlendirmeler ise benlik saygısı olarak adlandırılır. Yani sahip olunan öznel özelliklere dair yine öznel çıkarımlar yaparlar. Yüksek benlik saygısına sahip olmak kişinin olumlu ve olumsuz yönlerini kabul ederek yaşamdan memnuniyet duyulmasıyla ilişkilidir. Diğer taraftan düşük benlik saygısına sahip olmak kendini eleştirme ve eksik yönlerine takılıp kalma ile kendini gösterir (14,15). Benlik saygısının oluşumu noktasında araştırmalar özellikle iki noktaya işaret etmektedir. Bunlardan biri bebeklik döneminde bakım veren kişi ile kurulan bağ ve bir diğeri ise ergenlik sürecinin nasıl geçirildiğidir.

Benlik ve Bağlanma Örüntüleri

Bebekler kendilerine bakım veren kişiler ile (genellikle anne ve baba) özel bir bağ kurarlar. Bu kişiler onları bedensel ve duygusal olarak koruyan, besleyen, büyüten ve dış dünyayı güvenli bir şekilde keşfetmelerine olanak sağlayan kişilerdir. Bebekler korktuklarında, kaygılandıklarında rahatlamak için kendilerine bakım veren kişiyle temas halinde olmak isterler. Bu kişiler ile bağ kurulması oldukça doğal olmakla birlikte yaşam boyu devam etme eğilimindedir (16). Bağlanmanın temelde güvenli ve güvensiz olarak gerçekleşebilmekle birlikte güvenli, güvensiz-kaçınan, güvensiz-dirençli ve dağınık olmak üzere dört farklı şekilde gerçekleşebileceği belirtilmektedir. Güvenli bağlanan çocuklar bakım verenleri buldukları ortamdan ayrıldıklarında huzursuzluk yaşarlar ancak huzursuzlukları ebeveynleri ile bir araya geldiklerinde sonlanır. Yabancılar varken ebeveynlerine genellikle olumlu davranırlar. Güvensiz-kaçınan bağlanan çocuklar bakım verenleri ortamdan ayrıldıklarında kaygılanırlar ancak bunu çok belli etmemeye çalışırlar. Ebeveynleri geldiğinde kaygıları azalmaz ve onlara karşı mesafeli davranırlar. Güvensiz

dirençli bağlanan çocuklar bakım verenlerine yakınlıklarını artırmaya çalışırlar. Onlar ortamdaki ayrıldıklarında aşırı derecede huzursuz olurlar. Ebeveynleri döndüğünde ise yoğun öfke gösterebilirler ve rahatlamaları uzun sürer. Dağınık bağlanan çocuklar bakım verenleriyle ilişkilerinde çelişkili ve tutarsızlardır. Örneğin ebeveynleri ortamdaki ayrıldıklarında huzursuz olabilirler ancak ebeveynleri döndüğünde ona doğru yönelir ama donup kalabilir ve geri çekilebilirler (17).

Bağlanma figürü, bebeklik döneminde birincil bakım verenlerken gençlik ve yetişkinlikte romantik ilişki kurdukları eşlerine yönelir. Dolayısıyla onlarla kurdukları ilişkilerde bu bağlanma örüntülerini gösterme eğiliminde olurlar. Örneğin güvenli bağlanan bir yetişkin, ilişkilerde kendine ve diğer insanlara güvenerek sağlıklı ilişkiler kurabilir. Romantik ilişkilerinde güven sorunları yaşamaz ve duygularını rahatlıkla ifade edebilir. Güvensiz kaçınan bağlanan bir kişi kendine inanır ancak diğer insanlara inanmaz. Bu nedenle yakın ilişki kurmaktan kaçınır. Güvensiz-dirençli bağlanan kişi diğer insanlara güvenir ancak kendine güvenmez; bu nedenle ilişkilerinde sürekli onay arayıcıdır. Dağınık bağlanan bir kişi kendine ve diğer insanlara güvenmez. İlişki kurmak ister ama bundan korkar ve kaçınır. Dolayısıyla, erken çocuklukta bakım verenle kurulan bağlanma türü; kişilerin benlik algısını etkileyerek gelecek yaşantısındaki ilişkilerinde nasıl bir güven, yakınlık ve duygu düzenlemeye sahip olacağını etkiler (18,19).

Peki, bu bağlanma türlerinin farklılaşmasına sebep olan nedir ve güvenli bağlanma nasıl desteklenebilir? Bağlanma türlerinde bu farklılaşmanın nedeni bağlanılan kişi ve onun verdiği bakımın kalitesine göre farklılık göstermektedir. Örneğin bebeğin isteklerine zamanında ve uygun yanıt vermek, ona şefkat ve olumlu duygular göstermek, karşılıklı iletişim ve etkileşimde olmak, düzenli olarak sözel ve bedensel uyarımlarda bulunmak

güvenli bağlanmayı destekleyen bakım veren davranışlarının yanında gelmektedir (20). Diğer taraftan bebeğe karşı bazen ilgili bazen ilgisiz davranmak gibi tutarsız tavırlar, soğuk ve tepkisiz kalmak, fazla uyarın vermek, aşırı müdahale etmek ve kötü davranışlar ile istismarda bulunmak güvensiz bağlanmalara neden olmaktadır (21). Güvenli ve güvensiz bağlanmanın oluşumunun sadece tek bir bakım veren üzerinden değerlendirilmesi uygun değildir. Bunun yerine aile ortamına bütüncül bir bakış gerekir. Yani sadece annenin kaliteli bakım vermesi yeterli olmayabilir. Hem anne hem babanın birlikte uyum içerisinde olması, evlilik çatışmaları azlığı ve karşılıklı destekleyici bir ev ortamı güvenli bağlanma oluşumunu sağlayabilir.

Gençlik Yıllarında Benlik Arayışı ve Sağlıklı Ebeveyn Yaklaşımları

Gençlik/ergenlik dönemi, benlik gelişiminin en önemli basamaklarından biridir. Çocukluk döneminde benlik oluşumunda ana aktör aile iken artık akran grubu, arkadaşlar ve toplumsal çevre de çok önem kazanır.

Çocukluk ve yetişkinlik arasında bir köprü işlevi gören bu dönemde, insanda birçok değişim yaşanır. Bedensel olarak meydana gelen birçok değişimin yanı sıra (22) sosyal olarak aileden uzaklaşma ve arkadaş ortamlarıyla yakınlaşarak sosyal bir yer edinme ve kabul görme ihtiyacı söz konusu olur (23). Zihinsel olarak bilişsel beceriler gelişir ve artık daha soyut ve karmaşık düşünebilen bir zihne sahip olunur. Bütün bu değişimler ergenlik sürecinin tüm insanlar için zorlayıcı olmasına neden olur. Örneğin varsayımsal düşünmenin gelişmesiyle birlikte ergenler sıklıkla diğerleri tarafından izlendiği ve yargılandığına inanabilirler; bu nedenle hem kendi hem de çevresindeki insanların davranışlarını sorgulayabilir, utanç ve öfke duygularını sıklıkla yaşayabilirler. Diğer bir örnek, ergenler sahip olduğu

deneyimlerin sadece kendisine özgü ve diğer insanlar tarafından anlaşılamayacağı gibi inançlara sahip olabilirler. Bu da onların diğer insanlarla anlaşılmadıklarını düşünmelerine, yalnız hissetmelerine ve iletişim problemleri yaşamalarına neden olabilir (24, 25). Ergenlikte ortaya çıkan bu bedensel, sosyal ve zihinsel değişimlerin tamamına uyum sağlayabilmek bu dönemin en önemli görevi sayılabilir. Bu uyum ise sağlıklı bir benlik oluşturma sürecinin temel taşıdır.

Ailelerin gençlik dönemindeki çocuklarıyla iletişim kurarken onların sahip olduğu gelişimsel özelliklerin farkında olmaları sağlıklı benlik gelişiminde oldukça önemlidir. Ebeveynlerin genç çocuklarından beklentilerini açık ve net bir şekilde ifade ederken onlara karşı sıcak ve kabul edici yaklaşım benimsemeleri gerekir. Örneğin, sınav döneminde olan ve derslerine çalışmakta zorlanan bir gence söylenecek, *“Senin derslerine çalışman bizim için oldukça önemli çünkü bunun senin geleceğini etkileyeceğini düşünüyoruz. Ama aynı zamanda arkadaşlarıyla vakit geçirmek ya da telefonla oyalanmak istememi de anlıyoruz. Senin yaşındayken biz de benzer şeyleri isterdik. Sana inanıyor ve bunu başarabileceğini biliyoruz; bu süreçte her zaman yanında olacağız”* gibi ifadeler hem ona iletilmek istenilen mesajın net bir şekilde verilmesini sağlayabilirken hem de onun yaşadığı sıkıntıların aile tarafından kabul edildiğini belirten bir mesaj taşır. Bu kabul edici ve aynı zamanda şeffaf yaklaşım ebeveyn ile genç arasındaki güveni artıracak gibi ergen çocuğun benlik gelişimini de destekler. Aksine ondan istenilen şeyleri ona sadece ondan beklentileri ileterek ve onun yapmadığı şeyleri ya da olumsuz davranışları vurgulayarak söylemek onun benlik algısını zedeleyebilmektedir. Öte yandan yapılan çalışmalar, tam tersi bir davranış biçimi olarak abartılı ve temelsiz övgülerin de ergen çocuğun benlik saygısını artırmaktan ziyade azalttığını göstermektedir (26). Bu aslında açıkça şuna

işaret etmektedir: ebeveynlerin çocukla samimi, içten ve aynı zamanda dengeli bir ilişki kurmaları gerekmektedir.

Gençlik dönemi, bireyin kimliğini bulmaya çalıştığı ve bu süreçte duygusal dalgalanmaların sıkça yaşandığı bir dönemdir. Sosyal kimlik arayışının da etkisiyle ergenler zaman zaman kendi kararlarını kendilerinin almak istediğini ifade edebilir, ailelerinden bağımsız hareket etme ihtiyacı hissedebilirler. Bu gibi durumlarda, ebeveynlerin çocuklarının bireyselleşme çabasını anlayışla karşılamaları ve onların bağımsızlıklarına saygı göstermeleri oldukça kıymetlidir. Örneğin, bir genç yalnız kalmak istediğinde bu isteğe saygı duymak, ancak konuşmak isterse hazır olunacağını ısrarcı olmayan bir dille ifade etmek, güven veren bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu bağımsızlık arayışı, zaman zaman yaşla uyumsuz veya riskli davranışlarla da birleşebilir. Örneğin, henüz ehliyeti olmayan bir genç “*Artık büyüdüm, araba kullanmak istiyorum.*” diyebilir. Bu tür durumlarda, gencin isteğini anlamaya çalışmak, bunu ifade etmesine alan tanımak ama aynı zamanda uygun sınırları net bir şekilde belirlemek gerekir. Böyle bir durumda şu tarz bir yanıt etkili olabilir: “*Gerçekten araba kullanmak istemeni anlıyorum. Bu eminim senin için hem keyifli hem heyecan verici olurdu. Ancak şu an yasal olarak ehliyetin olmadığı için buna izin veremem.*” Bu tür ifadeler hem kabul edici hem de sınır koyucu bir dil içerir. Gençler bu sayede hem anlaşıldıklarını hem de anne babanın onlara rehberlik ettiğini hissederler.

Ailedeki gence karşı yapılabilecek hataların başında onu henüz sahip olmaya çalıştığı benliğinden dolayı eleştirmek gelir. Onlara “*sen böylesin*”, “*sen bunu hep yapıyorsun*”, “*sen busun*” gibi ifadeler kullanıldığında bu onun istenilmeyen davranışlarını değil doğrudan kendisini hedef alır. Bu nedenle benlik saygısı zarar görür ve kendisinin yetersiz, değersiz, kusurlu ve beceriksiz biri olduğuna inanmasına neden olabilir. Genç ile iletişimdeki önemli anahtarlardan biri işte budur. Onun yaptığı

bir davranıştan rahatsız olduğunda bunu onun kişiliğinden ayırmanın ve doğrudan o davranışın hissettirdikleri üzerinden izahat yapmanın daha iyi bir yol olacağı açıktır. Örneğin çocuk yalan söylediğinde, “*Sen yalancı ve güvenilmez birisin!*” demek yerine, “*Bana yalan söylediğini düşündüğümde güvenim sarsılıyor. Bu beni üzüyor ve dahası senin için endişeleniyorum.*” şeklinde bir ifade onu suçlamadan aynı zamanda onun benliğini ve ebeveynle olan ilişkisini koruyarak gerekli mesajın iletilmesini sağlar.

Sonuç olarak; benlik gelişimi bebeklikte başlar, çocuklukta gelişir, ergenlikte şekillenir ve yaşam boyu devam eder. Benlik sadece sahip olunan özelliklerin fark edilmesi değil, aynı zamanda bu özelliklere kıymet ve değer atfedilmesidir. İşte tam burada aile bunun en önemli belirleyicilerinden birini oluşturur. Bebeklikte başlayan güven ve sevgi iletişimi, ergenlikte samimiyet, içtenlik, açıklık ve denge ile birleştiğinde olumlu bir benlik gelişiminin en önemli zemini olur. Bu aynı zamanda şu anlama da gelir; aile benliğin oluşumuna katkı sunmakla kalmaz onu olumsuz dış etkenlerden koruyabilir, yaşanan kınımlarda onarabilir ve yaşam boyu güçlü bir benliğin destekçisi olabilir.

Sonnotlar

1. Türkçapar, H. M. (2018). *Bilişsel Davranışçı Terapi: Temel İlkeler ve Uygulama*. Epsilon.
2. Alloway, T. P., & Copello, E. (2013). Working Memory: The What, the Why, and the How. *The Australian Educational and Developmental Psychologist*, 30(2), 105–118. doi:10.1017/edp.2013.13
3. Atkinson, R. C., & Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. In K. W. Spence & J. T. Spence (Eds.), *The psychology of learning and motivation: Advances in research and theory* (Vol. 2, pp. 89–195). Academic Press.
4. Brown, J. (1998). *The Self* (1st ed.). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203837641>
5. Dondi, M., Simion, F., & Caltran, G. (1999). Can newborns discriminate between their own cry and the cry of another newborn infant? *Developmental psychology*, 35(2), 418–426. <https://doi.org/10.1037//0012-1649.35.2.418>
6. S. Mahler, M. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429482915>
7. Shaffer, D. R., Kipp, K., Wood, E., Willoughby, T., Roberts, K. P., Krettenauer, T., & Lee, J. (2020). *Developmental psychology: infancy and childhood* (Fifth Canadian edition). Nelson.
8. Lewis, M., Brooks-Gunn, J. (1979). *The Development of Self Recognition*. In: Social Cognition and the Acquisition of Self. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3566-5_8
9. Miyazaki, M., & Hiraki, K. (2006). Delayed intermodal contingency affects young children's recognition of their current self. *Child development*, 77(3), 736–750. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00900.x>
10. Howe, M. L., & Courage, M. L. (1997). The emergence and early development of autobiographical memory. *Psychological Review*, 104(3), 499–523. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.104.3.499>
11. Fivush R. (2011). The development of autobiographical memory. *Annual review of psychology*, 62, 559–582. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131702>

12. Alberini, C. M., & Travaglia, A. (2017). Infantile Amnesia: A Critical Period of Learning to Learn and Remember. *The Journal of neuroscience: the official journal of the Society for Neuroscience*, 37(24), 5783–5795. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0324-17.2017>

13. Stipek, D., Gralinski, H., & Kopp, C. (1990). Self-concept development in the toddler years. *Developmental Psychology*, 26, 972-977.

14. Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological bulletin*, 130(3), 435–468. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.3.435>

15. Tavares, D. M., Matias, T. G., Ferreira, P. C., Pegorari, M. S., Nascimento, J. S., & Paiva, M. M. (2016). Quality of life and self-esteem among the elderly in the community. *Qualidade de vida e autoestima de idosos na comunidade. Ciencia & saude coletiva*, 21(11), 3557–3564. <https://doi.org/10.1590/1413-812320152111.03032016>

16. Bowlby, J. (1979). The Bowlby-Ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 2(4), 637–638. doi:10.1017/S0140525X00064955

17. Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S.N. (2015). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation* (1st ed.). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203758045>

18. Campbell, L., & Stanton, S. C. (2019). Adult Attachment and Trust in Romantic Relationships. *Current Opinion in Psychology*, 25, 148-151. Obegi, J. H., & Berant, E. (Eds.). (2009). *Attachment theory and research in clinical work with adults*. The Guilford Press.

19. Obegi, J. H., & Berant, E. (Eds.). (2009). *Attachment theory and research in clinical work with adults*. The Guilford Press.

20. Gillath, O., Selcuk, E. and Shaver, P.R. (2008). *Moving Toward a Secure Attachment Style: Can Repeated Security Priming Help?*. *Social and Personality Psychology Compass*, 2: 1651-1666. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00120.x>

21. Baer, J. C., & Martinez, C. D. (2006). Child maltreatment and insecure attachment: a meta-analysis. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 24(3), 187–197. <https://doi.org/10.1080/02646830600821231>

22. Steinberg, L. (2023). *Adolescence* (13th ed. International student ed). McGraw Hill.

23. McElhaney, K. B., Antonishak, J., & Allen, J. P. (2008). “They like me, they like me not”: popularity and adolescents’ perceptions of acceptance predicting social functioning over time. *Child development*, 79(3), 720–731. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01153.x>

24. Alberts, A., Elkind, D., & Ginsberg, S. (2007). The personal fable and risk-taking in early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(1), 71-76. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9144-4>

25. Elkind, D. (1967). Egocentrism in Adolescence. *Child Development*, 38(4), 1025–1034. <https://doi.org/10.2307/1127100>

26. Brummelman, E., Nelemans, S. A., Thomaes, S., & Orobio de Castro, B. (2017). When Parents’ Praise Inflates, Children’s Self-Esteem Deflates. *Child development*, 88(6), 1799–1809. <https://doi.org/10.1111/cdev.12936>

ERDEMLİ ÇOCUK YETİŞTİRMEYİ ÖĞRENMEK

H. Salih ZENGİN

Çocuk Edebiyatı Yazarı

Son yüzyılda cevabı aranan en önemli sorulardan birisi belki de şu: “Nasıl erdemli çocuklar yetiştiririz?” Peki, üzerinde bu kadar kafa yorulmasına, eğitim sistemlerinin bu terim üzerine dizayn edilmesine rağmen neden kötülük ve zorbalık, şiddet ve bencillik tırmanışa geçmeye devam ediyor? Belki de yanlış olan şey; sorunun bizatihi kendisi. Çünkü sorulan bu soru, soruyu soranların erdemli ve faziletli kişiler olduğu gerçeğinden hareketle bu soruyu soracak salâhiyette bulunduğunu fısıldıyor. Oysa soruyu başkasını hizaya getirme niyetinden çıkarıp şu şekilde soracak olsak belki her şey daha kolay yürürdü: “Nasıl erdemli biri olabilirim?”

Çocuklar bu dünyaya en saf halleriyle ve kodlanmış olarak gelir. Merhamet, iyilik, güzellik, ahlaklı ve dürüst olmak gibi insanda olması gereken hasletler bu yazılımda mevcuttur. Bu yazılım ayarlarındaki bozulma yetişkinlerin dünyasını taklitte başlayan bir süreçtir. Çocuk sizi kopyalar. Çocuklar büyüklerin ayak izlerini takip ettiğine ve izleme yoluyla öğrendiğine göre erdem ve fazilet dışında kalan kötü hasletlerin görme ve öğrenmeyle ilişkili olduğu sonucuna varmak da mümkün. Antropolog David Lancy modern dünyada çocuklara benimsetmek istenilen felsefenin “Yaptığımı değil, dediğimi yap” felsefesi olduğunu söylerken

haklı. Bu çarpıklık nedeniyle çocukları sürekli bir söz bombardımanına tutuyor, uyması gereken kurallar dizgesinde boğuyoruz. Çocukların güven duyup örnek aldığı yetişkinlerin dedikleriyle yaptıkları arasındaki uyumsuzluğu fark eden çocuk bir süre sonra söz ve nasihatın tesir etmediği insanlara dönüşüyor.

İnsanda iki tür akıl olduğu fikrindeyim. Bunlardan birisi ruh akklı, bir diğeri beden akklı. Bu iki aklın işleyişi ve icrası birbirinden tamamen farklı işliyor. Beden akklı vücudumuzun yaşaması için gerekli olan şeyleri öğrenip tecrübe ederek hayata geçirirken ruh akklı tamamen erdem donanımıyla ilgili bir zırh. Ve beden aklımız, ruh aklımızı ele geçirip onu küçültmeye başladığında insanî vasıflarımız küçülmeye, erimeye ve yok olmaya başlıyor.

Ruh aklını yüceltmenin yolu ise sözlerden çok eylemlerden geçiyor. Aslında biz nasılsak büyük oranda çocuklarımız da öyle oluyor. Bazı araştırmalar (Atkins, & Salzhauer, 2018) henüz 6-10 aylık çocukların etraflarındaki yetişkinleri, başkalarına yönelik tutumları üzerinden değerlendirdiklerini ortaya çıkanyor. Henüz konuşamayan bu çocuklar başka insanlara karşı yardımsever ve iyi niyetli davranışları olan kişileri, olumsuz davranış sergileyen kişilere nazaran daha fazla tercih ettiklerini gösteriyor. Demek ki çocuğun var olan ruh akklı iyi ve güzel olan şeye doğru zaten akıyor. Çocuğun yetişkin olma yolculuğundaki bu serüvenine eşlik eden enstrümanların tınısını bozan davranışlar sergilediğimizde çocukların ruh akklı ister istemez bocalamaya, çatışma yaşamaya, söylenenle yapılan arasındaki uyumsuzluk karşısında çaresizliğe evriliyor.

Erdemli çocuk yetiştirmek istiyorsak önce kendimiz erdemli olmak zorundayız. Bir şeyi öğretmek için öncelikle öğreteceğimiz şeye sahip olmamız ve onu bilmemiz gerekir. Psikiyatrist Karen Horney'in "Erdemli hissetmek istiyorsan erdemli bir şeyler yapmalısın" sözünü bir kenara şimdilik yazalım.

Peki, örneğimiz ne olacak? Bunu nereden öğreneceğiz? Bunun için Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sas) yaşayışına ve çocuklara davranış biçimine algımızı çevirmek yeterli. Efendimizin (sas) çocuklara olan yaklaşımlarına baktığımda en dikkatimi çeken şey onlara sözden ziyade davranışlarıyla yol göstermesi ve sevgisini belli etmesidir. Çocuklara olan muhabbetini sarılarak, başlarını okşayarak, öperek ve onlarla şakalaşarak göstermesi çocuk eğitiminde örnek almamız gereken bir çerçevedir. Onlara gösterdiği merhamet ve sevgi hiçbir zaman söylemde kalmamış bizzat eylemleri ile o narin ruhları yüceltmıştır. Ve bu incelik her zaman devam etmiş, kesintiye ve şaşmaya uğramamış, davranışlarını sürekli pekiştirerek çocuklar üzerindeki kalıcılığını artırmıştır.

Çocuklarla karşılaştığında onlara mutlaka selam vermesi, Medine'de yılın ilk mahsulü getirildiğinde dua ettikten sonra o meyveyi yanında bulunan çocukların en küçüğüne ikram etmesi, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i sırtına bindirerek atçılık oynaması ve onlara "Deveniz ne güzel deve, siz de ne güzel binicilersiniz" diye iltifatta bulunması, on yaşından beri Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan Enes b. Malik'e (ra) gördüğünde bazen "Ey iki kulaklı!" diye şaka yaparak sevmesi, namaz kıldırırken ağlama sesi duyduğunda çocuğun üzülmemesi ve annesinin huzursuz olmaması için kısa sureler okuyarak namazı kısa sürede tamamlaması gibi birçok hadise Peygamber Efendimizin çocuğa verdiği değeri göstermesi bakımından önemli işaretler...

Peygamber Efendimizin bu örnek davranış şekli çocuktan gelen duyguları içtenlikle kabul etmek, onları dinlemeyi bilmek ve nazik olmakla ilgili. Bu nazik ve merhametli davranabilmenin ardında yatan duygu ise sorumluluk duygusudur. Başkalarının duygu ve düşüncelerini önemseyebilen, empati kurabilen, merhametli ve yardımsever çocuklar yetiştirebilmek için öncelikle bizim bu modeli almamız ve uygulayıcısı olmamız gerek. Fakat

aceleciliğe yer yok! Çocuk yetiştirmek çocuğun büyümesi gibi yavaş, kalıcı ve sağlam olmak zorunda. Sabırlı olmak, çocuklara sorumluluk vermekle onlarda bir farkındalık sağlanabilir. Çocuklarımıza sevgimizi davranışlarımızla göstermediğimiz, olumlu tutum ve davranışlarını yüceltmediğimiz sürece çocuğun duygusal depolarının iyi şeylerle dolmasını bekleyemeyiz. Sevilmeme duygusu, güvensizlik, tedirginlik ve özgüven yokluğunda büyüyen her çocuğun erdemli ilişkiler geliştirme ve yürütme becerisi geriler.

Yaşadığımız dijital çağda erdemli, ahlaklı ve dürüst nesiller yetiştirmenin zorlukları daha da artmış durumda. Her çocuk kendi yankı odasında yaşamaya başlıyor ve onlarla iletişime geçmek gün geçtikçe zorlaşıyor. Çekirdek ailenin etkisi hâlâ yüksek olmakla beraber, dış dünyanın etkisi, sosyal medya araçları giderek büyüyor ve çocukları kuşatıyor. Ama bu ayrı ve çok derin başka bir mesele.

En azından birkaç küçük çabayla çocuklarda bu duyguları filizlendirmek mümkün. İlk yapılması gereken kendini güvende hissedeceği sevgi dolu bir aile. Onlara güvendiğinizi hissettirin. Doğru davranmanın, haksızlık yapmamanın, başkasına ait olana dokunmamanın önemini davranışlarınızla gösterin. Hata yaptıklarında onlara şans tanıyın. Hatalarını hemen cezalandırmak yerine dürüstlüğünü ödüllendirin. Evdeki fazla oyuncakları, kıyafetleri ihtiyaç sahiplerine birlikte dağıtın. Hiç olmazsa bir kere bir huzurevindeki yaşlıları ziyaret edin. Bahçeniz müsaitse bahçede hayvan beslemesine yardımcı olun. Birlikte belirli periyotlarla doğada gezin, kamp yapın. Bir bitki yetiştirmesini ve gelişimini gözlemlemesini sağlayın. Bu basit gibi görünen eylemlerin arkasında insan olmanın erdemine dair çok şey var. Saatlerce konuşarak anlatamayacağınız ve tesir edemeyeceğiniz pek çok duyguyu basit bir kaç eylemle çocuklara yüklememiz mümkün.

Sonuç olarak kendimiz ve çocuklarımız için geride bırakmamız, parçalamamız gereken kendi kurduğumuz bir dünya var. Elimizde bunu parçalayacak bir balyoz ve irade var mı? Düşünce zembereğini yeniden kurmanın zamanı gelmedi mi?

DİJİTAL ÇAĞDA BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ VE EBEVEYNLERİN ROLÜ

Doç. Dr. Mehmet DİNÇ
Yeşilay Genel Başkanı

Dijital çağda çocukların boş zamanlarını dijital medya ile geçirmeleri, onların gelişimleri kadar, ebeveynlik pratiklerini ve aile ilişkilerini de dönüştürmektedir.

Dijital Bağımlılıklar ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Dijital medya ve özellikle video oyunları ile sosyal medya platformlarının yoğun kullanımı, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Latin Amerika'dan gelişmiş ve gelişmekte olan 38 ülkeyi içeren OECD (2025) verilerine göre, 15 yaşındaki çocukların en az %50'si haftada 30 saatten fazla dijital cihaz kullanmaktadır. Bazı ülkelerde bu süre çok daha yüksektir; örneğin Letonya'da çocukların %43'ü haftada 60 saatin üzerine çıkarken, Japonya'da yalnızca %10'dur. Özellikle ergenlik dönemindeki çocukların sosyal medya kullanımı ve oyun oynama oranlarında ciddi bir artış olmaktadır. 15 yaşındaki kızların %65'i, erkeklerin ise %55'i hafta içi günlerde üç saatten fazla sosyal medya kullanmaktadır. Benzer şekilde, erkeklerin %8'i hafta içi günde yedi saatten fazla video oyunu oynamaktadır; bu oran hafta sonları %12'ye çıkmaktadır. Bu denli yoğun dijital

etkileşim, bağımlılık riskini artırmakta ve çocukların günlük yaşam dengelerini bozmaktadır.

2013–2023 yılları arasında yapılmış 28 araştırmayı inceleyen sistematik bir derleme de dijital bağımlılıkların çocukların ve gençlerin beyin gelişimine olumsuz etkilerini bilimsel olarak da göstermektedir. (Ding ve ark., 2024) Dijital bağımlılıkları olan çocuklarda ve gençlerde, özellikle dikkat, dürtü kontrolü, karar verme ve duygusal düzenleme gibi alanlarda görevli beyin bölgelerinde işlevsel bozulmalar ve yapısal değişiklikler tespit edilmiştir. Bu değişimler, çocukların öğrenme süreçlerini, sosyal ilişkilerini ve genel ruh sağlığını olumsuz etkileyebilecek niteliktedir. Araştırmalar, dijital bağımlılığın yalnızca davranışsal değil, aynı zamanda beynin gelişimsel yapısını da etkileyen bir sorun olduğunu ortaya koymakta; bu durum erken yaşta farkındalık geliştirilmesini ve önleyici yaklaşımların önemini vurgulamaktadır.

Ebeveynlik Rollerini: Denetim mi, Katılım mı?

Günümüzde dijital medya yalnızca eğlence aracı değil, çocuklar için bir sosyal etkileşim, öğrenme ve duygusal düzenleme aracı olarak da işlev görmektedir. Araştırmalar, çocukların dijital etkinliklerde öz-yeterlik, aidiyet ve ifade alanı bulabildiğini; ancak bu etkinliklerin süresi ve niteliği açısından rehberliğe ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Aksi halde ekran kullanımı, zamanla çocuğun fiziksel aktiviteden, sosyal etkileşimden ve aile bağlarından uzaklaşmasına neden olabilir. (Hale ve Christakis, 2024)

Boş zamanın dijital ortamda geçirilmesi, ebeveynleri genellikle bir “sınırlayıcı” ya da “yasak koyucu” rolüne iter. Ancak araştırmalar, bu yaklaşımın sınırlı etkili olduğunu; bunun yerine rehberlik eden, birlikte bilinçli tüketen ve üretim öneren, açıklayıcı ve katılımcı ebeveynlik biçimlerinin daha etkili olduğunu

göstermektedir. “Medya birlikte-izleme” (co-viewing) ve medya hakkında konuşma (active mediation) gibi stratejiler, çocukların medya içeriğini anlamlandırmalarını ve potansiyel risklerle baş etmelerini kolaylaştırır. (Hale ve Christakis, 2024)

Technoference: Aile İlişkilerinde Sessiz Bozulma

Ebeveynlerin ekran alışkanlıklarının farkında olmamaları, çocuklarına dijital medya konusunda rol model olma çabalarını etkisiz kılmakta ve aile içi etkileşimi zayıflatmaktadır. Technoference, “technology” (teknoloji) ve “interference” (müdahale) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır ve dijital cihazların aile içi sosyal etkileşimleri sekteye uğratma biçimlerini ifade eder. Bu durum çoğunlukla akıllı telefon kullanımıyla ilişkilendirilse de televizyon, tablet, dizüstü bilgisayar gibi diğer ekranlı cihazlar da bu sürece dâhildirler. McDaniel (2024) bu kesintileri genellikle küçük ama kronik biçimde tekrar eden davranışlar olarak tanımlar: Örneğin ebeveynin çocukla konuşurken telefonuna bakması, yemek sırasında cihaz kullanması ya da oyun zamanında bildirimlerle bölünmesi gibi.

Technoference, ebeveynin dijital cihaz kullanımıyla çocuklarla etkileşiminin zayıflamasına ve empatik tepkilerin kalitesinin düşmesine neden olur, bu da çocukların bağlanma güvenliğini tehdit edebilir. Küçük yaştaki çocuklar, ebeveynlerinin duygusal ipuçlarına duyarlıdır. Dijital cihaz kullanımı, çocuklarda ‘önemleştirilme’ hissine yol açabilir, bu da özsaygı, yalnızlık, öfke ve dikkat dağınıklığı gibi davranışları tetikleyebilir (McDaniel, 2024). Ayrıca, çocuklar ebeveynlerinin bölünen dikkatini yalnızca bir iletişim kesintisi değil, aynı zamanda bir “öncelik mesajı” olarak algılayabilir. Bu sebeple aileler, dijital farkındalık ve bilinçli teknoloji kullanımı benimseyerek, dijital arınma zamanları belirleyebilir, bildirimleri sessize alabilir ve ekran kullanımı

konusunda ortak kurallar geliştirerek aile içindeki etkileşimi güçlendirebilir ve çocuklarının duygusal ihtiyaçlarını ön planda tutabilir.

Boş Zaman Kültürü ve Aile İçi İletişim

Aile içi ilişkilerin niteliği, yalnızca kriz anlarında ya da özel günlerde değil, gündelik hayatın akışında nasıl birlikte zaman geçirildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle boş zaman yalnızca dinlenme veya eğlenme anları değil, aynı zamanda bağ kurma, ortak anlam üretme ve duygusal yakınlaşma fırsatlarıdır. Boş zamanın nasıl organize edildiği, hangi değerler etrafında biçimlendiği ve kimlerin dâhil olduğu, aile içi iletişimin derinliğini ve sürekliliğini etkileyen başlıca faktörlerdendir.

Araştırmalar, özellikle birlikte geçirilen yapılandırılmamış zamanların (örneğin yürüyüş, oyun, sofrasohbetleri) çocukların ebeveynlerine duygusal olarak daha açık olmalarını desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çocukların yaşına uygun ve onların ilgilerini içeren boş zaman etkinliklerinin seçilmesi, ebeveyn-çocuk arasında karşılıklı anlayışı güçlendirebilir. Aile içinde birlikte geçirilen boş zamanın kalitesi, dijital olsun ya da olmasın, karşılıklı ilgi, esneklik ve açık iletişim ortamının varlığına bağlıdır. Örneğin, bir masa oyunu oynarken ebeveynin yalnızca kurallara değil çocuğun mizacına da uyum göstermesi, oyun süresini eğlencenin ötesinde bağ kurma alanına dönüştürebilir. Benzer şekilde, yürüyüş sırasında yapılan gündelik sohbetler, çocukların ebeveynlerini sadece bir otorite figürü olarak değil, bir eşlikçi ve dinleyici olarak da algılamalarına olanak tanır. (Reich ve ark., 2024)

Boş zaman, aile içi iletişim için yüzeysel bir etkinlik alanı değil, duygusal yakınlığın beslendiği bir etkileşim zemindir. Bu zeminin niteliği, ailenin boş zamanı nasıl kurguladığı, hangi

değerleri öne çıkardığı ve bu zamanı kiminle ve ne şekilde paylaştığıyla doğrudan ilgilidir. Ebeveynlerin bu süreci sadece çocukları “oyalama” değil, ilişkiyi derinleştirme fırsatı olarak değerlendirmesi, aile içi iletişimi güçlendiren temel unsurlardan biri olacaktır.

Ebeveynlerin Dijital Dünyada Rolü

Dijital çağda, çocukların dijital cihazlarla geçirdiği zamanın artması, aile içindeki etkileşimi sınırlamakta ve bu da aile bağlarının zayıflamasına yol açmaktadır. Ailelerin birlikte vakit geçirebileceği etkinlikler düzenlemeleri, çocukların sağlıklı gelişimleri için önemlidir. Ebeveynlerin dijital medya kullanımına dair farkındalık ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri, çocuklarının dijital bağımlılıkla mücadele etmelerini kolaylaştırabilir ve aile içindeki etkileşimi artırabilir.

Ebeveynler, çocuklarının dijital dünyada karşılaştıkları zorluklarla baş etmelerine yardımcı olmak için bilinçli bir yaklaşım benimsemelidir. Dijital medya kullanımı konusunda sınırlar koymak, çocuklarla açık iletişim kurmak ve dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek, ebeveynlerin atabileceği önemli adımlardır. Ayrıca, ebeveynlerin kendi dijital alışkanlıklarını gözden geçirmeleri ve çocuklarına iyi birer dijital rol model olmaları gerekmektedir.

Dijital Boş Zamanın Alternatifleri ve Denge Kurma

Dijital boş zaman, günümüz çocuklarının yaşamında önemli bir yer tutmakta; öğrenme, eğlence ve sosyalleşme gibi çok yönlü işlevler üstlenmektedir. Ancak bu alanın nasıl deneyimlendiği, büyük ölçüde ebeveyn rehberliği ve aile içi etkileşimin niteliğine bağlıdır. Uzmanlar, çocukların dijital içeriklerle etkileşimini

tamamen sınırlamak yerine; fiziksel oyun, doğa deneyimi, yaratıcı etkinlikler ve sessizlik gibi unsurlarla dengelenmiş bir boş zaman kültürü geliştirilmesini önermektedir. Ebeveynlerin, dijital ve fiziksel dünya arasında esnek ve sağlıklı geçişler sağlayacak bir rol üstlenmesi, çocukların gelişimi açısından kritik önem taşır. (Christakis ve Hale, 2025)

Bu doğrultuda, ailelerin benimseyebileceği bazı stratejiler bulunmaktadır: aile medya planı oluşturmak, ekran kullanımına dair ortak kurallar belirlemek, birlikte ekran dışı etkinlikler planlamak ve duygusal bağı güçlendiren anları bilinçli biçimde zenginleştirmek. Yasaklayıcı ve dışlayıcı tutumlar yerine, katılımcı ve açıklayıcı yaklaşımlar benimsemek; dijital bağımlılık riskini azaltırken, boş zamanı ilişki kurmaya ve ortak deneyimler üretmeye dönük verimli bir alana dönüştürebilir.

Referanslar:

Christakis, D. A., & Hale, L. (2025). *Handbook of Children and Screens: Digital Media, Development, and Well-Being from Birth Through Adolescence* (p. 657). Springer Nature.

Ding, K., Shen, Y., Liu, Q., & Li, H. (2023). The effects of digital addiction on brain function and structure of children and adolescents: a scoping review. In *Healthcare*, 12(1).

McDaniel, B. T. (2024). Technoference and Family Functioning. In Hale & Christakis (Eds.), *Handbook of Children and Screens*.

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International journal of environmental research and public health*, 14(3), 311.

OECD (2025), *How's Life for Children in the Digital Age?*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0854b900-en>.

Reich, S. M., Aladé, F., Cingel, D. P., Takeuchi, L., Warren, R., & Uhls, Y. T. (2024). Media and parenting: Current findings and future directions. In *Handbook of children and screens: Digital media, development, and well-being from birth through adolescence* (pp. 379-385). Cham: Springer Nature Switzerland.

Parker, M., Green, R., & Smith, S. (2020). Parenting in the digital age: The role of technology in family dynamics. *Journal of Family Issues*, 41(4), 623-640. <https://doi.org/10.1177/0192513X19888628>

AİLE İÇİ ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE MANEVİ DEĞERLERİN ROLÜ

Dr. Rukiye KARAKÖSE

Klinik Psikolog

Aile, dünyaya gözlerimizi açtığımız ilk sığınaktır. Beşeriyetten “insan” olmaya giden sürecimizde tüm öğrenmelerimizin temelini atıldığı bu yuva, kişiliğimizin şekillendiği yerdir. Dünyaya önce anne babamızın gözlerinden bakarız. Aile büyüklerimizin tutumları bizim karakterimizin oluşumunda son derece önemli bir rol oynar. Bir diğer deyişle aile, ilk sosyal tecrübelerin yaşandığı, sevgi, güven ve aidiyet duygularının içimizde köklendiği temel kurumdur. Aidiyet hissettiğimiz bu yapı aynı zamanda değer yargılarımızı, iletişim dilimizi ve duygusal dengemizi de şekillendiren temel ortamdır. Ancak yaşadığımız bu âlem bir “imtihan dünyası” olduğundan her yer gibi “ev”de de sorunlar ve sıkıntıların olması doğaldır. Psikolojik açıdan ise; “Hayat daima bir miktar belirsizlik, değişim ve zorlanmayı içinde barındırır.” gerçeğini ifade etmek gerekir. Bu (arzu edilen, hayali kurulan) huzur ve güven ortamı, maalesef kimi zaman iletişimsizlik, öfke patlamaları ve çeşitli psikososyal etkenler sebebiyle bozulabilmektedir. Buna bağlı olarak şiddet aile kurumunun kutsiyetini tehdit eden ciddi bir sorun hâline gelmektedir. İnsan biyo-psikososyal ve manevi bir varlıktır. Bu sebeple, insana dair tüm meselelerde olduğu gibi aile içi şiddetle mücadelede de tek boyutlu bir yaklaşım yetersiz kalacaktır. Şiddetle mücadele

ederken yalnızca hukuki ve psikolojik değil, aynı zamanda manevî bir perspektife de ihtiyaç vardır. Zira bireyin maneviyatı, hayatına anlam veren unsurlardan oluşur. İnsanın iç dünyasına hitap eden, davranışlarını anlamlandıran, motivasyonlarının temelini oluşturan inanç ve değerler, şiddetin önlenmesine dair kalıcı çözümler sunar.

Bu bölümde İslam ahlakının ve maneviyatının temel kavramlarından merhamet, sabır, öfke kontrolü gibi temel hasletlerin aile içi şiddetin önlenmesindeki rolü irdelenecektir. Bu manevi/ahlaki tutumların toplumsal barışa ve aile huzuruna katkısı üzerinde durularak maneviyat temelli mücadele yolları ele alınacaktır.

Aile İçi Şiddetin Anlamı ve Yıkıcı Etkileri

Aile içi şiddet, aile fertleri arasında güç dengesizliği temelinde gelişen, bireyin fiziksel, duygusal ya da sosyal bütünlüğünü zedeleyen bir durumdur. Genellikle gizlenen ve maalesef normalleştirilen şiddet davranışları, bireyin ruh sağlığını bozarken toplumun huzurunu ve ahlaki dokusunu da tahrip etmektedir.

Oysa İslam inancı ve ahlakı, insanın onurunu korumayı ve zulmü engellemeyi emreder. Kur'an-ı Kerim'de: "*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*"¹ emri, sadece dünyevi değil, manevi bir sorumluluğa da işaret etmektedir. Aileyi korumak denildiğinde her ne kadar akla ilk olarak dış etkenler gelse de içeride gelişebilecek zararlı tutum ve davranışlara karşı da bir farkındalık ve koruma gereklidir.

1 Tahrîm, 66/6.

Hız. Peygamber'in Aile İlişkilerindeki Temel Prensipleri

Resûlullah (sas), “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım.”² buyurarak, eşlerine karşı iyi davranmanın sadece duygusal ya da sosyal değil aynı zamanda imani bir sorumluluk olduğunu ifade eder.

O, eşlerine daima sabırla yaklaşmış, kızdığı zaman bile onları incitmemiş, kırıcı bir söz kullanmamıştır. “Kadınlara ancak kerim olanlar ikram eder, onlara ancak kötü kimseler kötü davranır.”³ hadisi, kadına yönelik şiddetin her çeşidini kesin bir dille reddeder.

Resûlullah (sas), yalnız hanımlarına değil, çocuklarına karşı da son derece merhametliydi. Kızı Hz. Fatıma'yı görünce ayağa kalkar, elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Bu ve benzer davranışlarıyla ailesine sevgi ve değer vermeyi hissettirir (yaşatır) ve aynı zamanda cahiliye döneminden yeni çıkmakta olan topluma kusursuz bir örnek teşkil ederdi.

Manevi Değerlerin Koruyucu ve Önleyici Rolü

Takva, sabır ve merhamet gibi manevi değerler, toplumsal yapıyı imar ve ihya etmenin yanı sıra aile içi ilişkiler için de onarıcı ve koruyucu bir rol oynamaktadır. Kur'an'da yer alan “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden sakının.” (Nisâ, 4/1) emri, aile ilişkilerinin özünde yer alması gereken “Allah'a karşı sorumluluk” bilincini bize hatırlatmaktadır.

Resûlullah (sas), zorlu dönemlerde dahi hiçbir zaman sabrı terk etmemiş, ailesiyle yaşadığı bazı anlaşmazlıklarda asla fiziksel ya da sözlü şiddete başvurmamıştır. Bunun yerine zaman zaman tafekkür etmek için bir süreliğine evden uzaklaşmıştır.

2 Tirmizî, Menâkıb, 63.

3 Tirmizî, Radâ', 11

1. Merhamet: Şiddete Deva Olan Bir Erdem

Merhamet kavramı bir kimsenin veya bir başka canlının başına gelen sıkıntılı halden ötürü hissedilen üzüntü, acıma anlamına gelmektedir. Kur'an'da yer alan "Rahman" ve "Rahîm" isimleri, Rabbimizin sonsuz şefkatini ve merhametini ifade eder. Peygamber Efendimiz (sas), hem sözleri hem davranışlarıyla bu sıfatların yeryüzündeki temsilcisi olmuş, merhametin insan ilişkilerinde ve bilhassa aile içi ilişkilerde ne kadar hayati olduğunu bizzat yaşamıyla örneklemiştir.

Bir hadiste, "*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.*" (Buhârî, Edeb, 18) buyurularak bu erdemın yaratıcısıyla ilişkimizdeki önemi vurgulanmış, aynı zamanda bireyden topluma yayılan doğası ortaya konmuştur. Ailede merhamet ve şefkatin hâkim olduğu bir atmosferde şiddetin barınmayacağı açıktır. Rum suresi 21. ayette çiftler arasında var edilen "meveddet ve rahmet"e vurgu yapılır. İlahi kudret evliliğin temelına bu iki kavramı yerleştirerek aslında şiddete karşı koruyucu ve önleyici bir aile modeli inşa etmektedir. Bu temeller üzerine inşa edilen bir aile bilinci, öfke doğuran duyguların da şiddete dönüşmeden tanınıp yönetilmesini mümkün kılar.

Eşler arasında, ebeveyn - çocuk arasında yahut da kardeşler arasındaki gerginliklerde temel ilkemiz merhamet nazarıyla bakmak olmalıdır. Pusulamız merhamet olursa sorunlar karşılıklı anlayış ve şefkatle, hoşgörüyü çözülür. Şiddeti bir "sorun çözme" müdahalesi zannetmek yerine duygudaşlık (empati) ile hareket ederek insan onuru ve izzeti korunur. Bu da ailede güven duygusunu güçlendirir.

2. Sabır: Krizleri Olgunlukla Aşmanın Anahtarı

Sabır, sözlükte dayanma ve dayanıklılık anlamına gelir. Zor şartlar karşısında cesaret ve metanetini kaybetmeden zorluk ve

sıkıntılara katlanmak, doğru yolda yanlışlara karşı sebat etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sabırla ilgili pek çok ayet vardır. Sabır, İslam ahlakında son derece merkezî noktada yer alan bir erdemdir. Aile hayatı ise sabrın en fazla sınındığı alanlardan bir tanesidir. Zira farklı evlerde ve ailelerde yetişmiş, farklı mizaç alışkanlık ve beklentileri olan bireylerin aynı çatı altında birlikte yaşaması, kaçınılmaz olarak bazı anlaşmazlıkları da doğurur. Bu anlaşmazlıkları ele alış biçimimiz ve o sırada göstereceğimiz zarif ve hakkaniyetli tutum, nefsimizi eğitmeye ve dolayısıyla tekâmülümüze vesile olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de: “Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara, 2/153) buyrulurken Allah'ın sabırlı kullarını desteklediğine dikkat çekilir. Yine, “Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.” (Zümer, 39/10) ayeti, sabrın sadece bu dünyada işleri yoluna koymakla kalmayıp ahirette de son derece büyük ödülleri olacağını vurgulamaktadır.

Peygamberimiz (sas), ailesiyle olan ilişkilerinde son derece sabırlı bir insandı. Eşlerinin farklı duygusal davranışlarına verdiği tepkiler daima sabır, anlayış ve şefkat doluydu. Sabır, insanın öfkesini ve kırgınlığını dizginlerken muhatabını sağlıklı bir şekilde anlamasına da uygun bir zemin hazırlar.

Aile içi şiddetin genellikle kontrol edilemeyen duygulardan ve öfke patlamalarından doğduğu bir gerçektir. Çoğu insanın zaman zaman bu tarz duygu ve öfke kontrolü sorunları yaşadığı düşünülürse sabrın bu duyguları yönetmede ne derece etkin bir güç olduğu çok açıktır. Bilhassa erkeklerin sabır ve teenni ile hareket etmeleri, fiziksel ve/veya duygusal şiddet eğilimlerini kontrol altına almalarında oldukça önemli bir role sahiptir.

3. Öfke Kontrolü: Erdemli Tepkiyi Öğrenmek

Öfke, fitri bir duygudur; ancak onun nasıl yönetildiği, bireyin ahlâkî gelişiminin bir aynasıdır. Öfke esasen sinir sisteminin tehditler karşısında gösterdiği bir tepkidir. Varoluşumuza ve sevdiğimizlere yönelik olası bir tehdit bizde öfke doğurur. Bu öfke kendimizi ve başkalarını (aile, mazlumlar, vatan...) korumaya hizmet ederse sağlıklı bir “celal” yansıması olarak yaşanır. Ancak gerçek bir tehdit söz konusu olmaksızın, günlük ilişkilerde, olur olmaz yerde aileye, eşe dosta karşı yüksek miktarda öfkelenmek sağlıklı bir kişiliğe işaret eder. Duygu kontrolü yapabilenler bilhassa ön beyni sağlıklı gelişmiş “aklı selim” yetişkinlerdir. Peygamber Efendimizin “kuvvetli kişi güreşte rakibini yenen değil, öfkelenmediğinde nefsine hâkim olandır” (Buhârî, Edeb, 76) hadisi, bize bu hususta açık bir rehberlik sunmaktadır.

Evlilik, sevgi, saygı, merhamet, sabır ve iletişim üzerine kurulu bir manevi bağıdır. Ancak psikolojik sorunlar, iletişimsizlik, değersizlik hissi, kıskançlık ya da ekonomik problemler gibi faktörler, öfke duygusunu besleyip keskinleştirebilir. Bu duygular kontrol edilmezse, aile içi şiddete sebep olabilir.

İslam inancı, bize itikadi bir çerçeve sunmanın yanı sıra güzel ahlakı da merkeze alır. Bu bağlamda ahlaki açıdan zorlayıcı sonuçlar doğurabilen “öfke”yi kontrol etmenin yöntemlerini sunar. Hadislerde, öfke anında “Eüzü billahi mine’ş-şeytânir-racîm” diyerek Allah’a sığınmak, duruş pozisyonunu değiştirmek, abdest almak ya da susmak gibi tavsiyeler yer alır. Bu yöntemler, kişinin duygu regülasyonuna yani duygularını yeniden düzenlemesine yardımcı olur.

Aile içi tartışmalarda zaman zaman öfke hissetmek normaldir. Kişi, sınırlarının ihlal edilmesi halinde ya da ihtiyaçları karşılanmadığında öfkelenebilir. Bir taraf öfkelenmediği zaman diğer tarafın sükunetini muhafaza etmesi, olayların büyümesine engel

olur. Duruma şahit olan çocukların, ebeveynlerini öfkesini kontrol eden olgun, hakkaniyetli ve saygılı bireyler olarak görmesi onların kişilik ve karakter gelişimi açısından son derece önemli ve değerlidir.

4. Kriz Yönetimi: Şiddeti Önleyici Bilgelik

Ziya Paşa der ki: “*Âsûde olam dersen eğer gelme cihâne, Meydâne düşen kurtulamaz seng-i kazâdan.*” Yani rahat, huzur isteyen bu dünyaya hiç gelmemelidir. Dünya meydanına düşen kişiden dert, keder, sıkıntı yani irili ufaklı krizler eksik olmaz. Kriz, beklenmedik bir anda meydana gelen ve mevcut dengeyi bozan olay ve durumlardır. Aile içinde hastalık, kayıplar, ekonomik sıkıntılar, çocukların eğitimi, eşler arası huzursuzluk ve anlaşmazlıklar gibi durumlar, krizlere sebep olabilir. Bu gibi durumlarda doğru bir kriz yönetimi yapılamazsa oluşan gerilim kolayca fiziksel veya duygusal şiddete dönüşebilir.

İnancımız ise kriz anlarında teenniye, düşünerek hareket etmeyi, sabırlı olmayı, istişare ile çözüm yolları aramayı ve sonuçlar hakkında tevekküle sarılmayı emreder. Peygamberimiz (sas), karşılaştığı zorluklarda eşleriyle ve ashabıyla istişare etmiş, asla fevrî davranmamış, yıkıcı değil yapıcı yöntemleri tercih etmiştir.

Ailede kriz anlarında serinkanlı kalabilmek çok önemlidir. Tarafların birbirine muhalefet etmek yerine çözüm için müttefik olması, birlikte sorumluluk alması, çözüm için ortak zeminde buluşması gerekir. Maneviyat, bu süreçte bireyin ruhsal dayanıklılığını (resilience) artıran en önemli faktörlerdendir. Krizi bir imtihan olarak gören mümin, bu süreci sabır, teenni, temkin, dua ve tevekkülle yöneterek hem kendisini hem de ailesini koruyabilir.

Toplumda Maneviyat Temelli Şiddetle Mücadele

Aile içi şiddet, yalnızca bireylerin değil, toplumun da ortak sorunudur. Bu problemin çözümünde hukuki ve yasal düzenlemeler şart olduğu gibi, ahlâkî ve manevî eğitim de olmazsa olmazdır. Maneviyat, bireylerde içsel bir otokontrol mekanizması geliştirir. Kişinin iç muhasebesini yapması, Allah'a karşı sorumluluk duygusu ve bu sebeple ilişkilerinde güzel ahlaka riayet etmesi kişinin davranışlarını düzenler.

İslam inancında bir insana zarar vermek, onun haklarını ihlal etmek açık ve kesin bir dille yasaklanmıştır. “*Mümin, elinden ve dilinden diğer insanların emin olduğu kimsedir.*” (Tirmizî, İmân, 12) hadisi, bireysel sorumluluğun toplumsal boyutunu da ortaya koyar.

Camilerde, eğitim kurumlarında, sivil toplum çalışmalarında manevi değerler merkeze alınarak yapılacak bilinçlendirme faaliyetleri, aile içi şiddetin önlenmesinde faydalı ve etkili olacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı personeli tarafından bu konuda sunulan hutbe ve vaazlar, bireyleri hem ahlaki hem dinî yönden uyarmakta ve hassasiyete davet etmektedir.

Sunulmakta olan manevi destek hizmetleri, dini rehberlik, aile danışmanlığı gibi uygulamalarla bireylerin şiddet eğilimlerini fark etmeleri ve bunu sağlıklı yol ve yöntemlerle kontrol altına almaları sağlanabilir. Bilhassa erkeklerin riyaset, güç ve otorite kavramlarını yanlış yorumlayarak şiddete yönelmelerinin ve baskıcı davranmalarının önüne geçilmesi, dinî referanslarla mümkündür.

Sonuç

Aile içi şiddetle mücadelede hukuki, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlar kadar, manevi değerlerin güçlendirilmesi de hayati önem taşımaktadır. Merhamet, sabır, öfke kontrolü ve

kriz yönetimi gibi konularda İslam ahlakının sunduğu çerçeve hem bireyin içsel/manevi tekâmülünü hem de aile içindeki ilişkilerin iyileştirilmesini ve huzur ikliminin inşa edilmesini sağlar. Bu değerlerin çocukluktan itibaren öğretilmesi, eğitimin çeşitli kademelerinde pekiştirilmesi ve toplumsal farkındalıkla yaygınlaştırılması, yalnızca birey ve ailenin huzuruna değil, toplumun genel refahına da katkı sunacaktır.

KRİZ DURUMLARINDA AİLE AHLAKINI KORUYABİLMEK

Dr. Elif ARSLAN

DİB Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı

Krizler hayatın normal akışını aniden ve keskin bir şekilde bozan durumlar ve olaylardır. Krizin aniden ortaya çıkması ve mevcut sorun çözme yöntemlerinin yetersiz kalması, onu diğer sorunlardan farklı kılan yönüdür. Kişisel planda ve aile bazında kriz olarak nitelendirilebilecek hadiseler ve olaylar; aile fertlerinden birinin vefatı, uzun süren ve bakım gerektiren ya da ölümcül hastalığı, madde bağımlılığı, engelli bir aile bireyinin bulunması, iflas, işten çıkarılma, eşlerin şiddetli geçimsizliği, boşanma ya da çocuklarla yaşanan şiddetli çatışmalar gibi kişileri duygusal, davranışsal veya fiziksel olarak olumsuz etkileyen¹ durumlar meydana gelebilir. Toplumsal olarak ise kriz kıtlık, depresyon, sel gibi doğal bir felaket, terör, savaş, iç çatışmalar veya benzeri baş edilmesi güç sorunlar olabilir. Toplumsal krizlere sebep olan bu hususlar, aynı zamanda aile krizlerine de kaynak teşkil edebilir.

Her insanın, ailenin ve toplumun zaman zaman yaşayabileceği çeşitli sorunlar için bir takım sorun çözme yöntemleri vardır. Ancak krizler, geliştirilen bu sorun çözme yöntemlerini işlevsiz ya da yetersiz kılar. Bu durumlarda insanları destekleyecek, onlara dayanak işlevi görecek unsurlara ihtiyaç vardır. Din, merkezinde

1 Volkan Tekdemir, İbrahim Gürses, "Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 259.

yer alan değerlerle bu desteği sağlayacak unsurların başında gelir. Zira güçlü manevi değerlere sahip olmak insanların zorluklara karşı direncini artıran bir faktördür.² Dinimiz, sabır, şükür, tevekkül, sevgi, merhamet, hoşgörü, şefkat, affedici olmak, paylaşmak gibi pek çok kavramı içeren değerler manzumesiyle hayatı, normal akışı içinde güzelleştirdiği gibi kriz durumlarına karşı da dayanıklılık sağlar.

Krizle Baş Etmede Etkili Olan Değerler

Değerlerin kriz durumlarında aileye sağladığı desteğe ilişkin yapılan bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre; krizle baş etmede etkili olan değerlerin başında sabır gelmekte, bunu tevekkül ve şükür değerleri takip etmektedir. Bu üç kavramın dışında ise sevgi, merhamet, tahammül, sorumluluk, empati, kanaat, fedakârlık, hoşgörü ve şefkat kavramları krizle baş etmede etkili kavramlardır.³ Söz konusu değerleri kriz durumlarında aileye katkılan bakımından değerlendirelim:

- a. **Sabır:** Kriz durumlarının kasvetli, çaresiz hissettiren ruh halini düzenlemede çok etkili bir değer olan sabır, Kur'an-ı Kerim'de farklı vesilelerle emir ve tavsiye edilmiş, musibetlerin birer imtihan olduğu, sabırlı olanların bu imtihani kazanacağı ifade edilmiştir.⁴ Bir çeşit kriz olarak tanımlayabileceğimiz musibetler karşısında Allah'a teslimiyet gösterip sabredenler şöyle müjdelenmiştir: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına*

2 Gülerce ve Maraj'dan akt. Veysel Bozkurt, Hakan Gülerce, “Krizde Aile İçi Çatışma ve Dayanışma”, *Güncel Gelişmeler Işığında Sağlık Sosyolojisi*, ed. Kubilay Özer, Gülşen Çetin Aydın, (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 231.

3 Tekdemir, Gürses, “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği”, s. 288.

4 Fussilet, 41/34-35.

bir musibet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz’ derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.”⁵ Peygamber Efendimiz (sas) de sabrı “bir ışık” olarak tanımlamıştır.⁶ Bu benzetmeden yola çıkarak diyebiliriz ki karanlıkta ışık ne kadar kıymetli ve faydalıysa zor zamanlarda, kriz anlarında sabır da aynı şekilde insanın doğru adım atması ve sonunda selamete ermesi açısından o kadar kıymetlidir. Atasözlerimizde ise sabır kendisi acı ancak meyvesi tatlı olarak tanımlanır. Krizler ve olağanüstü hâllerle baş etmek kolay olmamakla birlikte onları metanetle karşılayıp sabırlı davranmanın güzel neticeler vereceğini anlatan bu atasözü de sabır değerinin kıymetini ortaya koymaktadır.

- b. **Tevekkül:** Çoğunlukla sabırla birlikte anılan bir değer olan tevekkül, “Allah’a güvenmek”⁷ demektir. “De ki: Allah bizim için ne yazdıysa, başımıza gelecek ancak odur. O bizim Mevlâ-mız’dır. Müminler, yalnızca Allah’a güvenip dayansınlar.”⁸ ayeti gereğince elinden geleni yaptıktan sonra artık gerisinin Allah’ın takdirinde olduğuna iman etmek, her türlü krize karşı büyük bir dayanıklılık sağlar. Kur’an-ı Kerim’de Allah’a sığınanlar için başka bir sığınağa ihtiyaç kalmayacağı⁹ ifade edilirken bazı peygamberlerin hayatlarından tevekkül örnekleri verilerek müminler tevekküle yönlendirilir. Yusuf suresinde Hz. Yakub’un oğullarına insanlardan gelecek zardan korunmaları için şehre farklı kapılardan girmelerini tavsiye ederken diğer taraftan da Allah’a tevekkül etmelerini hatırlattığı anlatılmaktadır: “Oğullarım! (Şehre) hepiniz

5 Bakara, 2/155-157.

6 Müslim, Tahâret, 1.

7 Mustafa Çağrıncı, “Tevekkül” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

8 Tevbe, 9/51.

9 Talâk, 65/3.

bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar."¹⁰ Hayatın artık hiçbir şekilde eskisi gibi olamayacağını düşündürten, ümidini ve yaşama azmini kıran, fiziken, ruhen ve madden zorlayan krizlerle başa çıkmaya çalışan insan, gerçek güç ve kudret sahibinin Allah olduğu inancıyla O'na dayanıp güvendiğinde, başka hiçbir şeyin veremeyeceği bir güvenle yaşadığı krizi ve olağanüstü durumu daha güçlü bir şekilde yönetir. Sözünü ettiğimiz gücü sağlayan değer, ayeti-i kerimedeki "*Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.*"¹¹ ifadesiyle özetlenen tevekkül kavramıdır.

- c. **Şükür:** Krizle başa çıkmada etkisi olan bir değer olarak şükretmenin yukarıda yer verilen diğer iki değerden farkı; kişilere yaşadıkları kriz ve olağanüstü durumun tek gerçeklikleri olmadığını idrak ettirmesidir. Çünkü şükür, olmayana değil, olan güzellik, nimet ve iyiliklere odaklanmayı ve onları verene teşekkür ve minnettarlığı içeren bir değerdir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın şükredenlere nimetini artıracığı ifade edilmektedir.¹² Dolayısıyla zorluklarla imtihan edilen, kriz yaşayan mümin, bir taraftan o sıkıntıya sabrederken diğer taraftan hayatının bu sıkıntıdan ibaret olmadığı, şükredeceği pek çok nimetin Allah tarafından kendisine lütfedildiği bilinciyle hayatını sadece bu kriz üzerinden okumaz. Bu çeşit bir okuma da elbette kişinin gücünü, dayanıklılığını artırır.
- d. **Dayanışma:** Güçlü bir toplumun temel dinamiklerinden biri olan dayanışma, aileler için de vaz geçilmez

10 Yûsuf, 12/67.

11 Âl-i İmrân, 3/173.

12 İbrâhîm, 14/7.

değerlerdendir. Aile bağlarının ve dayanışmasının güçlü olması zor zamanlarda birey ve toplumun dayanıklılığı açısından çok değerlidir. Aile içinde dayanışma kriz anında oluşmaz. Hayatın akışı içinde yaşanan, gündelik olaylarla tecrübe edilen, yeni nesillere de bu şekilde öğretilen ve zamanla güçlenen dayanışma duygusu, kriz zamanlarında daha güçlü bir şekilde ortaya çıkar. Bu dayanışma ailenin ve fertlerinin krizden madden ve manen daha az zarar görmesine yardımcı olur.

- e. **Uzlaşmayı teşvik eden değerler:** Her biri ayrı ayrı başlıklar altında anlatılabilecek olan bu değerlerin konumuz bağlamında ortak noktası, çatışmaların sebep olduğu aile içi krizlerde uzlaşmaya meyli artıran değerler olmalıdır. Yapılan farklı çalışmalar sevgi, şefkat, merhamet, affetmek, empati, diğerkamlık, öfke kontrolü gibi değerlerin özellikle eşler arasındaki çatışmalardan kaynaklanan krizlerin çözümüne, uzlaşma isteğini artırarak katkı sağladığını ortaya koymaktadır.¹³ “*Ey Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve zürriyetimizden gözümüzü aydınlatacak, gönlümüzü sevindirecek salih kimseler ihsan eyle! Bizi takva sahiplerine önder yap!*”¹⁴ diye dua etmeleri öğretilen mümin bir erkek ve kadının ülfet, muhabbet, fedakârlık üzerine kurduğu bir ailede “ben”-den önce “biz” önemsenir, “haklı” olmak değil, “huzurlu ve mutlu” olmak öncelenir, suçlamak ve cezalandırmak değil affetmek yeğlenir. Eşler Rabbimizin tanımladığı gibi “birbirlerinin örtüsü”¹⁵ oldukları bilinciyle yaşar, birbirlerinin huzur ve sükün vesilesi olurlar. Sevgili Peygamberimizin “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben de

13 Tekdemir, Gürses, “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği”, 288.

14 Furkân, 25/74.

15 Bakara, 2/187.

aileme karşı en iyi olanınızım! ...”¹⁶ nasihati doğrultusunda birbirlerini adeta velinimet görürler. Birbirlerinin hatalarını affederek daha büyük krizlerin ortaya çıkmasını engellerler. Bu konuda da sevgili Peygamberimizi örnek alırlar. Hz. Âişe, Peygamberimiz kendisinin evindeyken hanımlarından birinin Peygamberimize yemek göndermesini kıskaçarak yemeği getiren hizmetçinin eline vurmuş, tabak yere düşmüş ve böylece yemeğin dökülmesine neden olmuştu. Peygamberimiz gayet sakin bir şekilde yere dökülenleri toplarken bir taraftan da “Anneniz kıskandı.” diyerek ortamın daha fazla gerilmesini de engellemiştir.¹⁷

En güzel örneklerini Peygamber Efendimizin aile hayatında gördüğümüz sevgi, şefkat, muhabbet, diğerkâmlık, saygı, öfkeye hâkim olmak, dayanışma gibi değerlerin içselleştirilmesiyle oluşan bakış açısı, ailenin ve fertlerinin kriz zamanlarından en az hasarla çıkmasına yardımcı olur. Bu dönemlerde söz konusu değerlerin aile içinde aktif olabilmesi için ailenin bütün fertlerince benimsenmiş ve yaşanıyor olması önemlidir. Bu açıdan krizlerle baş etmeye yardımcı olan değerler bir taraftan aileyi güçlendirirken diğer taraftan da bu değerlerin ilk öğrenildiği, kazanıldığı yer ailedir.

Krizle Baş Etmeyi Sağlayan Değerlerin Ailede Öğretilmesi

Değerlerin yeni nesillere öğretilmesi öncelikle küçük yaşlardan itibaren aile içerisinde gerçekleşir. Özellikle dedeler, ninelere ve diğer yakın akrabaların çocuklarla aynı evi paylaştığı geniş ailelerde bu değer aktarımı ve öğretimi çok daha kolay gerçekleşmektedir. Bu ailelerde bazen bir dede/ nine nasihati,

16 Tirmizî, Menâkıb, 63.

17 Buhârî, Nikâh, 108.

bazen ailedeki büyüklerin diyaloglarından ve ilişki tarzlarından gördükleri, bazen yetişkinlere işlerinde yardım ederken gözlemledikleri davranışlar üzerinden çocuklar değerleri öğrenir ve benimser. Günümüzde sözünü ettiğimiz geniş aile toplumlarda meydana gelen değişmelerin etkisiyle oldukça azalmıştır. Artık günümüzde kentleşen ve sanayileşen toplumlarda geniş ailelerin yerini büyük oranda çekirdek aileler almış, ailelerin birlikte üretim yaptıkları dolayısıyla birlikte daha fazla zaman geçirdikleri aile işletmeleri ise yerlerini fabrikalar ve büyük iş yerlerine bırakmıştır. Ailenin fertleri artık daha kısıtlı zamanlarda bir arada olmakta, daha az birlikte vakit geçirmektedir. Bu durum değer aktarımı konusunda ailenin işini zorlaştırmaktadır. Geniş aile içinde neredeyse kendiliğinden yeni nesillere aktarılan değerlerin öğretilmesi bugün için üzerinde özellikle durulması gereken bir konu olmuştur. Bu noktada aile ve toplum birlikteliği ve dayanışması önemlidir.

Günümüzde aile içinde değerlerin öğretilmesi için her şeyden önce başta anne baba olmak üzere aile büyüklerinin değerleri kendilerinin uygulamaları oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra çocukların da bu değerleri benimsemesi için yaşlarına ve gelişimlerine uygun bir şekilde eğitilmeleri gerekir. Konumuz açısından baktığımızda kriz dönemlerinde kişileri güçlendirecek, dayanıklılıklarını artıracak olan değerlerin ailenin bütün fertlerine katkı sağlayabilmesi için krizin olmadığı normal hayat şartlarında çocuklara bu değerlerin öğretilmesi çok önemlidir. Anne babaların sevgisi ve merhameti çocukların değerleri öğrenmesinin önüne geçmemelidir. Bu sebeple çocuğa sabretmeyi, beklemeyi, istediği her şeyi hemen elde edemeyeceğini bazen de hiç elde edemeyeceğini öğretmek önemlidir. “Çocuğum hiçbir şeyin eksikliğini hissetmesin; arkadaşlarının aileleri her isteklerini gerçekleştiriyor, benim çocuğum aralarında ezilmesin.” şeklindeki düşünce tarzı her ne kadar evlada olan sevgi ve

merhametten kaynaklansa da çoğunlukla çocuğun sabır, kanaatkâr olma, şükretme, tevekkül etme gibi değerleri öğrenmesini zorlaştıracak belki de engelleyecektir.

Çocuğa yaşına ve gelişimine uygun sorumluluk vermek, kendisi dışındaki insanlar için bir şeyler yapmasına imkân tanımak ve onu bu konuda teşvik etmek, arkadaşlarıyla veya aile üyeleriyle yaşadığı çatışmalarda kendi duygusunun yanı sıra karşısındakinin duygusunu ve içinde bulunduğu durumu fark etmesini sağlamak da onun değerleri öğrenmesi ve benimsemesine katkı sağlayacaktır.

Çocukların doğru rol modellerle tanışması, doğru kişileri rol model olarak benimsemesi de değerlerin öğretilmesi noktasında aile içinde önemsenmesi gereken bir husustur. Anne baba bu konuda dikkatli ve yönlendirici olmalı, imkânlar ölçüsünde çocuğun sosyal çevresi doğru rol modellerle tanışabileceği şekilde oluşturulmalı, aile içinden veya dışından çocuğa doğru rol modeller sunulmalıdır. Dijital ortamlar aracılığıyla karşılaşacağı rol modellerin doğru olabilmesi için de titiz davranılmalıdır. Özellikle sosyal medya kullanımı mümkün olduğunca ertelenmeli, kullanılmaya başlandığında ise anne baba denetiminde olup çocuğun takip ettiği kişiler ve sayfalar konusunda anne ve baba çocuğa rehberlik etmelidir.

Değerlerle ilgili olarak çocuğun yaşına ve gelişimine uygun açıklamaları yapmak, başta Sevgili Peygamberimiz olmak üzere peygamber hayatlarından, tarihi şahsiyetlerden örnekler vermek, değerlerle ilgili hikâyeler okumak, masallar anlatmak da değerlerin benimsenmesini kolaylaştıracaktır.

Değerlerin aile içerisinde öğretilmesinde önemli bir başka etken de aile üyelerinin birlikte yeterli ve kaliteli vakit geçirmesidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi günümüz şartlarında aile bireyleri günlerinin önemli bir bölümünü farklı ortamlarda

geçirmektedir. Bu sebeple bir araya gelinen vakitler iyi değerlendirilmeli, dinlenmek için kişinin kendisine ayırdığı vakitle aile üyelerine ayırdığı vakit dengelenmelidir. Özellikle sosyal medyanın hemen her yaşta insanı adeta esir aldığı bu dönemde anne babalar öncelikle kendilerine getirecekleri sınırlamalar ile aile üyelerine ayırmaları gereken kıymetli vakitleri sosyal medya mecralarının almasına izin vermemelidir. Ayrıca ebeveynler çocuklarının pek çok değeri kendileriyle yapılan gündelik bir sohbet, birlikte oynanan bir oyun, yapılan bir faaliyet, beraber hazırlanan bir sofraya gibi gündelik etkinlikler sırasında öğrenebilecekleri bilinciyle hareket etmelidirler.

Aile içerisinde doğru ve güçlü örnekliklerle yaşanan ve öğrenilen değerler, hayatın akışını bazen kökünden değiştiren, zorlayan durumlar olan krizleri doğru anlamlandırıp onlarla başa çıkmada çok önemli katkılar sunar. Bununla birlikte bu zor zamanlar, aile üyelerinin dayanışması ve birbirlerine destek olmalarıyla aile bağlarını daha da güçlendirir.

